

IOSIF MARIN BALOG

**MIRAJUL AURULUI. ECONOMIE ȘI SOCIETATE
ÎN „CADRILATERUL AURIFER” AL APUSENILOR**

1750-1914

Această lucrare a fost tipărită prin suportul financiar
al CNCSIS-UEFISCU, proiect PN II _IDEI cod 2405/2008,
Relația rural-urban în procesul modernizării din Transilvania 1850-1914.

This work was supported by CNCSIS-UEFISCU,
project PN II _IDEI code 2405/2008, ***Rural-urban Relationship
in the Process of Modernization from Transylvania 1850-1914.***

Coperta: ***Așezarea minieră Băița, secolul XIX.***

Sursa: *Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képpen*,
VII. Kötete, Budapest, 1901.

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor
Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca
al Academiei Române

IOSIF MARIN BALOG

MIRAJUL AURULUI.
ECONOMIE ȘI SOCIETATE
ÎN „CADRILATERUL AURIFER”
AL APUSENILOR
1750-1914

Presa Universitară Clujeană

2016

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Rudolf Gräf

CS I, dr. Dumitru Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BALOG, IOSIF MARIN

Mirajul aurului : economie și societate în „Cadrilaterul aurifer” al Apusenilor : (1750-1914) / Iosif Marin Balog. - Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2016

Conține bibliografie; ISBN 978-606-37-0024-8

338(498.4)“1750/1914”

94(498.4)“1750/1914”

© 2016 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Motto:

*Aurul, cel mai scilpitor dintre metale,
o bogăție cu care natura a înzestrat atât de darnic
ținutul transilvănean, a devenit nu o binecuvântare,
ci uneori, un adevărat blestem pentru localnici.*

[F. Schumacher, inginer german,
director al Harkort AG - Ruda 12 Apostoli, Brad, 1910]

Cuprins

Argument.....	9
Capitolul I.	
Istoria economică regională.	
Unele considerații teoretico-metodologice	15
Capitolul II.	
Mineritul aurifer în Apuseni în epoca modernă:	
etape, specificități și evoluție	27
Capitolul III.	
Proprietari, întreprinzători	
și acționari la societățile miniere	77
Capitolul IV.	
Efectele sociale ale mineritului aurifer	99
Capitolul V.	
Evoluții demografice	
și structuri socio-profesionale.....	119

Mirajul aurului

Capitolul VI.

Școală și alfabetizare139

Capitolul VII.

Viața financiar-bancară.....169

Concluzii195

În loc de încheiere199

Bibliografie203

Unități de măsură specifice epocii215

Anexe.....217

Argument

Subiectul cărții de față a pornit dintr-un proiect de cercetare derulat prin CNCS-UEFISCDI în perioada 2011-2016 care ne-a creat posibilitatea realizării unor stagii de cercetare-documentare în arhivele și bibliotecile de specialitate din țară, dar mai ales din străinătate (Budapesta și Viena) unde am identificat o cantitate apreciabilă de documente inedite, la care s-a adăugat desigur bibliografia specifică subiectului (cărți, studii și articole) elaborată de diverși specialiști de-a lungul anilor.

Pe parcursul cercetărilor am constatat că, deși în aparență este considerat un subiect de interes pentru istorici, chestiunea mineritului aurifer în Apuseni în epoca modernă nu beneficiază încă de o abordare *integrată, sintetică*. Dacă pentru perioada interbelică avem deja la dispoziție o valoroasă lucrare monografică elaborată de profesorul de la Universitatea din Petroșani, Mircea Baron dedicată mineritului aurifer din România și, în particular, Societății „Mica”, perioada secolelor XVIII-XIX nu beneficiază încă de o lucrare sintetică

de anvergură și pe măsura importanței temei pentru istoria regională. Firește, trebuie subliniat că subiectul s-a bucurat de numeroase abordări punctuale, concretizate în studii valoroase bazate pe consistentul material de arhivă păstrat care acoperă mai ales perioada 1750-1848. Trebuie amintiți în acest context autori precum Alexandru Neamțu, Ileana Bozac, Ioan Dordea, Ludovic Vajda, Volker Wollmann etc., ale căror studii elaborate cu decenii în urmă și publicate în revistele de specialitate¹, sunt și în prezent de o excepțională importanță pentru istoriografia subiectului. Se adaugă impresionanta colecție *Silber und Salz in Siebenbürgen* care cuprinde 10 volume de documente și studii apărute între 1999-2010², realizată printr-un proiect de colaboare dintre Arhivele Naționale Serviciul Județean Cluj și Muzeul European al Mineritului din Bochum (Germania), este însă o resursă bibliografică greu accesibilă chiar și specialiștilor din România, fiind prezentă în foarte puține biblioteci de specialitate. În procesul de documentare, am utilizat destul de intens această sursă, deși poate, nu pe măsura potențialului ei de informare. Cartea de față însă nu și-a propus o analiză exhaustivă asupra subiectului tratat pentru, pentru că în fond fiecare problematică ar presupune câte un volum de sine stătător.

¹ Vezi bibliografia selectivă de la finalul acestei cărți.

² Vezi referințele complete în bibliografia selectivă de la final. În ciuda titlului, colecția de studii și documente are ca subiect preponderent mineritul aurifer.

Scopul nostru a fost realizarea unei analize *sintetice și integrate* a unui subiect de istorie economică regională, circumscris din punct de vedere metodologic modelelor propuse de istoria economică regională, pe care le-am și prezentat foarte succint în primul capitol al cărții. Este adevărat că la o apreciere mai atentă a opțiunilor metodologie, am constatat că e nevoie de crearea unui construct metodologic specific subiectului tratat, surselor avute la îndemână, și care să ofere un suport necesar clarificării și unei mai bune înțelegeri a fenomenelor socio-economice care s-au petrecut în „cadrilaterul aurifer” al Apusenilor în perioada studiată (1750-1914).

Rezultat al unui proiect de cercetare elaborat pentru perioada 2011-2013, finanțat apoi cu sincope până în 2016, cercetarea a fost nevoită să-și reconfigureze și să-și adapteze pe parcurs o serie de obiective și activități, care desigur că au influențat într-o anumită măsură rezultatele științifice finale, deoarece unele aspecte n-au mai putut fi indeajuns aprofundate. Totuși, aspectul pozitiv care trebuie menționat în acest context, este că prin intermediul acestui proiect am reușit să investigăm o serie de arhive esențiale pentru subiect din punct de vedere al informației istorice. Astfel, am realizat stagii fructuoase de cercetare la arhivele din Budapesta și Viena³, la Biblioteca Muzeului Mineritului din Bochum (Deutsches Bergbau-Museum Bochum), precum și la Arhivele din țară de

³ Fondurile consultate sunt detaliate la notele de subsol, precum și la bibliografia finală.

la Alba Iulia, Deva și Sibiu, unde de asemenea, am descoperit informație relevantă și inedită, valorificată în parte ca suport științific pentru realizarea acestei lucrări. Trebuie de asemenea amintit că pe parcursul derulării proiectului, părți din această cercetare au fost publicate într-o primă formă ca rezultate parțiale în reviste de specialitate din România și din Austria; am prezentat, și o serie de comunicări științifice la conferințe din țară sau din străinătate, prilej cu care am pus în dezbaterea specialiștilor unele probleme, am avut posibilitatea unor schimburi de idei asupra unor aspecte mai puțin cunoscute sau mai dificil de interpretat.

În acest context, se cuvine exprimată întreaga noastră gratitudine personalului din arhivele și bibliotecile amintite, care ne-au asigurat deplinul sprijin în efortul de documentare. Exprimăm, de asemenea, mulțumirile și aprecierea la adresa colegilor de breaslă din Cluj și din țară pentru sfaturile și ideile valoroase pe care le-au formulat pe marginea subiectului, atât cu prilejul simpozioanelor, conferințelor, cât și în discuțiile private și care, cu siguranță, au adus un plus de valoare științifică produsului de față. Mulțumiri și un gând bun redactorilor de la Presa Universitară Clujeană, directoarei acesteia Codruța Săcelean, pentru profesionalismul cu care au realizat tipărirea acestei cărți, colegului Mihai-Vlad Guță de la Departamentul de imagine al Facultății de Științe Economice și Gestiunea Afacerilor din cadrul UBB pentru realizarea design-ului copertei.

În fine, convingși de utilitatea istoriografică a acestui demers, împărtășim publicului cititor rezultatele de până acum ale cercetării, cu convingerea că echilibrul și spiritul critic ne-au călăuzit în analiza noastră și conștienți că orice demers este perfectibil, drept pentru care așteptăm cu interes opiniile, observațiile și sugestiile specialiștilor și cititorilor interesați de subiect care vor parcurge volumul, în vederea continuării și extinderii studierii acestui fascinant subiect, nu înainte de a ne asuma toate eventualele erori și imperfecțiuni ale acestui demers științific.

Cluj-Napoca, noiembrie 2016

Capitolul I.

Istoria economică regională. Unele considerații teoretico-metodologice

Deși regiunea ca unitate de analiză în istoria economică nu a fost întotdeauna luată în considerare cu suficientă preocupare și convingere, nevoia analizei la nivel regional revine deseori în actualitate. Aceasta se întâmplă de fiecare dată când se discută despre o regiune că este înapoiată, este în declin sau pur și simplu, diferită față de o entitate teritorială mai vastă sau față de alte regiuni învecinate. Istoricii fenomenelor socio-economice, fie că vorbim de Europa Occidentală sau de cea Răsăriteană au acceptat și demonstrat adesea faptul că industrializarea a fost în primul rând un proces regional și chiar așa-numitul concept al „revoluției industriale” nu este altceva decât un fenomen cumulativ, de industrializare a unor regiuni¹. În lucrările mai vechi sau mai noi de istorie

¹ Vezi în acest sens, dezbaterile mai vechi sau mai noi din istoriografia internațională: Harvey S. Perloff, Edgar S. Dum (ed), *Regions, Resources and*

economică și socială, integrarea regiunilor din punct de vedere economic în complexe mai largi a fost acceptată și văzută drept principală premiză a creșterii economice de tip modern, și de ce nu, de edificare a proiectelor politice și național-statale, în secolul al XIX-lea; *cum s-au extins „enclavele de modernizare”?*; *cum alte zone au rămas în afara acestui proces?* sau *cât de sustenabilă și durabilă a fost modernizarea și dezvoltarea regională?* Iată doar câteva întrebări generale dar esențiale într-un asemenea demers².

Dincolo de aspectul general al unor asemenea interogații preliminare, un astfel de studiu de istorie economică regională presupune obligatoriu o serie de clasificări și delimitări conceptuale și un răspuns satisfăcător la întrebarea cum definim o regiune? Deși din punct de vedere geografic, o regiune poate fi relativ clar și precis conturată și definită, acest

Economic Growth, Baltimore, 1960; Walter Isard, *Methods of Regional Analysis*, Cambridge, Massachusetts, 1960; L. Needelman (ed.), *Regional Analysis. Selected Readings*, Harmondsworth, 1968; Rainer Fremdling, Richard Tilly, (Hrsg.) *Industrialisierung und Raum*, Stuttgart, 1979, p. 9-26; Sidney Pollard, (Hrsg.) *Region und Industrialisierung*, Vadenhoeck u. Ruprecht, 1980; mai nou în: Christian Korunka, Roman Sandgruber, (Hrsg.) *Regionales Wirtschaften. Eine Chance für Lebensmittelunternehmen*, Wien 2010.

² Despre dezbaterile din istoriografia internațională pe marginea acestor aspecte vezi, între altele, P.K. O'Brien, "Do we have a Typology for the Study of European Industrialization in the 19th Century?", în *Journal of European Economic History*, vol. 15, Fall 1986, p. 291-334; J. D. Marshall, "Why study regions? Some historical considerations", în *The Journal of Regional and Local Studies*, vol. 6, no. 1, Spring 1986, p. 1-12; J. G. Williamson, "Regional Inequality and the Process of National Development", în *Economic Development and Cultural Change*, July 1965; R. Knunke, "Trade and Politics of the Zollverein Era", în *Journal of Economic History*, Spring, 1978, p. 307-sqq.

lucru este mult mai dificil din punct de vedere social-economic. Trebuie, în primul rând, plecat de la premisa conform căreia, conturarea unui specific regional se realizează în primul rând din interior, prin articularea unor relații economice și sociale bazate în primul rând pe disponibilitățile și nevoile existente la nivel local, pornind de la individ, vecinătate, comunitate. Ele se extind și apoi caută să interacționeze cu sisteme similare, proces care se realizează prin mecanisme tot mai complexe, dar similare într-un areal geografic definit.

Statuarea și dezvoltarea unor legături socio-economice între comunitățile unei regiuni, articularea unor relații comerciale intra- și extraregionale sunt elemente de bază care dau coerența necesară și contribuie la omogenizarea acestor procese care, privite din exterior, individualizează specificul unei regiuni. Astfel conturată, o regiune se plasează într-o rețea cu mai multe niveluri de identificare între micile entități, la comunități mai extinse, la rândul lor ele sunt circumscrise de entități mai largi la nivelul unei provincii sau chiar a unei țări.

În definirea unei regiuni din punct de vedere economic se impune apoi identificarea tipurilor de activități care fac ca respectiva regiune să aibă un caracter specific, dat de profilul socio-economic, dar și de alți factori, între care cel mai important îl reprezintă disponibilitatea resurselor care să asigure potențialul de dezvoltare. De asemenea, se impune identificarea acelor centre urbane (sau nu neapărat), care reprezintă punctele centrale care concentrează activitățile economice din zonă, cum și pe ce bază se conturează aceste

centre de atracție? Ajungem astfel la o opțiune metodologică de tip funcționalist care, în opinia noastră, poate asigura un potențial explicativ satisfăcător problemei dezvoltării economice regionale într-un complex de factori cunoscuți. Pe de altă parte, este necesar a stabili și cât de sustenabilă și durabilă este dezvoltarea declanșată de un anume grup de factori economici, atât în regiuni cu diversitate de resurse și potențial economic, cât și în cele axate pe o categorie restrânsă sau chiar o singură categorie de resurse; este de asemenea foarte important a se stabili în ce măsură disponibilitatea unei singure categorii de resurse este garanția unei dezvoltări sigure, sustenabile și durabile³.

Pe de altă parte, industrializarea determină o relație complexă la nivel intra- și extra-regional în care rolul esențial îl au nu numai resursele materiale, ci și cele umane, tehnologia, know how-ul, capitalurile, dar și factorii instituționali precum politicile statului și nu în ultimul rând, factorii adiacenți, între care trebuie considerate condiționările istorice, geografice, demografice și antropologice⁴. În acest context, rolul statului trebuie analizat ținându-se cont că acesta a fost diferit de la o regiune la alta chiar și în contextul unor politici economice, aparent consecvente și unitare. Intervenționismul statului, fie că s-a manifestat prin mecanisme generale sau

³ Vezi în acest sens considerațiile introductive propuse de S. Pollard în: *Region und Industrialisierung*, Vadenhoeck u. Ruprecht, 1980, p. 11-21.

⁴ Barry Supple, "The State and the Industrial Revolution", în: *The Fontana Economic History of Europe*, ed. Carlo M. Cipolla, Collins Fontana Books, London, 1973, p. 303 sqq.

specifice pentru o regiune sau alta, a avut o importanță extrem de mare în secolul al XIX-lea mai ales în statele central și est-europene. Să ne referim doar la faptul că în regiunile periferice slab dezvoltate, de o importanță esențială a fost susținerea și construirea de către stat a unei infrastructuri moderne de transport. Ori, atunci când o regiune depindea de interesul și posibilitatea statului de a o conecta la circuitele economice prin intermediul căilor ferate de pildă, sau când acest lucru se realiza inadecvat, fără luarea în considerare a opțiunilor regionale sau cu întârziere, șansele regiunii de a se dezvolta economic erau puternic diminuate iar avantajele competitive se risipeau de cele mai multe ori prin „irosirea ocaziilor” – atâta vreme cât capitalul, forța de muncă, tehnologia, nu așteptau deciziile politice, ele fiind și în trecut în mod normal, într-o continuă căutare de plasamente cât mai favorabile.

O altă chestiune care trebuie amintită în aceste considerații introductive este problema acelor regiuni care se bazează în dezvoltarea lor pe o singură categorie de resurse naturale care determină invariabil o paletă restrânsă de activități economice și de multe ori, o valorificare a acestor resurse care nu aduce pe plan local prea multă valoare adăugată. În aceste cazuri, studiarea relației dintre resursele naturale și dezvoltarea economică regională a produs numeroase polemici în rândul cercetătorilor.

Există pe această temă în istoriografia internațională, o cantitate apreciabilă de abordări care relevă două categorii importante de concluzii. Astfel, unii istorici susțin că disponibilitatea resurselor naturale poate fi un important catalizator al

creșterii economice într-o regiune⁵, în vreme ce alții susțin că o astfel de situație nu produce altceva decât o dependență economică și o dezvoltare efemeră, superficială și nesănătoasă⁶. Între cele două viziuni, una optimistă iar cea de-a doua profund pesimistă, există desigur abordări care propun o poziție dialectică în care sunt luați în discuție o gamă mult mai largă de factori particulari fiecărui caz studiat, atât cei favorizați cât și cei care distorsionează efectele⁷. Cazul regiunilor bazate pe abundența unui singur tip de resursă naturală a generat numeroase dezbateri în literatura de specialitate, dezbateri care au plecat de la constatarea că de-a lungul istoriei, puține au fost totuși cazurile în care astfel de regiuni să cunoască un proces durabil și sănătos de creștere economică și dezvoltare. În acest context istoricii economici și numai, au încercat să ofere explicații de ce totuși regiunile bogate în resurse naturale tind să cunoască în majoritatea cazurilor, un proces de creștere economică lentă, o dezvoltare mai degrabă invers proporțională cu abundența resurselor naturale locale⁸. În primul rând, s-a constatat faptul că industriile bazate pe

⁵ Vezi în acest sens: W.A. Mackintosh, *The Economic Background of dominion-provincial relations*, Toronto, 1964.

⁶ O abordare clasică preluată apoi de adepții teoriei dependenței la H.A. Innis. *The fur trade in Canada. An introduction to Canadian economic history*, Toronto, Univ. Press, 1956.

⁷ Charles Harvey, Peter Taylor, "Mineral Wealth and Economic Development. Foreign Direct Investments in Spain (1851-1913)", în *Economic History Review*, vol. 40, no. 2, 1987, p. 185-207.

⁸ Thorvaldur Gylfason, "Natural Resources, Education and Economic Development", în *European Economic Review*, 45, 2001, p. 847-859, disp. on-line la: <https://notendur.hi.is/gylfason/pdf/eer2001.pdf>

extragerea și valorificarea resurselor primare presupun muncă puțin calificată, presupun relativ puține investiții de capital și fără acces la tehnologie și investiții, conferă puține beneficii pentru alte industrii. Mai mult, comunitățile din aceste regiuni devin blocate și legate de acele activități care la conferă un fals sentiment de securitate economică, atâta vreme cât își câștigă existența zilnică, percepție transmisă apoi autorităților, administrației și birocrăției care devine ineficientă și adesea coruptă. Neglijarea preocupării spre diversificare economică, spre activități care să aducă efecte derivative pozitive se transpune și în lipsa de preocupare pentru dezvoltarea resurselor umane prin alocarea de investiții și cheltuieli cu educația. Astfel, nu pare o coincidență faptul că școlarizarea la toate nivelurile tinde să devină invers proporțională cu abundența resurselor naturale și în raport cu ponderea forței de muncă angajată în producția primară⁹. Din acest punct de vedere, exemplele trecutului au arătat că pentru un model de dezvoltare regională reușită este în primul rând nevoie de crearea unor derivate în măsură să ducă la articularea unor structuri mai complexe de activități și servicii care, la rândul lor, să furnizeze premise sustenabile pentru o structură socială suficient de diversificată și implicit, a unei categorii antreprenoriale capabilă să diversifice ea însăși natura activităților economice.¹⁰ La fel de

⁹ Ibidem; vezi și Jeffrey G. Williamson, "Regional Inequality and the Process of National Development: a Description of the Patterns", în *Economic Development and Cultural Change*, vol. 13, no. 4, part. 2, 1965, p. 1-84.

¹⁰ A.O. Hirschman, "A generalized linkage approach to Development", *Essays in Trespassing, Economics, Politics and Beyond*, Cambridge University

important este controlul migrării profiturilor rezultate, ponderea distribuției beneficiilor și, mai ales, în ce măsură structurile locale sunt capabile să rețină și să valorifice veniturile realizate, să le investească în mod rațional și inteligent. Analizând cazul Spaniei în secolul al XIX-lea, Charles Harvey și Peter Taylor, au relativizat viziunea ortodoxă și oarecum simplistă a relației dintre resursele naturale și dezvoltarea economică. Luând în discuție o gamă largă de factori specifici cazului studiat, ei au recunoscut că firmele străine care au realizat investiții masive de capital în mineritul spaniol în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea au adus o bunăstare relativă, dar de care au beneficiat totuși regiunile respective și locuitorii ei, de vreme ce miile de muncitori angajați în minerit „au avut totuși acces la un standard de viață mai bun, atâta vreme cât aveau posibilitatea de a alege mineritul sau să continue a concura cu alte mii de semeni care-și duceau cu greu existența din cultivarea pământului sărac din regiune”.¹¹ Tot ei recunosc o realitate care poate fi cu siguranță extinsă și la alte studii de caz, anume că și capitalul autohton ar fi putut pune într-o anumită măsură în valoare resursele locale, însă prin nivelul scăzut de productivitate, salarii și profit, nu ar fi fost în măsură să producă efecte de care să se beneficieze la un

Press, 1981, p. 59-98; vezi și viziunea dialectică propusă de Thomas Gouton, "Natural Resource and Regional Development. An Assessment of Dependency and Comparative Advantage Paradigms", în *Economic Geography*, vol. 79, no. 1, 2003, p. 67-94.

¹¹ Charles Harvey, Peter Taylor, "Mineral Wealth and Economic Development. Foreign Direct Investments in Spain (1851-1913)", în *Economic History Review*, vol. 40, no. 2, 1987, p. 185-207.

nivel mai larg. În mod clar, majoritatea studiilor au ajuns la concluzia că în regiunile care activitățile economice se bazează preponderent pe o singură categorie de resurse, este nevoie de „evitarea capcanei resurselor” prin care economia locală rămâne dependentă de o bază limitată.

Trebuie precizat și faptul că, din punct de vedere al analizei istorice, aplicarea conceptelor specifice studiilor regionale într-o investigație de istorie economică și socială este un demers dificil datorită inconsistenței și precarității datelor cantitative, a lipsei de continuitate a acestora, întrucât unitățile standard cu care se oprează în studiile asupra fenomenelor actuale sau recente nu se pot aplica pentru secolele anterioare. Ca urmare, continuitatea și schimbarea la nivel regional în dimensiunea lor trecută, în durata medie și lungă se pot studia prin aplicarea unor categorii de ipoteze care să fie susținute de acele surse istorice directe și indirecte, dar certe și credibile avute la îndemână și mai ales, este necesară validarea ipotezelor prin cât mai multe studii de caz. Din acest punct de vedere, deosebit de importantă pentru o analiză de istorie economică regională este posibilitatea de a răspunde la cel puțin două chestiuni: cum poate fi măsurată cantitativ și calitativ industrializarea/modernizarea într-o regiune? De ce o regiune devine mai dezvoltată decât alta și ce inter-dependențe se stabilesc între diferitele regiuni socio-economice la un moment sau altul?

Specialiștii care au studiat aceste aspecte au grupat astfel ipotezele în două categorii: ipoteze directe și ipoteze

derivate¹². Trebuie de la bun început precizat faptul că ipotezele directe care pot ajuta la lămurirea aspectelor legate de gradul și ritmul de modernizare/dezvoltare al unei regiuni sunt și ele relative și diferă de la un caz la altul. În primul rând, cercetarea din punct de vedere istoric a modernizării regiunile trebuie să ia în calcul și să analizeze locul și ponderea unei regiuni la scara generală a economiei din care face parte; în al doilea rând, se impun studiate relațiile care derivă dintre evoluțiile economice regionale și transformările în structurile socio-demografice, antropologice, culturale și de mentalități, relația de cauzalitate dintre acestea, cât de durabile au fost aceste transformări, într-un segment cronologic definit și determinat de anumite activități economice în respectiva regiune¹³.

Esențială pentru tipul de creștere economică și dezvoltare regională este apoi structura „importurilor și exporturilor” în și din regiune, în funcție de resursele naturale locale. Aici poate interveni marea diferențiere între diversele tipuri de regiuni. Astfel, în cazul de care ne ocupăm, regiunea auriferă a Apusenilor, extrem de bogată într-un singur tip de materie

¹² Vezi în acest sens: Kieswetter, „Erklärungshypothesen...”, 306-307; Alfred Heit, „Zwischen Gallia und Germania, Frankreich und Deutschland. Konstanz und Wandel raumbestimmender Kräfte”, în *Trier historische Forschungen*, 12 (1987), p. 11-27.

¹³ Vezi pentru cazul de față concluziile parțiale pe care le-am formulat în studiul „Efectele socio-economice ale mineritului în „Patrulaterul aurifer al Apusenilor” în perioada 1850-1914”, în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”*. *Series Historica*. LII (2014). p. 151-170.

primă care devine în același timp bun finit cu valoare foarte mare, produs la costuri mici, odată „exportat” din regiune, nu lasă în urmă nici un fel de valoare adăugată decât salariile mai mari sau mai mici pe care muncitorii la încasează în diversele faze de producție. Fenomenul poate fi comparat cu circulația capitalurilor speculative: acestea sunt dirijate sau migrează într-o regiune unde li se asigură plasamente rapide și sigure contra unor costuri mici, obținând în schimb o rată de profit mare, fără a lăsa valoare adăugată locală cu efect derivativ în beneficiul regiunii. Tot la fel, aurul extras în Apuseni devenea prin simpla extracție și prelucrare primară, capital acumulat rapid care la fel de rapid pleca în seifurile investitorilor din afara regiunii sau în cele ale statului, fără a lăsa în urmă suficientă valoare adăugată sub formă de profit pentru producătorii efectivi ai acestuia din care apoi comunitatea locală să-și asigure resurse pentru dezvoltare durabilă și creșterea bunăstării.

În analiza ipotezelor derivate și a impactului lor asupra modernizării regioanelor din secolele trecute, trebuie recunoscut faptul că, deși nu au făcut parte din politici cu adresabilitate regională specifică, unele măsuri administrativ-politice ale statului au avut cel puțin indirect o asemenea intenție. Ne gândim aici la măsurile de politică mercantilistă pe care statul austriac le-a întreprins în secolul XVIII în zona Apusenilor și le-a transpus sub forma măsurilor de organizare specială administrativă regională prin crearea domeniilor fiscale și

miniere, cu un set de avantaje specifice pentru zonă:¹⁴ investițiile directe realizate sub forma unor întreprinderi ale statului (mine, topitorii, furnale, alte capacități de producție, pădurile erariale care asigurau lemnul necesar în activitățile proprii, dar și pentru particulari etc.). S-au adăugat politicile succesive de colonizări cu forță de muncă din alte regiuni ale imperiului, cu personal calificat, măsuri care au influențat în mod cert economia și societatea la nivel local în secolele XVIII-XIX.

¹⁴ Schünemann Konrad, "Die Wirtschaftspolitik Josephs II. in der Zeit seiner Mitregentschaft", în *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Wien: (1933), p. 13-56.

călătorie și hărțile geologice din secolele VIII-XIX întocmite de diverși specialiști trimiși aici de către Erariu consemnau o multitudine de puncte extrem de bogate în minereu aurifer¹.

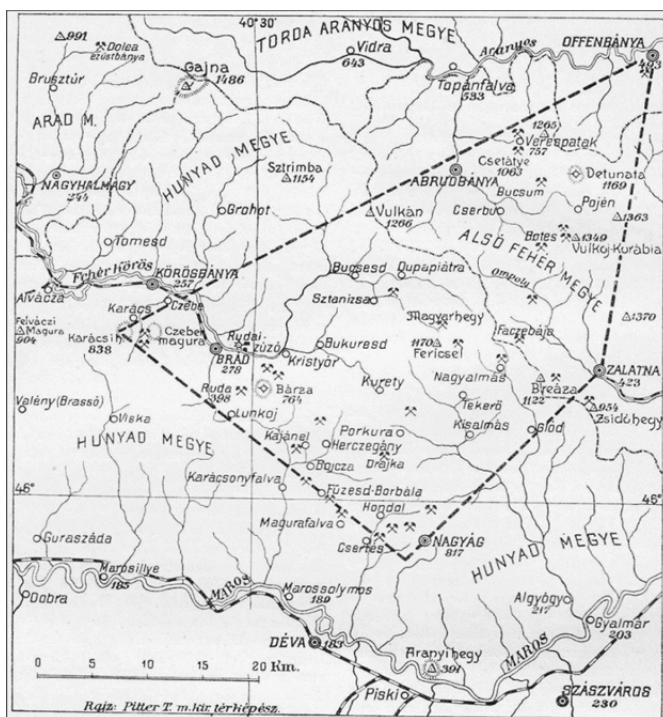
Unul dintre geologii autrieci care au studiat și descris zona la mijlocul secolului al XIX-lea, Fratissek Pošepný a denumit-o „triumghiul aurifer al Munților Apuseni”, stabilind o delimitare teritorială a arealelor unde se găseau cele mai bogate zăcăminte și, totodată, cele mai numeroase exploatări. Acest triunghi aurifer era localizat de către geologul amintit astfel: *înspre NV era delimitat de localitatea Hălmașiu; la NE de Baia de Arieș, iar la Sud de Săcărâmb*². Denumirea s-a consacrat rapid în literatura de specialitate a vremii, dar și în alte categorii de lucrări. Ulterior, geologii care au studiat și cartografiat temeinic zona, au ajuns la concluzia că în realitate această zonă de concentrare a zăcămintelor exploatabile și bogate, este mai extinsă decât cea stabilită inițial; s-a circumscris astfel un teritoriu aproximativ de cca 1056 km² și perimetrul cca 142 km unde se concentra la finele secolului al XIX-lea peste 77% din producția totală de aur a Transilvaniei. Potrivit lui Karl V. Papp³ și ulterior, inginerului german Fr. Schumacher, regiunea amintită se prezintă sub forma unui patrulater neregulat care

¹ Edler Ignaz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen Ober- und Nider Ungarn*, Frankfurt u. Leipzig: 1774 Johann Jakob Ferber Verlag, 228 S.; vezi și: Johann Ehrenreich von Fichtel, *Mineralogische Bemerkungen von den Karpaten*, Wien: 1816 Joseph Edlen von Kurybeck k.k. Hofbuchdrucker, 2 Bände, 736 S.

² František Pošepný, „Zur Geologie des siebenbürgischen Erzgebirges” *Jahrbuch der kaiserlich-königliche Geologischen Reichsanstalt*, 18, 1868, Wien, 1868, p. 56.

³ Karl v. Papp, „Die Goldgruben von Karács und Czebe in Ungarn”, în: *Zeitschrift für Praktische Geologie*, Wien, 1906, p. 305-306.

se întindea pe direcția NE-SV între Baia de Arieș – Căraci apoi de la Căraci spre sud-est până la Săcărâmb apoi din nou spre NE cuprinzând Zlatna și celelalte localități până în punctul inițial de la Baia de Arieș⁴. De altfel, Fr. Schumacher a întocmit și o hartă destul de detaliată a exploatărilor din regiune și desigur, a celor mai importante localități⁵.

Sursa: Harta a fost preluată și prelucrată după Friederich Schumacher: *Die Golderzlagertstätten und der Goldbergbau der Rudaer Zwölf Apostel Gewerkschaft zu Brád in Siebenbürgen*, Berlin 1912, p. 8.

⁴ Friederich Schumacher, *Die Golderzlagertstätten und der Goldbergbau der Rudaer Zwölf Apostel Gewerkschaft zu Brád in Siebenbürgen*, Berlin 1912, 106 p.

⁵ *Ibidem*, p. 8.

Este așadar vorba despre 33 de localități mai mari sau mai mici dintre care 2 (Abrud și Zlatna) aveau încă din secolul al XVIII-lea statutul de orașe miniere, (Bergstädte), (se adaugă și Baia de Criș, cu statut de târg) înzestrate cu privilegii, atât din vremurile anterioare, cât și ulterior, instituirii administrației austriece după anul 1691⁶. Mai mult, în secolul al XVIII-lea acestea și alte câteva așezări au avut un statut special, atât din punct de vedere fiscal, cât și al dreptului minier, fiind organizate în așa numitele domenii (sau districte) miniere, dintre care cele mai importante au fost Abrud-Roșia Montană, Baia de Criș, Zlatna, Brad, Săcărâmb, Băița.

Este de la sine înțeles că cele 2 mici orașe din regiune cunoscute în epocă sub denumirea de „orașele miniere ale Transilvaniei” au fost cele care au dirijat și influențat evoluțiile economice ale „cadrilaterului aurifer al Munților Apuseni”. Dată fiind configurația geomorfologică și geografică a regiunii, aceste orașe miniere s-au constituit în „centre de atracție” pentru așezările limitrofe, în condițiile unei vieți economice bazată preponderent pe mineritul aurului și abia într-un plan secundar, pe o agricultură montană tradițională și de subsistență, susținută de mica proprietate familială. În condițiile lipsei unor căi de transport moderne până la finele secolului al XIX-lea legăturile dintre aceste comunități au fost forțate a se articula într-un mod fragmentat în mici rețele, în jurul acestor

⁶ Vezi în acest sens: Gustav Gündisch, „Deutsche Bergwerksiedlungen in dem siebenbürgischen Erzgebirge”, în vol. *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte*, Köln- Weimar-Wien, 1987, p. 85 sqq.

orășele, dintre care nici unul în perioada studiată nu depășea cu mult cifra de 5 000 de locuitori. De asemenea, până spre finele secolului al XIX-lea, legăturile economice ale regiunii cu celelalte zone ale Transilvaniei s-au păstrat în cadrele tradiționale statuate de secole, fără a cunoaște alterări profunde. Cele mai semnificative rămâneau desigur cele bazate pe schimbul de mărfuri, fiind bine-cunoscute peregrinările locuitorilor moți prin Transilvania care, în schimbul produselor confecționate din lemn – vase de lemn, butoaie, ustensile casnice, chiar cherestea – primeau mai ales cereale, cartofi și fructe necesare traiului de zi cu zi, în condițiile unei posibilități locale reduse de a practica agricultura. De altfel, și în domeniul practicării mineritului aurifer din regiune se poate afirma faptul că tehnicile și structurile tradiționale de producție nu au fost decât sporadic alterate până spre finele secolului al XIX-lea. Aceste caracteristici specifice analizate la nivelul evoluțiilor socio-economice pe care le-a cunoscut în asamblul său „lungul secol al XIX-lea: 1800-1914” pot furniza elemente relevante pentru ceea ce s-a numit procesul de modernizare regională.

O încercare de periodizare a evoluției mineritului în „patrilaterul aurifer al Transilvaniei” în epoca modernă relevă în linii mari existența a trei perioade distincte: a. 1745–1850; b. 1850–1885; c. 1885–1914. Această periodizare are mai mult un rol orientativ, deoarece nu pot fi stabilite delimitări cronologice foarte stricte.

Prima perioadă a mineritului aurifer modern din Transilvania începe în anii 1740-1750, când regiunea intra în atenția autorităților de la Viena care, remarcând potențialul economic al mineritului din Transilvania nu numai în domeniul aurului și argintului, ci și în cel al minereurilor de fier, cupru, plumb etc. trec la reorganizarea pe baze noi a acestor activități. În Transilvania mineritul aurifer era reglementat de o bază legală elaborată încă din Evul Mediu, respectiv constituția minieră Maximiliană din 1573 reconfirmată în 1703⁷, fiind în vigoare și la mijlocul secolului al XVIII-lea, cu o serie de amendamente succesive care au vizat, în principal, reconfirmarea vechilor privilegii, atât cele colective pentru unele localități miniere – Abrud, Baia de Criș – cât și cele individuale pentru activitățile de minerit și spălarea aurului aluvionar.

În spiritul unei politici mercantiliste consacrate deja în întreg Imperiul Habsburgic, s-a urmărit pe toate căile sprijinirea mineritului, atât cel realizat de către minele de stat (ale Erariului), cât mai ales cel privat care în Transilvania avea o

⁷ Despre dreptul minier al Transilvaniei în epoca modernă vezi: Cristoph Bartels, „Zum Bergrecht in Siebenbürgen“, în vol. Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ioan Doredea, (Hrsg.) *Silber und Salz in Siebenbürgen*, Band 1., *Einleitende Aufsätze, Gutachten, Reiseberichte und Katalog der Exponate*, Bochum, 1999, p. 59-65. Textele de lege referitoare la mineritul transilvan la Anton Schmidt, *Cronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreich Ungarn, Croatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Wien, 1834, vol. VI, p. 161-167; vol. VII, p. 96-105; 315-321; vol. XIII, p. 319-340; o analiză și la Ioan Dordea, „Aspecte din viața socială a lucrătorilor de la exploatarea Roșia Montană în secolul XIX“, în *Revista Arhivelor*, 65, no. 1-2, 2003, p. 232-237.

pondere dominantă și asigura cea mai mare parte a aurului livrat la oficiile de schimb. Într-adevăr, revirimentul mineritului aurifer în Apuseni s-a realizat după multe decenii de stagnare, odată cu măsurile dispuse de împărăteasa Maria Tereza. În acest sens, s-a înființat o Direcție minieră pentru Transilvania cu sediul la Zlatna care depindea direct de *Hof-Kommission in Münz und Bergwesen*⁸. În al doilea rând, statul s-a implicat în amenajarea și construirea de noi lacuri colectoare care să asigure apa necesară funcționării șteampurilor, deoarece lungi perioade din an acestea nu funcționau din cauza lipsei de apă, grevând negativ asupra cantității de aur predat la oficiile de schimb. Sub aspect instituțional, tribunalul miner de la Abrud care avea menirea de a soluționa cu maximă operativitate toate litigiile din domeniu, a fost mutat la Zlatna în anul 1746. De altfel, în acest oraș s-au concentrat majoritatea instituțiilor care să asigure funcționarea și supervizarea mineritului (inspectoratul minier, oficiul principal de schimb, magazinul de mercur). O atenție deosebită s-a acordat funcționării oficiului de schimb de la Abrud care era prevăzut constant de către monetăria de la Alba Iulia cu sumele de bani necesare, încât să se poată realiza săptămânal preluarea metalului prețios. Mai mult, autoritățile de la Viena au ordonat ca Oficiul de schimb de la Abrud să acorde, la nevoie, țăranilor mineri mici acțiuni asupra aurului adus și în alte

⁸ Despre măsurile din timpul Mariei Tereza vezi pe larg la Tóth Zoltán, *Mișcările țărmăști din Munții Apuseni până la 1848*, Edit. Academiei, București, 1955, p. 79 sqq.

zile decât luna, pentru ca aceștia să aibă minime venituri pentru nevoile cotidiene. Principiul de conduită Vienei față de mineritul aurifer efectuat de minierii particulari se putea rezuma în sintagma: „Muncește și plătește-mi!”. Deviza este confirmată și de un paragraf al legii miniere din 1746 menită să reconfirme vechile privilegii și să încurajeze mineritul aurifer: *„Nimănui nu-i scapă din vedere că libertatea și orcotirea sub care poporul să poată trăi liniștit e remediul cel mai eficace pentru dezvoltarea și înflorirea metalurgiei; să aștepte deci vistierul că trebuie să ocrotească și să apere așa cum se cuvine pe toți minierii în libertățile, privilegiile și imunitățile lor, care sunt de cel mai mare folos pentru stat”*⁹. În același plan, autoritățile de la Viena au considerat de o deosebită importanță pentru impulsivarea pe termen lung a activităților miniere în zona Apusenilor, măsurile de reconfirmare a vechilor privilegii individuale și colective pentru mineri. În condițiile în care munca aservită ocupa o pondere importantă în agricultura și mineritul din Transilvania, inclusiv pe domeniile erariale din zona Apusenilor, statul s-a implicat direct, luând măsuri în favoarea iobagilor mineri ce trebuiau protejați în fața stăpânilor feudali care încercau permanent să le impună noi obligații, atât celor care se ocupau preponderent cu agricultura, cât și celor care, teoretic, își asigurau baza existenței din minerit și nu aveau obligații față de feudații agricoli. Trebuie subliniat că până la 1848 munca aservită a avut o pondere însemnată inclusiv în

⁹ Anton Schmidt, *Cronologisch-systematische Sammlung...*, vol. VII, p. 116; citat și la Tóth Zoltán, *op cit.*, p. 80.

mineritul aurifer al statului, fiind reglementată cu mai multe privilegii, inclusiv prin contracte încheiate de Erariu cu comunitățile locale prin care li se stabileau obligațiile de executare a unor activități în interesul mineritului, precum cele legate de transportul lemnului necesar funcționării topitoriilor, al reparării drumurilor și tuturor activităților adiacente mineritului. De exemplu, contractul din 1789 a stabilit prestațiile iobagilor de pe domeniul miner al Zlatnei, prevederile lui aplicându-se vreme de mai bine de o jumătate de secol, în vreme ce constrângerile autorităților s-au intensificat treptat în toată această perioadă¹⁰. O caracteristică a acestei perioade au reprezentat-o și disensiunile repetate dintre autoritățile provinciale și cele miniere superioare, adică dintre Guberniul Transilvaniei și autoritățile de la Viena: pe de o parte, acestea din urmă vedeau în intensificarea obligațiilor impuse iobagilor, piedici serioase în calea sporirii producției de aur și argint, în vreme ce Guberniul nu avea nici un interes în acest sens, fiind preocupat doar a proteja interesele feudalilor locali care reprezentau simultan și administrația locală, văzută adesea de la Viena drept incompetentă și coruptă.

Legislația adoptată la 1747 cunoscută sub numele de *Novellar Artikel*, cât și măsurile administrative adoptate în vremea Mariei Terezia și a lui Iosif al II-lea au vizat reorganizarea mineritului Transilvaniei pe baze noi, în acord cu practicile timpului. Ele aveau ca scop principal acela de a

¹⁰ Tóth Zoltán, *op cit.*, p. 169-170.

sistematiza, pe de o parte multitudinea de reglementări locale vechi și neuniforme, de a le aduce pe cât posibil pe principii și cu practici unitare, iar pe de altă parte, de a da un impuls nou mineritului aurifer, atât prin intermediul particularilor, cât mai ales, și prin implicarea activă a statului în spiritul unei politici mercantiliste¹¹. Un moment deosebit de important în reglementarea activităților miniere l-a constituit intrarea în vigoare la 19 iulie 1771 a unui *Sistem pentru mineritul din Transilvania* care avea ca scop întărirea controlului de stat asupra mineritului; totodată pentru o cât mai clară evidență, se înființa matricola minelor și se institua inspecția regulată a acestora de către autoritățile montanistice. Dintre cele mai importante înlesniri prevăzute, cu impact asupra mineritului aurifer amintim: „toți minerii veniți de peste hotare care în cea mai mare parte a anului lucrează în mină sau la șteampuri sunt scutiți de impozitul personal; la fel, sunt scutiți și copiii lor dacă trăiesc din minerit; minerii străini pot avea două vaci iar localnicii una singură, puțin pământ și pășune pentru care sunt scutiți de impozit; șteampurile sunt scutite de impozite, indiferent dacă sunt exploatate direct sau sunt arendate”¹². În anul 1776 au apărut noi reglementări ale mineritului aurifer cunoscute sub numele de *Constituția montanistică de la Abrud* care, modificată și adaptată apoi la legea minelor din 1854, a

¹¹ Volker Wollmann, „Der siebenbürgische Bergbau im 18. Jahrhundert“, în vol. *Silber und Salz...* Bd. 1., p. 41-58.

¹² Prevederile sunt analizate la Tóth Zoltán, *op cit.*, p. 100.

fost în vigoare până la 1867¹³. Pentru a înțelege specificul mineritului aurifer care se practica în Transilvania la finele secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, înainte de toate, trebuie precizat cum erau organizate exploatările aurifere în cadrilaterul aurifer al Apusenilor în perioada de care ne ocupăm. O clasificare a acestora în funcție de diemensiuni, de complexitatea și procedeele tehnice relevă existența a cel puțin trei categorii: exploatările mari executate în subteran prin galerii și puțuri, coordonate și finanțate de stat, așa-numitele mine fiscale sau erariale; minele și exploatările private, realizate prin asocierea mai multor întreprinzători reușiți în societăți miniere prin deținere de părți de mină numite cuxe, aflate sub controlul nemijlocit al autorităților miniere, care aveau angajați salariați sau unii proprietari care erau în același timp și membri ai clasei nobiliare, foloseau munca asservită de tip feudal; cea de-a treia categorie era reprezentată de micile exploatări țărănești sau de familie care erau de altfel cele mai numeroase. Acest tip de minerit s-a bazat pe tehnologiile tradiționale medievale cărora li s-au aude minime inovații și îmbunătățiri, și s-a practicat și dezvoltat din nevoia imperioasă a asigurării existenței zilnice pentru țăranii-mineri într-o zonă cu șanse foarte reduse de câștig din alte surse. Acest tip de minerit era realizat cu precădere prin exploatări de suprafață în care nu era nevoie de investiții, unde lucra toată familia și unde căutarea asiduă, munca tenace

¹³ Ioan Dordea, *loc cit.*, p. 239.

și uneori, norocul și surpriza unui zăcământ bogat putea să-i îmbogățească pe unii dar pe cei mai mulți nu făcea decât să-i mențină la limitele existenței cotidiene¹⁴.

Mineritul țărănesc era practicat într-o pondere dominantă în districtul Abrud-Roșia Montană și a rămas la fel în întreaga perioadă a secolului XIX. Acești mineri se mulțumeau cu puțin și nu priveau întreprinderea lor ca o activitate a cărui profit să fie mereu sporit, ci mai degrabă ca o sursă de a-și duce traiul zilnic; era, fără îndoială o formă de activitate ce venea dintr-o tradiție seculară aproape neschimbată, criticată de observatorii vremii care, uneori, la decenii distanță, constată aceeași realitate, fie că vorbim de specialiști geologi sau simpli călători prin regiune¹⁵. La micile exploatări țărănești adesea muncea

¹⁴ Mineralogul Joannes Fridwaldsky, în *Minero-Logia Magni Principatus Transilvaniae* remerca cu o uimire amestecată cu compătimire modul cum se realiza acest tip de minerit: „Ai crede că s-a strâns o oaste de satiri ca să dărâme munții, așa sfărâmă românii din partea locului stâncile, sfloderindu-le și scurmându-le din toate direcțiile.... Probabil din pricina exploatării lor nestatornice minele lucrate azi sunt părăsite mâine. Ei nu sunt conduși de nici o lege, numai dorința îi împinge acolo unde lucește steaua unui câștig mai mare... poate fi contrast mai uluitor decât între bogăția naturii, munții plini de comori, râurile rostogolind grăunțe de aur și acest popor lipsit de toate bunurile pământului ducând o existență mizerabilă de pe o zi pe alta?... biruind nenumăratele greutăți ale mineritului, abia este în stare să strângă cât să-și achite dările anuale și să-și întrețină sărăcăcios familia”. Citatul preluat după Tóth Zoltán, *op cit.*, p. 103.

¹⁵ Vezi nota anterioară; la fel, după mai bine de cinci decenii, în anii 60 ai secolului XIX, Charles Boner, în periplul său prin Transilvania, se oprește la Abrud și Roșia Montană. Aici remarcă multitudinea de mici exploatări țărănești care „lucrau după cele mai primitive metode” cf. Charles Boner, *Siebenbürgen Land und Leute*, Leipzig 1868, p. 570; pasaj publicat și în *Salz*

toată familia, altele erau date în arendă, într-un sistem specific prin care venitul se împărțea pe din două între proprietar și arendaș. Urma apoi categoria micilor asocieri miniere în care fiecare asociat venea cel mai adesea cu aport de capital în natură: micul său perimetru minier concesionat, forța de muncă necesară și în unele cazuri, cu bani pentru acoperirea unor costuri comune¹⁶. Minereul extras era împărțit, apoi fiecare și-l transporta și îl prelucra în șteampul propriu sau unul închiriat. Uneori proprietarii asociați își angajau propriii mineri dacă aveau destui bani să facă acest lucru. În acest sistem de exploatare, mijloacele și calea spre o relativă și efemeră prosperitate era asigurată în cele mai multe cazuri doar de împrejurările descoperirii unui zăcământ bogat, ceea ce, teoretic, permitea unora să răscumpere părți de mină și astfel să-și extindă exploatarea, iar când norocul îi părăsea se întorceau iar la condiția de mineri zilieri. Ponderea acestui tip de minerit tradițional țărănesc, fie ca vorbim de exploatări individuale sau de micile asocieri era dominantă în secolul al XVIII-lea și s-a menținut în cea mai mare parte a secolului următor, fapt consemnat de sursele și statisticile vremii,

und Silber..., vol. 4, Bochum 2002, p. 278. Le fel, în aceeași perioadă, mineralogul Gustav Tschermak observa că „după 100 de ani, nimic semnificativ nu se schimbase în metodele și practicile de extracție și prelucrare a aurului, nimic nu se uitase și, totodată, nimic nu se învățase”. Cf. Gustav Tschermak, “Das siebenbürgische Goldfeld”, publicat în SSS, vol 4, p. 365-369.

¹⁶ Sistemul este explicat pe larg în *Österreichische Zeitschrift für Bergbau und Hüttenwesen*, Wien, nr. 5, 1 feb. 1858, p. 33-34.

furnizând peste 90% din cantitatea de aur extrasă¹⁷. Statul era conștient de importanța și potențialul pe care îl reprezenta mineritul privat mai ales așa-zisul minerit țărănesc care furniza cea mai mare parte a aurului extras și a încercat mai ales prin diverse măsuri administrative să-l sprijine. Mai mult, Viena a urmărit, în limita resurselor modeste pe care era dispusă să le investească, să se implice în deschiderea de noi mine care să exploateze filoanele de adâncime pe care particularii nu aveau posibilități și capitaluri necesare să le susțină. Strategia era ca statul să deschidă aceste exploatări, apoi să le arendeze privaților. De exemplu, în 1769 s-au deschis două mine în Valea Rugina și la Vulcoi, arendate în 1782, la fel mina Sf. Cruce de la Orlea, în apropiere de Roșia Montană a fost cedată temporar în exploatare privată în 1796. Anterior, la Ruda, Valea Arsului și Crișcior Tezaurariatul deschisese primele exploatări la 1746, ele fiind extinse cu noi perimetre, încât în anul 1762, în zonă funcționau 26 de șteampuri, unele dintre ele arendate către particulari¹⁸.

¹⁷ Situația era valabilă atât la finele secolului XVIII cât și ulterior: Erdelyi Viktor, "Tanulmányok az erdélyrészi bányászat történetéből", *Bánya- és Kohopár Lapok*, (în continuare: BKL), II, 1913, p.; despre situația de la mijlocul sec. al XIX-lea, sursele atestă că 94% din producția de aur provenea din aceste mici exploatări; cf., *Österreichische Zeitschrift für Bergbau und Hüttenwesen*, Wien, nr. 19, 6 mai 1866, p. 149.

¹⁸ Volker Wollmann, „Der Bergbau von Brad und Umgebung (in Criscior, Ruda, Valea Arsului, Zdraholt und Musariu) von seinen Anfängen bis zur Gründung der Mica Gesellschaft im Jahre 1920“, în vol. *Silber und Salz...*, Bd. 10, Teil 1, Bochum, 2010, p. 40 sqq.

O altă zonă unde exploatările Tezaurariatului aveau o pondere însemnată începând cu o doua jumătate a secolului al XVIII-lea era Băița, alături de perimetre mai mici la Toplița, Porcurea, București. Exploatările de la Băița aveau o pondere semnificativă în mineritul aurifer de stat din Transilvania, aici lucrând aproape 350 de muncitori, în plus, statul a adus un prim contingent de coloniști străini din Idria, iar ulterior, această practică a aducerii de coloniști străini, atât funcționari, cât și muncitori calificați a fost extinsă și la alte exploatări miniere¹⁹.

La Roșia Montană, denumită în secolul al XIX-lea „El Dorado-ul Transilvaniei”²⁰, Erariul a deschis pe lângă numeroasele galerii private existente deja, propriile galerii între care încă una la Orlea la 1773 și exploatată direct până în anul 1810 când, datorită costurilor ridicate de exploatare și prelucrare și a unor probleme tehnice, s-a decis arendarea acesteia către privați²¹. Abia în 1816 s-a găsit un client în persoana lui Gritta Gyurka, proprietar de mici exploatări în zonă. Acesta a constituit o societate minieră cu 20 de cuxe (acțiuni miniere-părți de mină). Costurile ridicate de exploatare care se ridicau la peste 45.000 fl anual, l-au determinat să mărească numărul cuxelor la 60, operațiune din care a câștigat 4000 de fl., fără însă ca exploatarea să devină

¹⁹ Volker Wollmann, „Der Bergbau von Băița, Hărtăgani, Trestia, Draica, Porcurea, Căinel, Crăciunești und Fizeș bis zum Ende des 20. Jahrhundert”, în vol. *Silber und Salz...*, Bd. 10, Teil 1, p. 223 sqq.

²⁰ Bernard von Cotta, *Ungarische und Siebenbürgische Bergorte*, Leipzig, 1862.

²¹ Franz von Hauer, „Der Goldbergbau von Vöröspatak in Siebenbürgen”, în: *Jahrbuch der k.k. Geologische Reichsanstalt*, 2, 1851, Wien, p. 64-92.

rentabilă, în curând fiind abandonată și exploatarea ei reluată pe seama statului abia în anul 1844-1846²².

Cea mai importantă și mai rentabilă întreprindere minieră la care Erariul avea o pondere însemnată în perioada studiată, era cea de la Săcărâmb. Aici exploatarea modernă a început la 1746 când ofițerul austriac Ludovic Born și asociații săi au primit primul perimetru de mină în concesiune, deschizând Galeria Maria Empfängnis; în 1747 deja atât Tezaurariatul cât și Casa Imperială dețineau o cea mai mare pondere din cuxele minei, statul devenind administratorul principal²³.

Dacă inginerul minier Bernard Cotta numea Roșia Montană „El Dorado-ul Transilvaniei”, același specialist numea Săcărâmbul „tezaurul de comori al Transilvaniei”²⁴.

²² *Ibidem*.

²³ Despre începuturile mineritului de la Săcărâmb există mai multe versiuni care, însă nu converg într-un tot. Ele sunt expuse de Ernest Armeanca în lucrarea *Săcărâmbul: o monografie a parohiei*, Lugoj, 1932 (reed. de Lucian Mogoșan și Florin Mogoșan, Deva, 2013); autorul amintit citează surse ale unor geologi austrieci de secol XVIII. Potrivit lui Armeanca, un anume căpitan sibian, von Teigel, alături de Ludwig von Born și căpitanul Pletzker dețineau aici părți de mină. La un moment dat, Teigel vinde unor turci aceste părți de mină fără nici o încuviințare. Pentru acest fapt a fost acuzat de lejmajestate, condamnat la moarte, iar părțile de mină trecute în proprietatea Casei Imperiale de la Viena. Cf. Ernest Armeanca, *op. cit.*, p. 22. (ed. a II-a); Date documentate arhivistic despre evoluția minei de la Săcărâmb la Ludovic Vajda, „Locul mineritului din Săcărâmb în cadrul exploatarea metalelor prețioase din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia fasciculus 1*, 1973, p. 54-77.

²⁴ Bernard v. Cotta, „Die Goldlagerstätten von Vöröspatak in Siebenbürgen”, în *Berg- und Hüttenmännische Zeitung*, 20, 1861, nr. 18, p. 173-176.

Aserțiunea inginerului austriac este total îndreptățită, de vreme ce probele geologice au demonstrat în anumite locuri o concentrație în aur a minereului de 177, 059 grame aur/tonă și 224, 48 g argint/tonă, cam de 17 ori mai mare decât în majoritatea minelor transilvănene de metale prețioase. La Săcărâmb figurau pe listele de plată în 1782 un număr de 884 de muncitori, salariați²⁵, fiind din acest punct de vedere, ca și în privința cantității de aur extrasă și livrată, cea mai mare exploatare din „cadrilaterul aurifer al Transilvaniei”.

O caracteristică specifică a perioadei de până la 1850 în mineritul aurifer transilvănean, fie că vorbim de exploatările de mari dimensiuni sau cele țărănești o reprezintă folosirea în continuare a vechilor tehnologii. Desigur că administrațiile miniere au urmărit introducerea unor inovații tehnologice care să sporească în primul rând productivitatea, să reducă efortul uman, însă ele s-au limitat la disponibilitățile tehnice și energetice locale. Este vorba despre soluții independente de evoluțiile tehnologice din celelalte regiuni ale Europei. Din acest punct de vedere, nici strategiile investiționale ale Statului în propriile mine nu au făcut excepție; cu excepția unor măsuri administrativ-organizatorice și birocratice, nu a existat un plan sistematic și unitar valabil pentru toate exploatările și nici măcar planuri de lucru coerente, adaptate la cerințele fiecărei exploatări în parte. Deși uneori au existat astfel de inițiative și specialiștii trimiși la fața locului au realizat studii temeinice, ca în cazul de la Baia de Arieș sau Roșia Montană, ele au fost

²⁵ L. Vajda, *loc. cit.*, p. 58.

repede abandonate atunci când s-a constatat necesitatea unor costuri importante, lipsa capitalurilor necesare care au făcut ca autoritățile montanistice superioare de la Viena să refuze aprobarea unor planuri de investiții mai consistente și pe termen lung. De fiecare dată când apărea problema unor investiții sau se iveau probleme tehnice și costuri mai serioase în exploatarea galeriilor, Erariul prefera fie să le abandoneze, fie să le arendeze sau să le vândă, întrucât se descopereau ușor noi zăcămintele ușor de exploatat.

Aici trebuie să relevăm o altă trăsătură specifică minelor de aur din Transilvania, anume aceea că adeseori exploatarea putea furniza surprize de proporții după luni și uneori ani de exploatare cu producție zero sau chiar cu pierderi, brusc se descopereau filoane noi și mai ales așa-numitele „cuiburi de aur nativ”, uneori kilograme întregi care veneau să salveze investiția tocmai când se considera a fi falimentară; de exemplu, descoperirea în 1774 a filonului Magdalena la Săcărâmb a asigurat prosperitatea întreprinderii pentru câteva decenii; la fel s-a întâmplat în 1824 în cazul Galeriei Francisc ale cărei filoane au asigurat rentabilitatea exploatării până spre 1850²⁶.

Această realitate a bogăției resurselor în „cadriilaterul aurifer” a avut însă și efecte negative asupra strategiilor privind exploatarea atât în cazul statului cât și în cel al particularilor, cel puțin până în anii 80 ai secolului al XIX-lea: cu investiții minime și tehnologie rudimentară s-a petrecut o adevărată goană după minereul foarte bogat; s-au neglijat lucrări de

²⁶ L. Vajda, *loc. cit.*, p. 64

prospecțiune și pregătire absolut necesare, orizonturile gale-riilor au fost stabilite nesistematic – generându-se astfel un „minerit prădalnic” – cu grave consecințe tehnice pentru deceniile următoare. La această realitate s-a adăugat, cel puțin până la Legea Minelor din 1854 și o situație destul de dificil de gestionat cea a evidenței clare a proprietăților și concesiunilor de perimetre miniere în condițiile în care în jurul anilor 1855 existau în „cadrilaterul aurifer” un număr de 40 de exploatări mari care aparțineau Tezaurariatului și peste 900 de exploatări particulare în asociere și mici galerii țărănești²⁷. Conform statisticilor vremii în acest minerit erau angrenați direct și indirect un număr de 6900 de muncitori, dintre care 2000 erau proprietari de galerii pe care le exploatau singuri²⁸.

În plus, pe lângă legislația favorabilă, statul a acordat o serie de facilități care au impulsionat într-o anumită măsură exploatarea aurului. Una dintre ele era o fiscalitate relativ scăzută: conform reglementărilor fiscale de dinainte de 1850 valoarea impozitului era de 1/10 din cantitatea de metal prețios predat la oficiile de schimb. În situațiile în care producția era foarte scăzută sau nu se extrăgea aur deloc, solicitantul proprietar de mină putea cere scutire de impozit

²⁷ *Arhivele Naționale, Serviciul județean Alba*, (în continuare: SJAN Alba...), fond nr. inv. 337 *Direcția Minieră Zlatna*, dos. nr. 3-168/1852-1863.

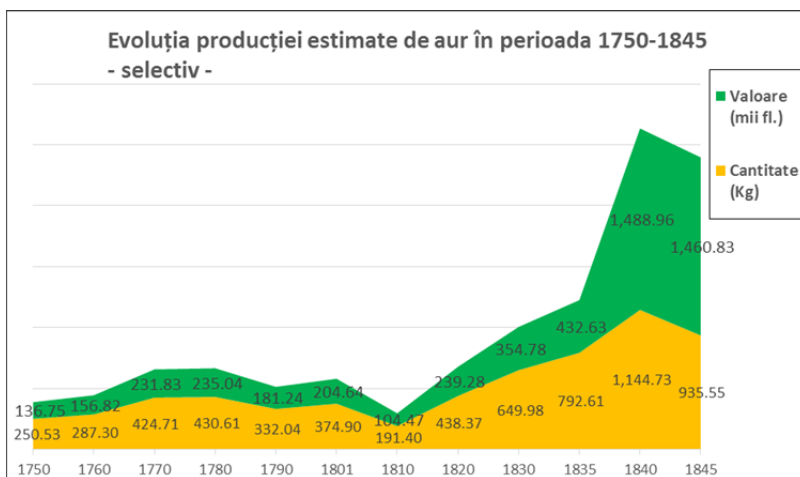
²⁸ Cea mai completă statistică a vremii, unde sunt enumerate toate exploatările mari și mici cu numele proprietarilor lor: *Montan- Handbuch der Österreichischen Kaiserthums für das Jahr 1857*, Bd. 18, p. 284 sqq; disponibil în format digital și la http://reader.digitale.sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10705715_00480.html

pentru un an, acesta fiind numit „an liber”. Practic, legile și regulamentele în vigoare făceau posibil ca oricine să exercite ocupația mineritului după achitarea texei de concesiune care la fel, nu era mare, indiferent că era nobil, iobag, țăran fără proprietate, vagabond, ȋigan; totul era să posede minimele cunoștințe în minerit și cu condiția predării aurului la Oficiile de schimb. Cu toate acestea, nici vechiul sistem de impozitare care a fost în vigoare până după 1850, nici celelelalte măsuri administrative ale statului nu au adus o impulsioneare serioasă și constantă a mineritului în „cadrilaterul aurifer”. Dimpotrivă, dacă analizăm cantitatea și valoarea aurului prredat la Oficiile de schimb, constatăm că aceasta crește în perioada 1750-1780, apoi scade destul de drastic până spre anii 1825-1830²⁹.

²⁹ Deși pentru această perioadă există un deosebit de bogat material arhivistic referitor la exploatarea aurului în Transilvania, este extrem de dificil, dacă nu imposibil de a se stabili cu exactitate cantitatea totală de aur extras și livrat la Oficiile de schimb pentru întreaga regiune studiată. Datele, atât cele sintetizate în epocă de autorități, cât și cele reconstituite ulterior de specialiștii în domeniul minier sau de către istorici sunt la fel de parțiale și nu pot avea valoare statistică conform rigorilor acestei discipline. Nici după 1850 când se știe că Imperiul Austriac intră în epoca statisticii moderne și dispunem de o largă categorie de date cantitative de toate tipurile, în privința producției totale de aur, datele rămân tot incomplete și relative. În plus în cazul aurului, s-a operat de-a lungul timpului cu multiple unități de măsură specifice, care s-au modificat de mai multe ori ca valoare în bani, încât este adesea inexactă convertirea lor în unități de cantitate și valoare relevante pentru durata lungă. De aceea, datele sintetice în privința producției de aur pe care le furnizez pe parcursul acestui volum nu au menirea și pretenția unei reconstituiri cantitative și valorice exacte, ci, în principal, menirea de a ilustra prin estimări, principalele tendințe și evoluții în contextul socio-economic analizat.

Evoluția producției estimate de aur în perioada 1750-1845 (selectiv)

Anul	Cantitate estimată în kg	Valoare în fl.	Anul	Cantitate estimată în kg	Valoare în fl.
1750	250,53	136.750,69	1810	191,40	104.472,50
1760	287,30	156.822,72	1820	438,37	239.279,36
1770	424,71	231.825,46	1830	649,98	354.782,36
1780	430,61	235.042,82	1835	792,61	432.630,31
1790	332,04	181.241,12	1840	1144,73	1.488.957, 37
1801	374,90	204.637,72	1845	935,55	1.460.834,70

Surse: Pentru perioada 1750-1835 datele au fost calculate după producția de aur reflectată de datele oficiilor de schimb sintetizate și de Zsigmond Szentkirályi în lucrarea: *Az erdélyi bányászat ismertetése nemzetgazdasági, köz- és magánjogi tekintetben*, Kolozsvárt, 1841, p. 42-51. Unitățile de măsură au fost convertite astfel: 1 pisetă era egală în epocă cu (4,87 g) – a 48-a parte dintr-o marcă de aur = 233,947 g.; cf prețurilor medii ale aurului în intervalul 1750-1830 1 pisetă=2,62 fl. Pentru perioada 1835-1845 datele au fost prelucrate după *Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie*, 1835, 1845. Aici cantitățile sunt exprimate în mărci (o marcă era egală cu aproximativ 233, 947 g, iar prețul mediu era de 365, 30 fl./marcă.

Situația precară a mineritului din primele decenii ale secolului al XIX-lea, se datora, pe lângă condițiile tehnice în care acesta se desfășura, sistemului social specific feudal, incompatibil cu practicile antreprenoriale de tip modern și cu o necesară mobilitate socială. Din punct de vedere al mobilității sociale, sistemul deja consacrat la nivel local pe așa zisele domenii fiscale (controlate de stat) și pe domeniile proprietarilor funciari (controlate de nobilii locali și autoritățile comitatene), diferenția cele două categorii de țărani supuși, unii care aveau ca principală ocupație egricultura, ceilalți mineritul; acest sistem devenise apoape blocat în inerție și immobilism, datorită unor condiționări administrative amintite deja, cât și unor cauze mai complexe, generate inclusiv de evoluțiile demografice locale: pe de o parte s-a stabilit un echilibru între populația mai densă de pe domeniile statului și cea mai rară de pe moșii în condițiile în care cererea redusă de forță de muncă în ambele situații nu reclama o mobilitate; mai mult, strămutarea de pe domeniile nobiliare pe cele fiscale nu oferea nici o șansă de ameliorare a situației materiale. Pe de altă parte, în cazul minerilor, aceștia aveau o serie de înlensiri și scutiri la plata obligațiilor față de stat, anumite imunități conferite de statutul lor de iobagi ai domeniului fiscal. Însă pentru a dobândi acest statut, ei trebuiau să fie înscriși în matricola minieră, or în respectiva matricolă nu se putea înscrie decât cel care dovedea că își asigură existența din minerit. Firește că mulți reușeau să se înscrie în aceste matricole, cu scopul de a dobândi micile privilegii specifice

statutului de miner, între care plata unui impozit anual de doar un florin sub formă de capitație, scutirea se serviciul militar, însă în realitate, adesea ei nu relizau o activitate economică sustenabilă, rămânând adesea la limita supraviețuirii de pe o zi pe alta, și nu erau nici contribuabili semnificativi către stat și autoritatea locală. La situația descrisă, se adăuga incapacitatea administrativă la toate nivelurile: de la autoritățile locale sătești, la controlorii fiscali și până la inspectorii trimiși de la Viena să cerceteze realitățile economice și sociale locale: cei de la nivel local ascundeau realitatea și furnizau date eronate pentru a scăpa de obligații și taxe, și astfel, administrația de la Viena percepea greșit complexa realitate de la fața locului, determinând ca în final, chiar deciziile să fie eronate și aplicate necorespunzător.

Situația precară a mineritului aurifer de la începutul secolului al XIX-lea este relevantă într-un raport din 1823 prin care locuitorii din Bucium cereau revizuirea contractelor din 1789 și 1819 care stipulau obligațiile minerilor din zonă față de autoritățile locale și față de Erariu³⁰. Realitatea surprinsă la Bucium de autorul raportului era, în general, valabilă pentru întreaga regiune. Dintre cauzele stării precare a mineritului sunt punctate numeroasele dări și sarcini publice complementare la care era supusă populația locală: sarcini către comitat, către fisc, către funcționarii locali tot mai corupți. Potrivit raportului, mineritul mai era realizat doar de cei care au acceptat acest mod de viață numai ca să nu moară de foame. În privința

³⁰ Pe larg conținutul raportului și comentarii la Tóth Zoltán, *op cit.*, p. 209-214.

neajunsurilor administrative, raportul remarcă faptul că, pe de o parte, direcția minelor, pe de altă, administrația domenală și mai presus de toate, slujbașii comitatului dictează drepturile, fixează prestațiile și toți caută să stoarcă din aceasta câte un mic venit personal³¹. Desigur, observatorii din epocă au viziuni nuanțate asupra evoluției mineritului și a situației materiale a locuitorilor ținutului aurifer. Deși sunt numeroase surse care relevă o situație socială și materială a comunităților precară și o perspectivă pesimistă, datele privind cantitatea de aur extras și predat la Oficiile de schimb relevă un reviriment după războaiele napoleoniene și marea foamete din 1816-1817, reflectat nu doar de datele statistice (vezi tabelul de mai sus), ci și de numărul autorizațiilor miniere eliberate: între 1817-1835 s-au eliberat 750 de noi autorizații de exploatare, încât numărul lor total ajungea la 2403³². Potrivit calculelor realizate de Szentkirályi, între 1825-1835, producția de aur livrat la Oficiile de schimb a crescut cu 31%³³. În continuare, ponderea dominantă revenea mineritului particular care livra peste 90% din producția de aur³⁴. Deși mijloacele tehnice erau

³¹ *Ibidem.*, p. 210.

³² Z. Szentkirályi, *op. cit.*, p. 41.

³³ Începând cu anul 1832 se introduce în locul pisetei un nou etalon de măsură pentru aurul livrat: gira: o giră era egală cu ½ Pfund, adică o marcă sau 280,64 grame. Rata de schimb era: 1giră=368,28 fl. Vezi Z. Szentkirályi, *op. cit.*, p. 41; de asemenea, *Historisch-statistischer Umriss von der Österreichischen Monarchie*. 1834, *Maß und Gewicht*. S. 150 ff, disponibil on line la: <https://books.google.de/books?id=j7UAAAAcAAJ&pg=PA150#v=onepage&q&f=false>

³⁴ Date parțiale la Z. Szentkirályi, *op. cit.*, p. 229; de asemenea, *Allgemeiner monetaristischer Schematismus des österreichischen Kaiserthums für das Jahr 1839*.

rudimentare, aceste dezavantaje erau compensate de condițiile geologice – bogăția filoanelor și perspectiva sigură a livrării la preț fix și stabil al aurului. Presa vremii surprindea plastic această realitate: „... este adevărat că viața și pâinea lor, ca toate lucrurile omenești, sunt uneori supuse nesiguranței, dar sunt feriți și asigurați împotriva grindinei, inundațiilor, focului, adică aproape împotriva tuturor calamităților naturii..... pe când punga gospodărilor agricoli e goală, minerii, cu puține excepții, și-o umplu pe a lor în fiecare săptămână. În felul acesta ajung mai ușor la cereale mai scumpe și la alte mărfuri”³⁵.

Perioada 1850-1885 poate fi încadrabilă unei noi etape în mineritul aurifer. Dacă din punct de vedere tehnologic nu se produc evoluții semnificative, aceste schimbări apar la nivelul legislației, din punct de vedere instituțional al administrării și supervizării activităților miniere și nu în ultimul rând, unele care decurg din noile strategii de antreprenoriat ale statului în propriile exploatare.

În primul rând, politicile economice ale statului într-o epocă de autoritarism administrativ și conservatorism politic, dar de promovare a unui liberalism economic, s-au materializat prin adoptarea unei noi legislații cu caracter economic, conformă cu realitățile timpului, inclusiv în domeniul mineritului. Astfel, Legea Minelor din 1854 a fost un act de o excepțională importanță, pentru că, alături de alte măsuri legislative de reglementare a industriei și comerțului au influențat profund viața economică la nivel regional. În primul rând, în domeniul

³⁵ Citat preluat din Tóth Zoltán, *op cit.*, p. 233.

mineritului s-au uniformizat normele și practicile administrative, asigurându-se astfel o mult mai mare coerență și stabilitate.

Noua Lege a Minelor din 1854 reglementa în detaliu condițiile deschiderii exploatărilor, ale transferului de proprietate și drepturile de folosință asupra proprietăților mobile și imobile specifice domeniului minier³⁶. O altă schimbare a fost produsă de abandonarea vechilor privilegii și practici fiscale, multe dintre ele incoerente și neuniforme și introducerea unui sistem bazat pe principiul impunerii proporționale, după venit, a tuturor categoriilor de contribuabili, chiar dacă prin aceasta, fiscalitatea a crescut destul de mult ca valoare. Aceste măsuri, alături de liberalizarea pieței aurului au dat un nou impuls mineritului în zonă. Patenta din 24 octombrie 1856, valabilă pentru toate provinciile prin care se ridica obligativitatea livrării aurului și argintului exclusiv la oficiile de răscumpărare ale statului³⁷ a dus la sporirea interesului pentru exploatarea aurului în zonă, fenomen reflectat și în creșterea numărului concesiunilor acordate particularilor³⁸. Pe de altă parte, deși aceste măsuri și reglementări realizate prin intervenția consecventă a statului în deceniul 1851-1860 au avut efecte benefice asupra mineritului în zonă, ele nu au fost în măsură să schimbe semnificativ peisajul vieții economice și

³⁶ Textul legii minelor de la 23 mai 1854 în *Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat al Transilvaniei, 1854*, II, p. 652 sqq.

³⁷ *RGBl, XII. Stück, 1857*, p. 148-149. Comentarii despre avantajele ridicării obligativității livrării aurului la Oficiile de schimb și în „Telegraful Român”, 23 martie 1857, p. 93-94.

³⁸ L. Vajda, *Locul mineritului...*, p. 60.

starea materială de ansamblu a comunităților din regiune datorită unei multitudini de neajunsuri care nu au putut fi rezolvate. În primul rând, s-a constatat că ridicarea obligativității de livrare a aurului extras la Oficiile de schimb nu a dus la liberalizarea pieței și creșterea prețului, deoarece cei care dețineau micile exploatări individuale nu aveau ce face cu cantitățile infime pe care le scoteau și erau obilgați de nevoia zilnică de bani și de împrejurări să le livreze în continuare tot la Oficiile de schimb locale, perpetuându-se un fel de monopol al acestora. Criticii legii minelor din 1854 susțineau și ei că nu în lipsa unei piețe libere stau neajunsurile mineritului aurifer din Transilvania, ci în lipsa capitalurilor, a tehnologiei moderne care să ducă la deschiderea unor exploatări de anvergură în care să fie angrenați cât mai mulți locuitori și chiar să fie atrași anreprenori din afara regiunii³⁹. În primul rând, în majoritatea situațiilor fie că vorbim de minele statului sau de particulari, a existat o lipsă cronică a capitalurilor necesare pentru introducerea inovațiilor tehnologice. A aduce mașini și instalații moderne bazate pe energia aburului care deja făceau diferența în materie de eficiență și costuri în alte regiuni ale Europei sau ale lumii era, în anii 1850 o imposibilitate pentru zona Apusenilor. În primul rând, costurile de transport ar fi dublat valoarea investițiilor. În al doilea rând, lipsa combustibililor bazați pe cărbunele mineral ar fi grevat și ea profund asupra costurilor, deoarece lemnul devenise deja foarte scump, un

³⁹ Sunt interesante în acest sens comentariile publicate în revista vieneză de profil, *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, nr. 10, 9. März 1857, p. 73; idem nr. 12, 23. März 1857, p. 94.

cost greu sustenabil chiar și pentru topitoriile locale bazate pe vechile procedee. De pildă, singura mașină cu aburi care funcționa în mineritul aurului din Transilvania era de la topitoria de la Zlatna, introdusă în 1838, în rest, toate capacitățile de producție și prelucrare se bazau pe tehnologiile care utilizau forța apei, fiind adesea ori la discreția capriciilor climatice. Oricum, creșterea costurilor de producție pe fondul scumpirii forței de muncă, generată la rândul ei de scumpirea traiului, au redus semnificativ rata profiturilor. La aceasta s-a adăugat extrema fărămițare și dispersare a exploatărilor care, vitregite și de lipsa unor căi de transport corespunzătoare, generau costuri foarte ridicate. De la extragerea minereului și până la obținerea aurului brut, pe fondul condițiilor tehnologice existente în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea se ajungea ca un procent de 30-50% din valoarea metalului să fie înghitită de aceste costuri⁴⁰. Spre exemplu, costurile pentru transportul unui ztr.⁴¹ de minereu aurifer de la Săcărâmb la Zlatna costa 29 cr., iar până la Certej 7-8 cr.; la aceasta se adăugau costurile pentru întreținerea cailor, plata personalului supraveghetor care însoțea transporturile etc.⁴².

Analiza bugetelor alocate de statul austriac pentru exploatarea miniere pe care le deținea în Transilvania în anul 1851 relevă limpede starea de fapt, adică dificultățile majore și lipsa de rentabilitate a celor mai multe dintre ele. Astfel, din

⁴⁰ L. Vajda, „Întreprinderea metalurgică de la Zlatna între anii 1848-1918 (I)”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historia*, Fasciculus 2, 1973, p. 73.

⁴¹ Un centenar (germ. Zentner)= 56 kg.

⁴² Volker Wollmann, „Der Bergbau von Nagyág bis zum Ende des Ersten Weltkriegs”, în *Salz und Silber...*, vol. 8/1, p. 82.

raportul inspectorului minier pentru Transilvania, Joseph Ritter von Ferro, reieșea că totalul cheltuielilor cu exploatarea miniere ale statului în Transilvania se ridicau la suma de 2.610.193 fl., cu pierderi estimate la 129.889 fl.⁴³. Concret, numai cheltuielile estimate la topitoria de la Zlatna se ridicau la suma de 625.185 fl., în vreme ce veniturile erau doar de 544.836 fl.; la topitoria Certej se estimau cheltuieli de 97.822 fl. și venituri de 132.539 fl., aceasta fiind considerată încă o întreprindere rentabilă, ca și cea de la Baia de Arieș. În schimb, la aproape toate minele de aur se estimau pierderi, cu excepția celei de la Săcărâmb de la care se aștepta un venit de 13.300 fl.⁴⁴ Cu toate acestea, în anii 50 ai secolului XIX una dintre principalele preocupări de politică economică ale statului, pe lângă reorganizarea administrativ-birocratică, a fost și cea privind punerea în valoare a resurselor naturale și rentabilizarea exploatarea deja existente⁴⁵. În acest sens au fost trimiși în Transilvania o serie de specialiști care să evalueze situația și să propună planuri de investiții. Astfel, după 1850 Roșia Montană a reintrat în atenția Erariului care a cerut întocmirea de rapoarte cât mai complete despre potențialul și rentabilitatea extinderii mineritului aici, precum și despre investițiile de care este nevoie. În acest sens a fost desemnat consilierul ministerial, P. Rittinger cu misiunea de a descrie situația mineritului, atât a celui erarial, cât și a celui privat. Raportul

⁴³ *Salz und Silber...*, vol. 10/II, p. 1057-1058.

⁴⁴ Datele detaliate în *Ibidem*.

⁴⁵ Vezi pe larg despre acest subiect Iosif Marin Balog, "Vienna's Economic policies in Transylvania 1850-1867", în *Transylvanian Review*, Vol. XXII, Supplement, no. 2, 2013, eds. Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Cristian Luca, p. 44-76.

său relava în general o imagine tristă și pesimistă asupra realităților de acolo, generată de indolență, lipsa personalului calificat, tehnica rudimentară și mai ales, lipsa apei care făcea ca șteampurile să nu funcționeze mai mult de 4 zile pe săptămână⁴⁶. Pe de altă parte, era remarcat interesul localnicilor pentru minerit ilustrat prin numărul mare de galerii private, nu mai puțin de 200, ale căror minereu era prelucrat în 1074 de șteampuri cu o capacitate de prelucrare de 1,5 milioane de ztr. minereu anual⁴⁷, (aproximativ 750.000 de t⁴⁸). În raportul său, consilierul minier amintit explica faptul că minele erariale din zonă, redeschise în 1846 trebuie menținute și rentabilizate, cu condiția realizării unor investiții absolut necesare în ceea ce privește transportul și prelucrarea minereului. În acest sens, el a propus o serie de soluții tehnice concrete și a elaborat un plan de investiții în valoare de 120.000 fl., eșalonat pe 8 ani care prevedea, între altele, construirea a cel puțin încă patru șteampuri dintre care unul de mare capacitate pe Arieș unde exista apă suficientă care să asigure un volum de prelucrare de cel puțin 750.000 ztr. de minereu pe an, precum și construirea unor rampe de transport al minereului a căror funcționare să

⁴⁶ O sinteză a situației la Franz von Hauer, "Der Goldbergbau von Vöröspatak in Siebenbürgen", *Jahrbuch der k.k. Geologische Reichsanstalt*; publicat și în *Salz und Silber...*, vol. I, p. 308-323.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Pentru a ne face o imagine asupra evoluției tehnologice, amintim că în 1897 când la Brad (mai precis la Gura Barza) s-a introdus cel mai modern șteamp de tip californian acționat electric, acesta singur prelucra 600-800 t de minereu zilnic. Cf. B.A. Wendeborn, „Die Goldindustrie un der Umgebung von Brad”, *Salz und Silber...*, vol 8/2, p. 1326.

se bazeze pe diferența de nivel dintre șteampuri și galerii⁴⁹. Deși extrem de bine argumentat și fezabil, planul lui Rittinger nu a fost pus în aplicare decât în mică parte din cauza lipsei resurselor financiare, cauză mereu invocată de autoritățile de la Viena.

Un alt exemplu al politicii Statului cu privire la propriile capacități de exploatare este cel de la Baia de Arieș unde funcționa și o topitorie. În 1858 s-a pus problema în mod deschis dacă exploatarea din zonă și topitoria de acolo mai merită a fi menținute în condițiile unor costuri foarte ridicate și a unui randament scăzut. Astfel, la 25 februarie, Ministerul de Finanțe căruia îi era acum arondat mineritul, a decis închiderea topitoriei de la Baia de Arieș, vânzarea către privați a minelor erariale de la Baia de Arieș și Băișoara⁵⁰. În urma inventarului realizat s-a decis vânzarea, atât a minelor, cât și a topitoriei, evaluată la peste 257.000 florini, recunoscându-se, totodată că, „cu greu s-ar putea găsi un cumpărător la această sumă”⁵¹.

Nici la Baia de Criș situația mineritului erarial nu era mai strălucită. Anterior anului 1848 Baia de Criș, împreună cu localitățile arundate Tebea, Rișca și Căraci aveau potrivit vechiului drept minier, o serie de privilegii colective care în

⁴⁹ *Ibidem*, p. 318.

⁵⁰ Cf. Adresa Ministerului de Finanțe către Direcția Minieră, Silvică și a Salinelor de la Cluj, în *Salz und Silber...*, vol 10/II, p. 1114.

⁵¹ Volker Wollmann, „Die Geschichte des Bergbaus von Offenburg (Baia de Arieș/Offenbánya/Aranyosbánya von seinem Anfängen bis in die Gegenwart (mit besonderer Berücksichtigung des 18. Und 19. Jahrhunderts”, în: *Salz und Silber...*, Bd. 10, Teil 1, p. 321.

urma numeroaselor eforturi ale comunităților locale, au fost în mare parte menținute, asigurându-se astfel o relativă prosperitate pentru mineritul particular. Aici statul deținea două exploatări la Țebea și Valea Arsului care, ca dealtfel întreaga zonă, au suferit pagube însemnate cu prilejul evenimentelor revoluționare din 1848-1849⁵². Abia în 1853 s-a reluat mineritul la Țebea și Valea Arsului, însă cu rezultate destul de slabe, încât în anul 1854 se punea problema vânzării sau arendării către privați a minelor, deoarece se considera, și rapoartele confirmau faptul că nu mai generează profit semnificativ pentru stat, și în plus, se înregistrează și pierderi. În raportul întocmit în acest sens se preciza că exploatarea erarială de la Țebea aducea un venit prea mic încât să mai merite a fi exploatată în regie proprie de către stat. În schimb, la Valea Arsului se preciza că existau destule puncte bogate în minereu încât exploatarea să se poată extinde, însă pentru aceasta era nevoie de investiții și de concentrare a activității, inclusiv prin preluare sau asociere cu exploatări private⁵³. Încercările repetate de vânzare a minelor din Valea Arsului nu au avut succes. Abia în anul 1860 Erariul a vândut mina cu toate că putea fi considerată rentabilă, de vreme ce între 1856-1861 costurile de exploatare nu trecuseră de 15/000 fl., iar suma

⁵² Volker Wollmann, "Die Bergstadt Altenburg/Baia de Criș", în *Salz und Silber...*, vol. X/I, p. 487 sqq.

⁵³ „Raportul Administrației Miniere Baia de Criș către Direcția Minieră, Silvică și a Salinelor de la Cluj”, în *Salz und Silber...*, vol 10/II, p. 1085. Idem, Raportul din 23 mai 1855, p. 1101.

veniturilor trecea de 21.473 fl⁵⁴. În această perioadă localitatea Baia de Criș, odinioară centru de importanță în administrația mineritului începea să-și piardă din importanța administrativă pe care o avusese înainte de 1848 odată cu mutarea sediului administrației miniere locale la Băița și a oficiului de preschimbare a aurului la Brad, iar consecințele au fost vizibile vreme de decenii de acum înainte pentru întreaga zonă.

În același timp, ministerul de finanțe de la Viena era preocupat de concentrarea activităților de topitorie a aurului la uzina de la Zlatna, recunoscând, totodată că acolo se impun investiții substanțiale pentru introducerea de tehnologii noi⁵⁵. Dintre exploatarea Statului din perioada 1850-1880, singură mina de la Săcărâmb continua să aducă profit datorită concentrării foarte bune a minereului și a deschiderii unor filoane noi în galeriile Longhin și Bernard care au furnizat o producție foarte bună până după 1880⁵⁶. În 1856 s-a construit la Săcărâmb un nou șetamp capabil să prelucraze și minerurile mai sărace; de asemenea, în galeriile mai lungi s-a introdus sistemul transportului minereului cu ajutorul cailor, toate aceste măsuri, sporind destul de evident productivitatea. În urma reluării, într-o anumită măsură, a investițiilor din partea

⁵⁴ Raportul, analizat de Volker Wollmann, "Der Bergbau von Brad und Umgebung (in Crișcior, Ruda, Valea Arsului, Zrdaholt und Musariu) von seinen Anfängen bis zum Gründung des „Mica” Gesellschaft im Jahre 1920", în *Salz und Silber...*, vol. 10/I, p. 50.

⁵⁵ Cf. Raportul Administrației topitoriei din Zlatna către Direcția Minieră, Silvică și a Salinelor de la Cluj, în *Salz und Silber...*, vol 10/II, p. 1186 .

⁵⁶ L. Vajda, *Locul mineritului...*, p. 65-68.

statului și exploatarea sa de la Roșia Montană a dat în această perioadă rezultate bune, încât în anul 1867 aproximativ 30% din aurul Apusenilor provenea de la cele două mine mai importante ale Statului, cea de la Săcărâmb, respectiv Roșia Montană. De menționat că în respectiva perioadă lucrau la Săcărâmb între 610-800 muncitori, iar la Roșia Montană 176-300 de muncitori⁵⁷. Și la Băița, Tezaurariatul avusese la finele secolului al XVIII-lea o pondere însemnată în privința exploatărilor aurifere, aici lucrând un număr de aproape 350 de oameni. Pentru impulsivitatea activităților, aici a fost adus un contingent de coloniști din Idria⁵⁸. Concomitent, s-a urmărit introducerea unor inovații tehnologice bazate pe disponibilitățile tehnice și de energie locale, însă ca și în celelalte cazuri, resursele financiare și disponibilitatea statului pentru a investi au fost limitate. În 1825 statul a decis vinderea sau arendarea minelor și instalațiilor de la Băița unor antreprenori locali, care însă nici ei nu au dispus de capital suficient pentru modernizare și sporirea producției. Între proprietarii de mine de aici îi regăsim pe Lazăr Petcu, Dumitru și Petru Moldovan⁵⁹.

⁵⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanzhofkammer (infra prescurtat: FHKA..., *Montan Akten*, Ktn. 521, nr. 15171/1863.

⁵⁸ Volker Wollmann, "Der Bergbau von Băița, Hărțăgani, Trestia, Draica und Fizeș bis zum Ende des 20. Jahrhundert", în *Salz und Silber...*, vol X/1, p. 223 sqq.

⁵⁹ Conform cărții funciare miniere, exploatarea de la Băița era deținută astfel: cuxele 1-50 aparțineau statului, de la 50 la 88 lui Moldovan Dumitru, de la 89 la 127 lui Moldovan Petru. O cuxă era împărțită între biserica catolică și cea ortodoxă din Băița. Alți actionari erau: Curteanu Aurel și Curteanu Maria din Deva. În 1889 are loc un transfer masiv de cuxe de la majo-

Aceștia s-au rezumat doar la prelucrarea minereurilor bogate, fără lucrări de amenajare, încât până în deceniul 8 al secolului XIX mineritul a continuat să fie în declin.

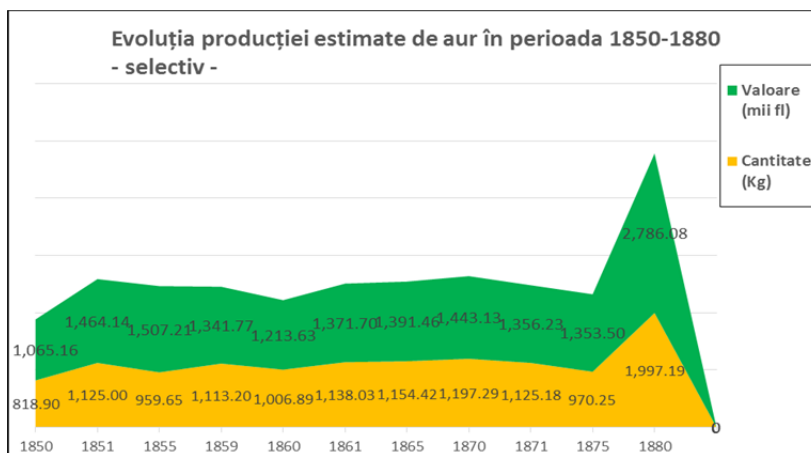
Așadar perioada 1850-1885 relevă un minerit al aurului în Apuseni bazat pe continuarea unui așa-numit „minerit prădalnic”, căutarea filoanelor bogate și a aurului nativ, evitarea, datorită costurilor ridicate de extragere și topire, a minereurilor mai sărace. Totuși s-a menținut o activitate intensă a particularilor în mineritul Transilvaniei, în primul rând datorită unei politici permissive a statului și în același timp protecționiste față de capitalul străin cu efecte ambivalente asupra regiunii: dacă producția anuală a reușit să se mențină undeva între 1000-1500 kilograme anual⁶⁰, veniturile reale, atât ale antreprenorilor, cât și ale muncitorilor au cunoscut un declin destul de vizibil pe fondul creșterii generale a prețurilor.

ritatea acționarilor pe numele lui Klein Heinrik din Neustadt an der Haar. Registrul se află la SJAN Hunedoara, fond *Inspectoratul geologic și minier Deva, secția Brad, registrul societăților miniere din Zarand*, vol. 3, poz. 13.

⁶⁰ Datele și la L. Vajda, *Locul mineritului....*, autorul citat nu face însă referire la modul de calcul și sursele folosite.

Evoluția producției estimate de aur în perioada 1850-1880 (selectiv)

Anul	Cantitate estimată în kg	Valoare în fl.	Anul	Cantitate estimată în kg	Valoare în fl.
1850	818, 90	1.065.157,54	1865	1154, 42	1.391.456,98
1851	1125, 00	1.464.135,33	1870	1197,29	1.443.129,55
1855	959,65	1.507.208,87	1871	1125,18	1.356.229,91
1859	1113,20	1.341.773,35	1875	970,25	1.353.499,31
1860	1006,89	1.213.634, 72	1880	1997,19	2.786.080,05
1861	1138, 03	1.371.701, 69			

Surse: pentru perioada 1850-1865 datele au fost calculate după *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. Neue Folge*, 1849-1851, 5-9; Idem, 1852-1854; idem, 1855-1858, 5-9; idem 1858-1859 idem 1860-1865, disponibile și în format digital la: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ150838200. Pentru perioada ulterioară datele au fost prelucrate după *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Pentru comparația datelor am utilizat pentru perioada 1863-1868 și *Hivatalas Statisztikai Közlemenyek*.

Notă: cantitățile sunt convertite în kilograme și valorile exprimate în florini din următoarele unități de măsură utilizate în statisticile epocii: astfel, pentru perioada 1850-1858 cantitățile sunt exprimate în mărci (1 marcă= 280,64 g; prețul mediu al unei mărci de aur era de 365,03 fl.; pentru perioada 1859-1870 cantitățile sunt exprimate în Münzpfund (pénzverdei font, funt de monetărie) = 560,012 g.; prețul mediu era de 675 fl. (1205,33 fl./kg de aur). După 1872 în statistica oficială, cantitățile sunt exprimate în kg, iar prețul mediu era de 1395 fl./kg.

Criza economică din 1873 a afectat semnificativ mineritul din regiune: astfel dacă la 1873 existau nu mai puțin de 516 exploatări mai mari sau mai mici la care erau angrenați 8 369 de muncitori permanenți și temporari, la 1876 nu mai erau decât 383 de exploatări la care lucrau 6 613 muncitori⁶¹. În plus, noile condiții macro-economice și financiar-monetare din deceniul 8 al secolului 19 făceau inevitabilă reformarea sistemului monetar din Monarhia Austro-Ungară, deoarece în condițiile raportării florinului la agioul argintului, metal aflat în depreciere puternică pe piețele internaționale, asupra monedei austro-ungare plana amenințarea cu inflația în interior și cu speculații bursiere fatale pe piețele internaționale⁶².

În aceste condiții și în situația în care majoritatea monedelor europene adoptaseră standardul aur – unul din pilonii încrederii în oricare valută și a stabilității monetare de până la 1914, guvernele de la Viena și Budapesta au luat decizia reformei monetare și trecerea de la florin la coroană, egală ca valoare cu francul francez, reformă realizată în 1892. Marea problemă a introducerii noii monede consta însă în posibilitatea procurării rezervelor de aur necesare acoperirii monedei și, totodată, a vânzării stocurilor disponibilizate de argint. Exista în acest context riscul și perspectiva clară a

⁶¹ *Ibidem*, p. 68.

⁶² Reinhard Kamnitz, „Die österreichische Geld- und Währungspolitik von 1848 bis 1849“, în vol. *Hundert Jahre österreichische Wirtschaftsentwicklung 1848 bis 1948*, (Hrsg.) Hans Mayer, Wien, 1949, p. 130 sqq.

exploziei prețului aurului pe piața internă, drept pentru care s-a trecut la cumpărarea de aur și din străinătate, dar cum resursele financiare disponibile pentru acest scop erau limitate, una din soluții era și intensificarea producției interne⁶³. Creșterea producției interne nu se putea realiza însă fără investiții masive de capital și tehnologie. Deși statul ungar practica în anii respectivi, o politică economică intervenționist-protecționistă, susținută de lunga guvernare liberală condusă de Kálmán Tisza, acesta nu dispunea de capitalurile necesare investițiilor, încât singura soluție o reprezenta importul de capital prin stimularea investițiilor străine. În domeniul minelor, legea austriacă de la 1854 era restrictivă și neatractivă pentru capitalul străin, în primul rând pentru că nu permitea scoaterea metalului prețios peste granițele Monarhiei. De aceea, în 1887 Guvernul de la Budapesta a decis modificarea legislației miniere, atât din nevoia atragerii de capital într-un domeniu care presupunea investiții consistente, cât și urmare a presiunilor marilor firme miniere interesate de exploatarea aurului în Ungaria. Ca urmare, una dintre cele mai importante și totodată controversate modificări a legislației de la 1854 a reprezentat-o liberalizarea comerțului cu aur și posibilitatea comercializării sale peste granițele Monarhiei. Nu trebuie

⁶³ Despre relația dintre reforma monetară de la 1892 și extragerea aurului în Transilvania vezi: Teodor Pavel, „Reforma monetară de la 1892 și extracția aurului din Munții Apuseni la finele secolului 19 și începutul secolului 20” în vol. *Omagiu profesorului Magyari András* (ed.) Pál Judit, Rűsz Fogarasi Enikő, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 257-266.

omisă din acest context relația care exista în acel moment între Budapesta și Viena, mai ales aspectele contondente ale acestei relații care rezultau din divergențele față de o serie de viziuni ce țineau de politicile monetare, economice și vamale⁶⁴. Una dintre sursele majore ale acestor neînțelegeri a reprezentat-o problema Băncii Centrale și a emisiunilor monetare care să asigure suportul politicilor economice și o mai mare independență economică a Ungariei în sistemul dualist. Suntem doar la câțiva ani după crearea Băncii Austro-Ungare (1878), iar intenția de trecere la o nouă politică monetară bazată pe etalonul aur căpăta tot mai mult contur, generând noi dispute între cele două capitale ale Monarhiei, dispute care au avut și o componentă politică. Deși prin negocierea și compromisul de la 1878 în chestiunea băncii centrale de emisiune, Budapesta s-a anagajat să nu mai inițieze alte acțiuni de înființare a unei bănci proprii, obstrucțiile economice la adresa Vienei au continuat iar modificarea legii minelor la 1887 care deschidea capitalului străin cale *liberă și nemediată* prin sistemul bancar vienez⁶⁵, poate fi interpretată și din această

⁶⁴ Despre aceste aspecte vezi pe larg: Ioan Lumperdean, Rudolf Gräf, „Dualismul austro-ungar: realități, disparități și asperități economice”, în vol. (coord. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan), *Călător prin Istorie. Omagiu Profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2010, p. 149-166; de asemenea, Ioan Lumperdean, Rudolf Gräf, Thomas Năgler, „Economie și structuri sociale (1711-1847)”, în *Istoria Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 2008, p. 71-92.

⁶⁵ De menționat că cele mai multe investiții străine realizate de capitalul străin în Transilvania epocii (în special cel german) se derulau prin intermediul

perspectivă. Firește că în această ecuație trebuie inclusă și presiunea generată de înaintarea frontierelor economiei capitaliste europene și a fluxurilor de capital într-un domeniu extrem de atractiv și profitabil, cum a fost cel al aurului. Trebuie, de asemenea, menționat faptul că după trecerea la standardul aur, minele din Transilvania participau la rezerva băncii centrale cu aproximativ 70% din cantitatea de aur, dar dreptul de emisiune și control al masei monetare l-a deținut în continuare doar banca centrală de la Viena⁶⁶. A fost sau nu o formă de „rebeliune” a Budapestei la adresa Vienei, deschiderea porților pentru capitalul străin în mineritul aurifer într-o epocă de vădit protecționism economic? Această întrebare rămâne desigur o problemă interesantă la a cărei răspuns e nevoie de o analiză mai aprofundată. Cert este că la rândul ei, Viena era interesată într-o politică protecționistă în raport cu alte țări europene, motiv pentru care a încurajat astfel de acțiuni, dar era stânjenită când ele veneau dinspre Budapesta⁶⁷. În orice caz, trecerea la standardul aur a devenit mobilul principal al schimbării de paradigmă și a inaugurării unei epoci a „febrei aurului” în mineritul aurifer din Apuseni pe fondul cererii crescânde față de acest metal nobil la scara

sistemului financiar-bancar vienez, care devenise un veritabil „releu” pentru întreaga Europă de sud-est. Vezi pentru această problemă: Nagy Róbert, *Capitalul, forță a transformării. Rolul capitalului german în industrializarea Transilvaniei (1880-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011.

⁶⁶ Ioan Lumperdean, Rudolf Gräf, *Dualismul austro-ungar...*, p. 151.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 153.

întregului continent. De altfel, celebrul economist austriac Karl Menger avertizase asupra posibilității exploziei prețului aurului și a propus, în vederea trecerii la standardul aur, cumpărarea de aur de pe piețele internaționale. În acest sens s-a și creat un „consorțiu bancar ad-hoc” pentru a dirija acțiunea și s-a lansat un împrumut de stat în vederea acoperirii costurilor acestei operațiuni⁶⁸. Acesta a fost contextul în care s-au deschis porțile capitalului străin, iar Transilvania și „patrulaterul aurifer” intrau în „febra californiană a aurului” concretizată într-un șir de investiții fără precedent în regiune⁶⁹.

Așadar, perioada anilor 1885 marca intrarea în de-a treia etapă în istoria modernă a mineritului aurifer în regiunea Apusenilor. Odată cu deschiderea marilor investiții în regiune se trece în mod firesc la o concentrare a exploataărilor miniere, mulți particulari decid să-și vândă galeriile sau perimetrele pe care le aveau în concesiune. Capitalurile străine și întreprinzătorii locali încep să tranzacționeze terenuri, le cumpără de la privați, concesionează de la stat, deschid noi perimetre de exploatare și galerii. Practic, începe un proces de aprigă concurență, în care zeci de proprietăți miniere trec rapid dintr-o mână în alta, au loc repetate fuziuni prin care marile capi-

⁶⁸ Eduard März, Karl Socher, „Währung und Banken in Cisleithanien”, în vol. *Die Habsburger Monarchie 1848-1918*, Band I., Wien, 1973, p. 352; Teodor Pavel, *loc. cit.*, p. 261.

⁶⁹ Nagy Róbert, *Capitalul, forță a transformării. Rolul capitalului german în industrializarea Transilvaniei (1880-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 165-176.

taluri, în principal străine încearcă să concentreze capacitățile de producție pe arealuri cât mai compacte pentru a-și crea condiții pentru rentabilitate și reducerea costurilor. Alături de capitaluri franceze, belgiene și britanice, capitalul german se dovedește cel mai activ.

În atenția capitalului străin au intrat firește acele societăți miniere private de dimensiuni mijlocii care aveau perspective de rentabilitate a exploatărilor și care puteau să constituie apoi nuclee de extindere prin noi achiziții. O astfel de societate minieră a fost *Ruda 12 Apostoli*⁷⁰. Șirul investițiilor realizate de capitalul în zonă străin începe în 1884 când societatea *Harkort'sche Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten AG in Gotha* achiziționează cuxele Societății Ruda 12 Apostoli de la Gura Barza și curând cele de la Zdrahoț, Valea Morii și Valea Arsului, împreună cu șteampurile de la Brad, Gura Barza și Crișcior care intrau într-un program de reconstrucție și dotare cu cele mai noi tehnologii. Preluarea Societății *Ruda 12 Apostoli* s-a făcut contra sumei de 600.000 de fl. La Brad și Crișcior vechile șteampuri au fost demolate și înlocuite cu unele noi, acționate inițial de turbine și mașini cu abur apoi electric, în vreme ce transportul minerului se făcea cu ajutorul funicularelor direct din galerie. Firma din Gotha a inițiat un program sistematic și extrem de bine organizat de investiții, orientat spre o dezvoltare temeinică, eficientă și de durată. În primul rând, s-au continuat și extins cercetările

⁷⁰ Despre proprietarii acestei societăți miniere, vezi capitolul următor.

geologice începute de către stat în perioadele anterioare, reușindu-se prin cea mai avansată tehnică a momentului să se realizeze o hartă geologică detaliată a „cadrilaterului aurifer”⁷¹. Totodată s-a rezolvat problema surselor de energie prin deschiderea și exploatarea zăcămintelor de cărbune de pe Valea Crișului Alb. Șirul achizițiilor realizate de firma din Gotha continuă prin cumpărarea în 1889 a minelor de la Zdrahoț Valea Morii, Musari și Dealu Feții, realizându-se astfel cea mai mare concentrare de exploatare minieră, de 1223,5 hectare, sediul central al societății fiind stabilit la Brad⁷². Unificarea societății Ruda 12 Apostoli cu Goldbergbau Muszári în 1898 sub egida Societății *Harkort'sche Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten AG in Gotha* a marcat pasul decisiv în direcția concentrării mineritului aurifer din Apuseni. Au fost cuplate nu mai puțin de 7 câmpuri aurifere, însumând 1300 de hectare⁷³. Pe lângă Gura Barza și Valea Morii, zona Bradului era consacrată și prin mineritul de la Musari. Galeriile de aici erau deservite de șteampul de la Racova alimentat printr-un funicular de 3030 m lungime. Zăcămintele de la Musari se aflau în apropiere de satul Ruda și Luncoiul de Jos, fiind exploatate de-a lungul timpului de

⁷¹ Fr. Schumacher, *op. cit.*, p. 22.

⁷² V. Wollmann, "Der Bergbau von Brad und Umgebung (in Crișcior, Valea Arsului, Zdrahoț und Musariu) von seinen Anfängen bis zur Gründung der „Mica” Gesellschaft im Jahre 1920", în *Salz und Silber...*, vol.10/1..., p. 60 sqq.

⁷³ B.A. Vendeborn, "Die Goldindustrie in der Umgebung von Brad (Siebenbürgen)", în *Salz und Silber...*, vol. 8/II, p. 1319-1320.

mici deținători de galerii care lucraseră cu tehnica rudimentară a veacurilor tecute, adunându-se imense halde de minereu la care proprietarii se uitau cu părere de rău, lipsindu-le capitalul și tehnica necesară pentru a extrage aurul din ele. Așa s-a făcut că zona a intrat în atenția capitalului străin la finele deceniului 9 al secolului XIX. Vechii proprietari, Anton Pietsch, fost primar al Bradului, Carl Wetzig deținători ai galeriei principale de la Musari au vândut-o către *Industrie – Gesellschaft Geislingen* o societate germană cu sediul în Stuttgart care vreme de 10 ani a extras mari cantități de aur din acele halde, ce conțineau în jur de 12 g. de aur/ tonă, pentru ca la rândul lor, în 1898 să vândă toată exploatarea către societatea *Harkort'sche* din Gotha⁷⁴.

Astfel, în urma investițiilor de capital și aportului de tehnologie modernă, zona de pe Valea Arieșului și a Crișului Alb se transformă în numai câțiva ani în cea mai modernă și mai amplă exploatare de aur din Europa, aici lucrând în jurul anului 1910 de 2195 de muncitori⁷⁵. Procesul de fuziune a tuturor societăților preluate și integrate în Societatea *Ruda 12 Apostoli* s-a încheiat la 2 aprilie 1910 când Adunarea Generală extarodinară a acționarilor întrunită în acest scop a confirmat tranzacția. În urma unificării celor două societăți, suprafața perimetrului minier al societății reunea 254 de concesiuni însumând 16.098.915 mp de terenuri aurifere, 559.187 mp de

⁷⁴ B.A. Vendeborn, *loc. cit.* p. 1355.

⁷⁵ Fr. Schumacher, *op cit.*, p. 22.

terenuri carbonifere, la care se adăugau 1040,7 ha de pădure și 182,8 ha alte terenuri⁷⁶. Vechiile șteampuri din lemn acționate de forța apei sunt înlocuite cu cele mai avansate astfel de instalații de „tip californian” (*Roller-Mill-Pochwerk*) acționate de curent electric, în vreme ce minereul era transportat cu ajutorul vagonetelor electrice și al funicularelor direct din galerie în șteampurile dotate cu mese de amalgamare de cupru, cu instalații de purificare de ultimă generație. Șteampul central de la Gura Barza construit în 1897-1898 putea prelucra 600 de tone de minereu pe zi, fiind cel mai modern și mai mare din Europa⁷⁷. Pentru prima dată, curentul electric a fost introdus în Munții Apuseni la Gura Barza unde au fost instalate 3 generatoare, unul trifazat de 250 kw care asigura energia pentru instalațiile miniere și altele două mai mici care asigurau energia necesară, inclusiv pentru coloniile de muncitori. Cea mai mare parte a echipamentelor a fost asigurată de firmele Krupp și AEG. Totodată, firma din Gotha introducea aici și o centrală telefonică și linii care legau toate exploatările și sediile administrative. Introducerea noilor modalități de transport a minereului prin intermediul funicularului de 1260 m lungime de la Gura Barza a redus costurile de transport în mod spectaculos, de la 1,04 cor./tonă la 0,12 cor./tonă, în vreme ce capacitatea zilnică de transport era în jur de 480 t, putând fi oricând majorată la 864 de tone⁷⁸.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 23.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ B.A. Vendeborn, *loc. cit.*, p. 1327.

Evoluția datelor cantitative privind producția societății *Harkort'sche Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten AG in Gotha* relevă o creștere spectaculoasă: de exemplu în anul 1908 cu cele peste 1 487 kilograme de aur, singură firma din Gotha realiza peste 50% din producția totală de aur a Ungariei⁷⁹. Estimările realizate în epocă de Fr. Schumacher directorul societății relevă că în perioada 1884-1911 s-a produs o cantitate totală de peste 28 000 kilograme de aur brut ceea ce la prețul pieții la nivelul anului 1911 valora peste 64 milioane de coroane⁸⁰, în vreme ce costurile de producție și prelucrare au scăzut de la 49,56 coroane/tona de minereu la aproximativ 11-12 coroane⁸¹.

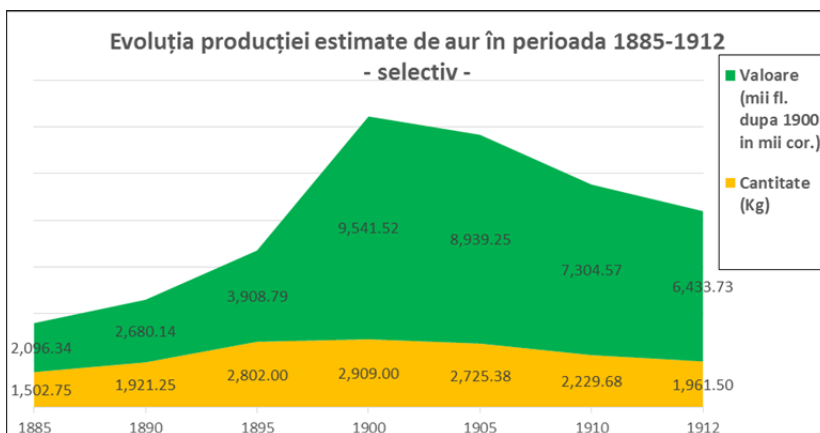
⁷⁹ V. Wollmann, *Der Bergbau von Brad....*, p. 60 sqq.

⁸⁰ Prețul aurului a fost destul de stabil în perioada respectivă; astfel, în perioada 1881-1896 prețul mediu al unui kg de aur brut era de 1395 fl; în perioada 1905-1912 prețul mediu al unui kg. de aur brut se situa în jur de 3280 cor. (1640 fl.) vezi în acest sens: Carl Tavi, "Goldproduction Siebenbürgens", în *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, 36, nr. 52, Wien, 1888, p. 401.; de asemenea, *Ungarisches Statistisches Jahrbuch. Neue Folge*, 1905, Budapesta, 1906, p. 136; Idem, 1912, p. 135.

⁸¹ Cf. Fr. Schumacher, *op. cit.*, p.106.

Evoluția producției estimate de aur în perioada 1885-1912 (selectiv)

Anul	Cantitate estimată în kg	Valoare în fl. (după 1900, în cor.)	Anul	Cantitate estimată în kg	Valoare în fl. (după 1900, în cor.)
1885	1502,75	2.096.336,25	1910	2229,68	7.304.574,00
1890	1921,25	2.680.143,75	1912	1961,50	6.433.730,90
1895	2802,00	3.908.790,00	1913	2004,00	6.566.000,00
1900	2909,00	9.541.520,00	1914	1902,00	6.232.000,00
1905	2725,38	8.939.246,40			

Surse: Datele au fost prelucrate după *Ungarisches Statistisches Jahrbuch. Neue Folge*, VIII, 1900, p. 132, 136; idem, XIII, 1905, p.136; idem, XX, 1912, p. 167-169; XXI, 1913, p.118; idem, XXII, 1914, p.114. Datele au fost comparate și cu alte surse, între care: Carl Tavi, „Goldproduktion Siebenbürgens”, in *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, 36, nr. 52, Wien, 1888.

Notă: datele se referă la cantitatea de aur produsă în jurisdicția Căpitănatului Minier Zlatna, care se suprapune geografic „patrulaterului aurifer”, și cuprinde cantitatea extrasă de stat și de firmele private la un loc. În perioada 1870-1914 Căpitănatul Minier Zlatna furniza aproximativ 68% din cantitatea de aur extrasă în Regatul Ungariei. Pentru calculul valorii producției am luat următoarele repere: astfel, în perioada 1881-1896 prețul mediu al unui kg de aur brut era de 1395 fl; în perioada 1905-1912 prețul mediu al unui kg. de aur brut se situa în jur de 3280 cor. (1640 fl.). Aceste valori sunt preluate și calculate după sursa statistică mai sus-citată.

Modernizarea și eficientizarea s-au introdus în funcție de disponibilitățile de capital și la alte capacități de producție, inclusiv la topitorii care se situau din punct de vedere tehnologic și al rentabilității într-o situație deosebit de precară. Topitoria de la Baia de Arieș a fost închisă la 1873, după un deceniu, în 1882 s-a închis și cea de la Certej, pentru întreaga zonă a rămas topitoria de la Zlatna, însă nici aceasta nu se afla într-o stare prea bună. Una dintre cele mai acute probleme o reprezenta combustibilul; după ce în 1871 s-a anulat posibilitatea procurării la preț preferențial a lemnului din pădurile statului, prețurile la mangal au crescut cu 30-90%⁸². În plus, lipsa căii ferate a împiedicat introducerea cărbunelui mineral, mult mai ieftin. Toate acestea au creat mari probleme de rentabilitate și funcționare pentru uzina de la Zlatna. Costurile de topire a aurului din șlicuri aurifere se ridicau la 3,80 fl/ztr. de minereu pregătit. Practic, 25% din valoarea produsului finit era înghițită de costurile de transport, topire, costurile administrative etc. În aceste condiții la începutul anilor 1870, se estima că mineritul aurului și prelucrarea lui vor sucomba dacă nu se vor lua măsuri urgente⁸³. Fiind proprietate a statului, aceasta s-a decis cu greu să investească masiv în

⁸² L. Vajda, „Întreprinderea metalurgică de la Zlatna între anii 1848-1918 (I)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historia*, Fasciculus 2, 1973, p. 73-73.

⁸³ Aprecierile aparțineau lui A. Hauch, specialist în metalurgie care a studiat situația topitoriei de la Zlatna. A. Hauch, Über die jetzigen Verhältnisse des siebenbürgische Goldbergbaues und die zu seiner Unterstützung nothwendig gewordenen Hütten- Betriebsreformen, în *Berg- und Hüttenmännische Zeitung*, 35, 1876, p. 341-344; publicat și în *Salz und Silber...*, IV, p. 395-398.

tehnologia care evoluase foarte mult. În perioada 1879-1889 s-au făcut totuși unele îmbunătățiri tehnologice în privința eficientizării procedeelor de topire, fiind investiți 108.700 de florini, însă problema combustibilului și neaplicarea corectă a tehnologiei de topire a făcut ca uzina să lucreze în continuare cu deficite.

Abia după 1890 s-a trecut la un program susținut de tehnologizare iar prin amplele lucrări realizate în 1890-1893 s-a reconstruit practic întreaga uzină. Prin posibilitatea prelucrării rentabile, inclusiv a minereurilor sărace, a sporit substanțial cantitatea de minereu prelucrat, s-a redus costul topirii prin mărirea capacității cuptoarelor. Totodată, inovațiile tehnologice au determinat scăderea cantității necesare de combustibil, asigurând în sfârșit o rentabilitate pentru uzina de la Zlatna⁸⁴. În fine, construcția liniei ferate Alba Iulia – Zlatna la 1895 și legarea uzinei în anul 1900 la rețeaua de cale ferată a asigurat posibilitatea introducerii pe scară largă a cocsului și transportarea produselor direct în uzină, eliminându-se vechiul procedeu de transportare cu căruțele.

⁸⁴ Dacă în perioada 1871-1878 prelucrarea unui q de minereu aurifer costa 13,56 cor., în jurul anului 1900 nu mai costa decât 3,95 cor. vezi date tehnice la L. Vajda, „Întreprinderea metalurgică de la Zlatna între anii 1848-1918 (II)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historia*, Fasciculus 1, 1974, p. 82.

Capitolul III.

Proprietari, întreprinzători și acționari la societățile miniere

Mijlocul secolului al XIX-lea marchează începuturile unei noi etape în mineritul aurifer din Apuseni. Dacă din punct de vedere tehnologic nu se produc schimbări semnificative față de deceniile anterioare, lucrându-se în continuare cu vechile procedee tehnologice și surse de energie specifice secolului al XVIII-lea și perioadei pre-industriale, aceste schimbări apar la nivelul legislației, din punct de vedere instituțional al administrării și supervizării activităților miniere și nu în ultimul rând, unele care decurg din noile strategii de antreprenariat ale statului în propriile exploatare.

În primul rând, politicile economice ale statului într-o epocă de autoritarism administrativ și conservatorism politic, dar prin promovarea unui liberalism economic s-au materializat prin adoptarea unei noi legislații cu caracter economic, conformă cu realitățile timpului, inclusiv în domeniul mineritului¹.

¹ Textele de lege referitoare la mineritul transilvan la Anton Schmidt, *Cronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreich Ungarn, Croatien,*

Pe lângă actualizarea și uniformizarea procedurilor juridice în concordanță cu noul cod civil austriac, prin legea minelor din 1854 statul a reglementat în detaliu toate procedurile de concesiune a primetrelor miniere. Legea minelor prevedea obligația expresă a înscrierii tuturor perimetrelor și societăților miniere într-un sistem unitar de registre așa numitul „cadastru minier” în care se consemnau riguros toate asociațiile miniere în momentul constituirii lor, specificându-se suprafața exactă a tuturor perimetrelor miniere aflate în concesiune, cu amplasamentul lor, precum și consemnarea nominală a tuturor deținătorilor de părți de mină (cuxe), actualizarea obligatorie a tuturor tranzacțiilor de părți de mină, fie că era vorba de vânzare-cumpărare, moștenire sau oricare altă formă de transfer de proprietate.

Expresie a liberalismului economic promovat de regimul de la Viena pe fondul unui conservatorism politic specific deceniului neoabsolutist, legea minelor poate fi considerată una dintre cele mai liberale și moderne reglementări în domeniu; fără a face uz de exces de reglementări, legea a creat un cadru propice pentru practicarea în general a mineritului în Transilvania, inclusiv cel aurifer, având în anii ce au urmat aplicării ei, o influență evidentă în societatea și economia

Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthums Siebenbürgen, Wien, 1834, vol. VI, p. 161-167; vol. VII, p. 96-105; 315-321; vol. XIII, p. 319-340; o analiză și la Ioan Dordea, „Aspecte din viața socială a lucrătorilor de la exploatarea Roșia Montană în secolul XIX”, în *Revista Arhivelor*, 65, no. 1-2, 2003, p. 232-237. Textul legii minelor de la 23 mai 1854 în *Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat al Transilvaniei*, 1854, II, p. 652 sqq.

regională a cadrilaterului aurifer al Apusenilor, pentru că a extins și mai ales, a reglementat pe principii noi, convergente cu cerințele timpului, libertatea de acțiune și de inițiativă particulară, încurajând crearea a numeroase societăți miniere private. Conform noii legi, oricine putea deschide prospecțiuni și exploatări noi, cu condiția obținerii unei concesiuni din partea statului a unui perimetru minier, chiar dacă respectiva persoană era proprietarul deplin al aceluși teren. Acest drept se concesiona pe un an, însă putea fi prelungit în fiecare an de către autoritatea minieră. De asemenea, respectiva concesiune nu se dădea ca drept exclusiv – ea se putea acorda concomitent la mai mulți solicitanți dar devenea exclusivă din momentul când solicitantul începea efectiv munca de prospecțiune, amenajările și construcțiile necesare. Atunci antreprenorul devenea „*liber căutător minere*”/Freischurfer pe un perimetru bine definit². Suprafața unui perimetru de mină (*Grubenmass*) era clar definită în legislație, ea având o extensiune minimă standard de 12,544 stânjeni pătrați (45,10 mp). Pentru acest perimetru, concesionarul plătea o taxă anuală stabilită inițial la suma de 6 fl.³ ulterior, această valoare fiind periodic majorată prin ordin al Ministerului de Finanțe. De menționat că în bazinul Roșia Montană au rămas pe mai departe, în cazul societăților miniere deja existente înainte de legea din 1854, vechi forme de arondare a perimetrelor – *așa numitele perimetre comunitare de mină* de 20 stj. (un perimetru cu

² *Legea minelor*, loc. cit., cap. 2, paragraful 32.

³ *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, (ÖZB), Wien, nr. 15 din 14 aprilie 1856, p. 119.

raza de 20 stj. care însuma 1422,1 stj. pătrați (5153,42 mp) pentru care se plătea în continuare o taxă anuală de 41 cr./stj. pătrat.⁴

În condiții specifice, se putea cere unificarea mai multor perimetre de mină aflate în vecinătate directă dacă acest lucru era necesar și util pentru buna desfășurare a activităților miniere. Legea prevedea totodată faptul că persoana care primea dreptul de exploatare într-un perimetru minier putea extrage și valorifica toate minereurile descoperite în acel areal și nu doar minereul pentru care primise concesiune expresă. În realitate, cel puțin practicanții mineritului aurifer, nu s-au folosit de această facilitate, pentru că nu aveau nici interesul și nici capacitatea tehnică necesară, inclusiv în cazul minereurilor cu conținut de aur, rezumându-se la filoanele cele mai bogate, în condițiile unui randament tehnologic destul de scăzut.

Dorind să impună o evidență clară și strictă a perimetrelor aflate în concesiune și exploatare, a societăților miniere, precum și toate transferurile de posesiune a părților de mină (cuxe), autoritățile austriece au prevăzut în mod expres necesitatea întabulării în cartea minieră, normele fiind similare cu cele ale oficiilor cadastrale. De asemenea, legea reglementa în detaliu relațiile juridice dintre proprietarii perimetrelor miniere și cei care realizau efectiv exploatarea; părțile de posesiune în domeniul minier erau denumite în lege „părți colegiale” (cuxe) și erau asimilate bunurilor mobile cu valoare variabilă (acțiuni). O asociație minieră putea fi împărțită în maxim 128 de cuxe, iar fiecare cuxă în maxim 100 de părți.

⁴ *Ibidem*, p. 119.

Fiecare deținător de cuxă era proporțional părtaș și răspunzător pentru cota parte de contribuție la activitatea și cheltuielile de exploatare, la venituri și pierderi. Titularii de cuxe sau părți de cuxe erau înscrși în registrul societăților miniere, ca și fiecare tranzacție cu aceste părți de mină. Legea prevedea clar faptul că, până când transferul unei cuxe nu era înscris, proprietarul de drept se considera cel aflat în evidențele cărții miniere, cu toate drepturile și obligațiile ce decurgeau, iar cel care prelua părțile de mină era obligat să preia și eventualele obligații financiare restante.

Adunarea generală a colegiului minier (proprietarilor de cuxe) reprezenta forul suprem de decizie al societății miniere, ea supraveghea activitatea directorului și a celorlalți funcționari, aproba rapoartele de activitate, bugetele de venituri și cheltuieli și decidea în conformitate cu statutele specifice fiecărei societăți miniere modul de distribuire a profitului, deciziile de investiții etc. Adunarea generală se ținea de regulă la un interval de 3 ani, însă în cazul în care o treime din acționari decideau, se putea convoca o Adunare extraordinară. De regulă, deciziile se luau cu votul majorității absolute a membrilor în cazul în care urmau a se lua hotărâri precum modificarea statutelor, înstrăinarea unor părți de mină, ele se luau cu cel puțin trei pătrimi din votanți, în funcție de numărul părților de mină deținute; la fel, și lichidarea unei societăți miniere se decidea în același mod.

Legea minelor prevedea în mod detaliat obligațiile proprietarilor de mină privind organizarea activității, raporturile de muncă ale salariaților, relațiile dintre muncitori și funcțio-

nari, durata lucrului, normele de securitate în muncă, regimul muncii femeilor și copiilor, fiind din acest punct de vedere una dintre cele mai complexe și avansate legi miniere din Europa secolului XIX.

Cel puțin în anii 50-60 ai secolului al XIX-lea, autoritățile miniere centrale și locale au fost extrem de riguroase și consecvente în a urmări punerea în aplicare a tuturor prevederilor legii. Autoritățile miniere, prin comisariatele minere și prin funcționarii secțiunii a V-a a Ministerului de Finanțe de la Viena, aveau drept de supervizare și control⁵. Astfel era o obligație vizitarea periodică a întreprinderilor miniere nu doar cele ale statului, ci și cele private mai importante și inspecția se finaliza prin întocmirea unui raport amănunțit către Ministerul Finanțelor – *Visitations-Protocoll*. Numeroasele astfel de rapoarte păstrate în arhive reprezintă dovada clară a rigurozității și atenției cu care, de altfel încă din sec. XVIII era tratat mineritul aurifer din Transilvania⁶. Aceleași autorități miniere, prin funcționarii de specialitate erau datoare a asigura întreaga expertiză tehnică cerută.

Pe de altă parte, întreprinzătorii/antreprenorii de mină care nu aveau domiciliul în zona unde se afla exploatarea minieră, erau obligați să-și desemneze un mandatar care să

⁵ „Ordonanța Ministerului de Finanțe din 24 martie 1857”, *Sammlung jener Gesetze und Verordnungen welche im k. Österr. Reichsgesetz-Blatte und im Verordnungsblatte des k.k. Finanz-Ministeriums von 1857 bis 1861 veröffentlicht wurden...*, (Hrsg.) Johann Baptist Kraus, Wien, 1862, p. 8-9.

⁶ Numeroase astfel de rapoarte se găsesc publicate în Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ioan Doredea, (Hrsg.) *Silber und Salz in Siebenbürgen*, vol. 10, partea II, Bochum 2010.

reprezintă asociația minieră (Gewerkschaft) în relația cu autoritățile miniere, în caz contrar, autoritatea minieră era cea care avea prerogativa de a numi unul, dar pe cheltuiala întreprinzătorului. Fiecare asociație minieră era obligată să depună anual un bilanț contabil și un raport care să conțină date despre cantitatea de aur și argint produs și livrat la Oficiile de răscumpărare ale aurului ale statului, valoarea producției, numărul muncitorilor și salariul acestora, situația financiară a fondurilor de ajutor reciproc (Bruderlade), numele directorului etc.

Legislația minieră adoptată în anul 1854 a creat astfel un cadru propice și stabil pentru practicarea mineritului asigurând în cazul mineritului aurifer condiții favorabile pentru inițiativa privată, legalitate și corectitudine, pe fondul unui control moderat al statului care au ferit regiunea și comunitățile locale de haosul și excesele pe care le-a generat în epocă febra aurului și necontrolabila goană după câștig așa cum se întâmpla în regiunile aurifere de pe alte continente exact în aceleași decenii ale secolului al XIX-lea⁷.

Deși atât statului, cât și investitorilor privați le-au lipsit capitalurile pentru investiții de anvergură cel puțin până spre finele secolului al XIX-lea iar zona nu a devenit un câmp de atracție pentru aventurieri, grație și legislației amintite, rezultatele au fost pozitive pentru întreprinzătorii locali care, cei mai mulți dintre ei, au văzut aceste activități drept o sursă de

⁷ Dovadă că legea minelor din 1854, cu unele adaptări survenite la 1884-1885, a rămas în vigoare până la 1918, reprezintă un alt argument în acest sens.

asigurare a traiului zilnic, atâta timp cât și-au asigurat sursa de venit într-o firească armonie cu mediul local și cu aranjamentele sociale în care trăiau.

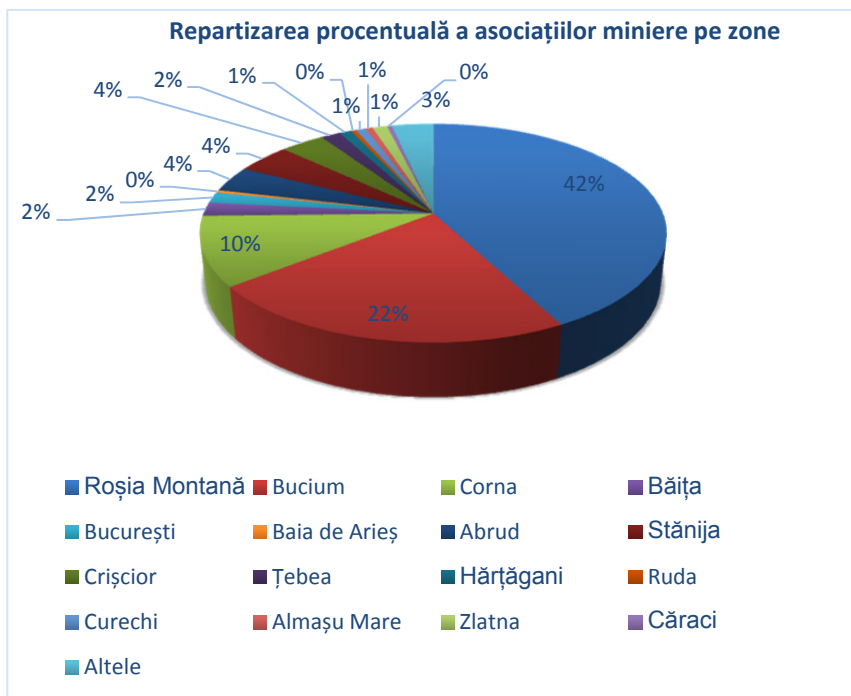
În plus, până spre anii 1885 și statul s-a mulțumit cu redevențele din concesiunile și arendările propriilor mine către privați, cu cele 1500-2000 kg de aur preluate anual la oficiile de schimb, susținând totodată administrativ, legislativ și birocratic modelul local.

Cum afirmam deja mai sus, registrele asociațiilor miniere⁸ reprezintă o sursă valoroasă și credibilă de reconstituire a evoluției acestora până la desființarea lor prin lichidare la 1948 sau, unele mai devreme. În cele 10 volume ale registrului sunt cuprinse un număr de 498 de asociații miniere care au fost înregistrate în perioada 1856-1916. Unele au funcționat perioade mai scurte (5-6-10 ani) însă numeroase dintre ele și-au desfășurat activitatea și în perioada interbelică.

Analiza distribuției geografice a societăților miniere relevă faptul că majoritatea dintre ele erau concentrate în arealul estic al patruleterului aurifer, zona Roșia Montană care deținea peste 42% din numărul total al societăților miniere (dacă luăm în considerare și arealul Corna cu cele 51 de societăți miniere, procentul depășește 52% (vezi graficul). Pe locul al doilea în privința concentrării geografice se situează arealul comunei Bucium cu satele sale componente care deținea cu cele 111 societăți înregistrate o pondere procentuală de 22% din total.

⁸ Ele se păstrează la SJANHD, *fond Inspectoratul minier Deva/Brad. Cartea asociațiilor miniere*, vol. I-X.

În arealul nord-vestic al cadrilaterului aurifer se remarcă zonele Stănița, Crișcior și Băița unde la un loc erau înregistrate un număr de 50 de societăți miniere, în celelalte localități fiind consemnate un număr redus de exploatare organizate sub această formă.

Surse: Datele au fost însumate și prelucrate din SJANHD, fond Inspectoratul minier Deva/Brad. Cartea asociațiilor miniere, vol. I-X.

Studierea registrelor asociațiilor miniere furnizează de asemenea, date importante despre cine erau deținătorii (acționarii) acestor asociații miniere, proveniența acestora din punct de vedere social și geografic, evoluția personalului de con-

ducere, încât se poate stabili un profil destul de fidel al categoriilor de „antreprenori” care au activat în mineritul aurifer din Apuseni în contextul socio-economic al perioadei cuprinsă între mijlocul secolului al XIX-lea și Primul Război Mondial și care a imprimat specificul acestei perioade cu parțiale prelungiri și în interbelic.

O întrebare importantă la care trebuie să răspundem în acest context este: cine erau acești întreprinzători și acționari în mineritul aurifer transilvan și care era proveniența lor și a capitalurilor investite? Pentru a înțelege specificul mineritului aurifer care se practica în Transilvania la finele secolului al XVIII-lea și în decursul celui următor, înainte de toate, trebuie precizat cum erau organizate exploatările aurifere în cadrilaterul aurifer al Apusenilor în perioada de care ne ocupăm. O clasificare a acestora în funcție de dimensiuni, de complexitatea și procedeele tehnice relevă existența a cel puțin trei categorii: exploatările mari executate în subteran prin galerii și puțuri, coordonate și finanțate de stat, așa-numitele *mine fiscale sau erariale*; minele și exploatările private, realizate prin asocierea mai multor întreprinzători reuniți în societăți miniere prin deținere de părți de mină numite cuxe, perimetrele miniere fiind concesionate de la stat și aflate sub controlul nemijlocit al autorităților miniere, aveau angajați salariați sau, înainte de 1848, unii proprietari care erau în același timp și membri ai clasei nobiliare, foloseau munca aservită de tip feudal; cea de-a treia categorie era reprezentată de micile exploatări țărănești sau de familie care erau dealtfel cele mai

numeroase. Conform datelor statistice din epocă, asociațiile miniere private dețineau ponderea absolută ca număr, volum și valoare a producției, furnizând între 70-90% din cantitatea anuală de aur din regiune.

Aceleași date relevă faptul că principalii antreprenori pot fi împărțiți în mai multe categorii: Erariul/statul, Casa Imperială de la Viena, artistocrația non-transilvană, aristocrația transilvană, acționari și concesionari localnici, diverși funcționari din regiune și din afara ei care investesc în minele de aur, firme și întreprinzători privați străini.

Vom ilustra în continuare cu câteva exemple concrete care relevă profilul și proporția fiecărei categorii de acționari, însă trebuie menționat faptul că nu se poate stabili decât cu un grad minim de aproximare care a fost ponderea fiecăreia dintre aceste categorii în cantitatea și valoarea aurului extras.

Alături de Erariu și mai târziu Ministerul de Finanțe, unul dintre cei mai importanți acționari la minele de aur transilvănene era *Casa Imperială*. Aceasta deținea, începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea importante părți din minele statului pe care unele le-a păstrat în întreaga perioadă, altele au fost fie arendate, fie cedate unor înalți funcționari apropiați ai casei Imperiale sau care au adus importante servicii statului, cu prilejul decorării lor de către Împărat fiindu-le fost acordate drept recompensă și părți din minele de aur transilvănene. Practic, Casa Imperială și-a păstrat acțiuni (cuxe⁹) doar la două

⁹ Cuxele erau definite drept părți de participare la asociațiile miniere care confereau dreptul deținătorilor lor de a participa la averea indiviză a asociației.

dintre minele importante din Transilvania: la Săcărâmb deținea un număr de 37 de cuxe, în vreme ce la mina Sf. Cruce de la Roșia Montană familia Imperială deținea 11 cuxe¹⁰. În ambele cazuri, la ședințele anuale ale acționarilor, Casa Imperială era reprezentată de un delegat împuternicit cu drept de vot. Astfel în deceniile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru o lungă perioadă acest oficiu a fost îndeplinit de către Franz von Kalchberg¹¹, un înalt funcționar de stat om de încredere al Curții, decorat de împăratul Franz Joseph și recompensat cu demnitatea de consilier al Curții (Hofrath). Kalchberg a reprezentat cu regularitate Casa Imperială la sedințele anuale ale Societății miniere de stat de la Săcărâmb, în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea¹².

Asociatul participa la veniturile asociației proporțional cu numărul cuxelor și în aceeași proporție era obligat să contribuie la cheltuielile asociației ori de câte ori era nevoie. Cu alte cuvinte, drepturile de minerit ori contractele de concesiune pe baza cărora particularii puteau exploata aurul, pe o perioadă determinată de timp, erau denumite cuxe. Părțile de participare la asociațiile miniere (cuxele), ca și drepturile izvorâte din concesiunile miniere, au avut un caracter exclusiv mobilier. Definiție preluată de la: <http://legeaz.net/spete-civil/cuxele-si-dreptul-de-exploatare-189-2007> accesat la 24. 10. 2016.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár- Országos Levéltár (MNL-OL), fond *F335 Montan Akten*, 85 csomó, f. 174-176.

¹¹ Franz von Kalchberg (1807-1890), înalt funcționar de stat în diverse ministere, între care în 1849 în Ministerul comerțului, industriei și lucrărilor publice; ulterior a condus secția de căi ferate, poștă și telegraf din același minister; după 1853 director general pentru cadastru în cadrul Ministerului de finanțe etc. Pentru întreaga sa biografie vezi: Weinzerl Erika, *Kalchberg freiherr von*, în: *Neue Deutsche Biographie*, 11 (1977), p. 48.

¹² *** *Protokoll des Gewerketages des k.k und mitgewerkschaftlichen Bergwerks Nagyág in Siebenbürgen*, Wien 1865-1876.

O a doua categorie o formau aristocrații și familiile aristocratice din afara Transilvaniei, situație care se regăsește la exploatarea de la Săcărâmb. Treptat, la exploatarea de la Săcărâmb capătă părți de mină nume sonore ale aristocrației austriece precum: Angelo Ferarri, înalt ofițer austriac pe care îl găsim în listele din anii 1860 ca proprietar a 16 cuxe, alături de contele Maximilian O'Donell¹³ care figura cu 2 cuxe. Reținem apoi prezența cu câte una-două cuxe a unor alte nume sonore din aristocrația austriacă, precum Ignaz v. Marillay ca și curator al lui Ignaz v. Born, arhiducele Karl Lajos, Ferdinand von Beretzke Adolf von Guttenberg¹⁴ etc. Urmează apoi o listă a reprezentantelor feminine ale aristocrației din care amintim: Pauline contesă de Sardagna, Franziska contesă de Sardagna cu câte 3 cuxe, Henriette von Auersperg cu 2 cuxe, contesa Coudenhove Maria, contesa Chorinski Magdolna cu 1/3 de cuxă, Mathilde baroneasă de Schmiedburg etc.¹⁵ Proprietatea

¹³ Maximilian O'Donell (1812-1895) a fost înalt ofițer austriac cu o carieră militară strălucită, a luat parte, între altele, la luptele din 1848 de pe frontul italian apoi în Ungaria; a salvat viața Împăratului la atentatul din 1853, drept pentru care a fost recompensat de Împărat, probabil tot atunci a primit și acest beneficiu. După pensionarea din armată se retrage la vila sa din Salzburg. Date despre biografia sa în *Österreichisches Biographisches Lexikon* (infra: *ÖBL*), 1815-1950, Bd. 7, p. 206.

¹⁴ Adolf von Guttenberg (1839-1917) provenea dintr-o familie aristocratică din Würtemberg. A studiat la Academia silvică din Schemnitz. A ocupat funcții în domeniul silvic în mai multe provincii ale Monarhiei. În 1877 devine profesor de silvicultură la Școala superioară de agricultură din Viena unde ulterior este numit și rector. Este recompensat de către Casa Imperială cu mai multe distincții și cu demnitatea de consilier al curții. Cf. *ÖBL*, Bd. 2, Wien 1959, p. 112.

¹⁵ Lista completă în *Registrul asociațiilor miniere*, fond. cit. vol. 6.

asupra acestor părți de mină de la Săcărâmb a aparținut persoanelor mai sus amintite până la mijlocul anilor 1880 când au loc o serie de modificări mai ales pe fondul tendinței de pătrundere a capitalului străin în regiune prin intermediul firmelor germane mai ales, dar și al altor antreprenori. Astfel încât, în anul 1885 industriașul vienez Heinrich Drasche¹⁶ achiziționa de la reprezentanții aristocrației austriece cea mai mare parte a cuxelor.

În cazul acționarilor maghiari, aceștia se grupau în două categorii: reprezentanți ai familiilor aristocratice din Transilvania și diverși funcționari din administrație, minerit, funcționari comitatensi și localnici din regiunea auriferă a Apusenilor.

Analiza listei proprietarilor de la *Ruda 12 Apostoli* vine să confirme faptul că iluștri reprezentanți ai nobilimii transilvănene din epocă erau direct implicați în exploatarea aurului în Apuseni. Deși actele de proprietate au ars aproape în întregime cu prilejul revoluției din 1848, ele au fost recosntituite după 1854, legea minelor adoptată în acel an, impunând expres această obligație. Potrivit celor consemnate în registrul societăților miniere la 1858, contele Francisc Toldalagy deținea 72 de cuxe, Iosif Teleki 11,1/5 cuxe, contesa Teleki Domokos cu cele cinci surori ale ei avea 11,1/5 cuxe, Mihail Burckenthal cu două surori dețineau 11,1/5 cuxe, Ladislau von Thisa 11,1/5

¹⁶ Heinrich Drasche von Wartinberg (1811-1880) mare industriaș și fabricant de țiglă și cărămidă. Începe afacerile în 1857. Firma fondată de el există și azi sub numele de Wienberger AG. Cf. *ÖBL*, Bd. 1, Wien, 1957, p. 198. De menționat că Drasche nu a avut vreun succes semnificativ în mineritul aurifer din Transilvania.

cuxe¹⁷. Desigur, între timp proprietarii s-au mai schimbat, în primul rând prin moștenirea drepturilor de proprietate și uneori acordarea lor ca zestre matrimonială. În privința celei de-a doua societăți, *Zdraholczer Sankt Iohann Evangelist Gewerkschaft*, la cererea aceluiași Tribunal minier de la Alba Iulia s-a reconstituit și consemnat dreptul de proprietate asupra cuxelor după cum urmează: contele Mikó Imre care deținea 21 de părți de mină, baronul Apor Károly din Târgu Mureș, Apor István care dețineau 2, respectiv 3 cuxe. Reprezentat era și baronul Bornemisa János din Cluj, contele Esterházy István din Cluj, contele Kemény Samuel, Bélydy György, Bethlen Farkas, urmașii lui Carol Baternay cu 21,5/6 cuxe, urmașii lui Anton Baternay cu 21,5/6 cuxe, Emeric Baternay cu 12,3/6 cuxe, Aloisia Baternay căsătorită Ribiczey cu 12,3/6 cuxe, Amalia Nemeti cu 12,3/6 cuxe, Hermina Vajda cu 12,3/6 cuxe, Francisc Vajda prin cumpărarea de la Carol Baternay și Maria Debreczeny, născută Baternay cu 12,3/6 cuxe¹⁸.

Analiza surselor istorice¹⁹ relevă faptul că în perioada 1750-1850 și ulterior până spre 1885 printre acționarii și deținătorii de mine se regăsesc, în afară de nobilimea amintită,

¹⁷ Mircea Baron, "Die Entwicklung des Goldbergbaus im Gebiet von Brad von 1880-er Jahren bis 1948", în *Salz und Silber...*, vol X/I, p. 84; SJAN Hunedoara, fond *Inspectoratul geologic și minier Deva, secția Brad, registrul societăților miniere din Zarand*, vol. 3, poz. 16.

¹⁸ *Ibidem*, p. 84.

¹⁹ Vezi studiul lui Al. Neamțu, „Societățile pe acțiuni și proveniența capitalului în industria extractivă a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului XVIII”, în *Acta Musei Napocensis*, 7, 1970, p. 227 sqq. unde autorul citează numeroase liste din arhiva Tezaurariatului Montanistic al Transilvaniei.

categorii sociale dintre cele mai diverse, de la înalți funcționari ai Oficiului Montanistic, ai Monetăriei din Alba Iulia, medici și farmaciști rezidenți în localitățile miniere, comercianți, preoți și țăranii locali, mici meseriași locali, cârciumari etc.²⁰. Printre acționari erau un număr semnificativ de funcționari fiscali detașați aici de către autoritățile statului precum: Anton Meltzer fost administrator fiscal la Abrud, Nicolae Haportoni, fost prefect domenial la Zlatna, urmașii lui Ioan Zelenkay, fost asesor la tribunalul minier de la Zlatna, funcționarii camerali Iosif Konrád și Adam Ujvári etc.²¹. Din rândul localnicilor se disting nume precum Lukáts János, Lukáts Adalbert sau Lukáts Agoston, toți din Zlatna care dețin cuxe la zeci de asociații miniere din Bucium, Baia de Arieș sau Roșia Montană²². Un număr semnificativ de acțiuni erau deținute de ofițerii și înalții funcționari trimiși în Transilvania la Oficiile Montanistice și nu numai. Acești funcționari superiori aveau salarii destul de mari și cum nu prea aveau pe ce să-i cheltuiască aici, preferau să-i investească în minerit mai ales că exista o piață

²⁰ Apud Al. Neamțu, *loc. cit.*, p. 230.

²¹ *Erdélyi Bányász Kalendárium 1844re*, Kolozsvár, 1843; multe nume se regăsesc și după 1855. vezi: *Montan- Handbuch der Österreichischen Kaiserthums für das Jahr 1857*, Bd. 18, p. 284 sqq

²² Spre exemplu, Lukáts János deținea cuxe la mina *Botes Jakab és Anna/Botești Iacob și Ana* de la Bucium. Tot aici dețineau numerosae cuxe și Lukáts Adalbert și Lajos Agoston. Cu timpul, majoritatea cuxelor intră în posesia lui Lukáts János din Zlatna și a lui Stach Frigyes din Viena. Cele mai multe tranzacții au loc în anul 1882. Aceiași proprietari pomeniți mai sus mai deținea cuxe la încă 5 asociații miniere din Bucium, Corna și Roșia Montană. Cf. *fond. cit.*, vol.1-6 din cartea asociațiilor miniere.

destul de fluidă: când unii deținători de mine nu mai aveau resurse financiare sau acumulau datorii, atunci exploatările erau preluate imediat de către alții; în plus, nu trebuie omisă contrabanda cu aur care aducea venituri rapide și importante, acestea fiind în continuare investite în domeniu.²³ Singura restricție pentru funcționarii monanistici superiori era ca să nu dețină exploatări în propria jurisdicție, fiind liberi să investească în alte zone²⁴.

Dintre acționarii români, proprietari de cuxe, trebuie remarcat faptul că aceștia erau slab reprezentați în marile societăți miniere, ponderea dominantă deținând-o în schimb în micile asociații din zona Bucium, Roșia Montană, Țebea etc. Unul dintre antreprenorii importanți era Dimitrie Moldovan²⁵ care deținea cuxele 56-88 de la exploatarea erarială de la Băița. Tot aici, Moldovan a îndeplinit și funcția de director al societății miniere în perioada 1857-1863 și 1878-1886²⁶. Alături de D. Moldovan, printre acționarii români se remarcă familia

²³ Al. Neamțu, *loc. cit.*, p. 231.

²⁴ Situația era clar reglementată printr-un rescript imperial din 1782 care specifica faptul că funcționarilor din minerit, soțiilor și copiilor acestora li se interzicea deținerea de părți de mină și exploatarea lor în propria jurisdicție. Cf. *Salz und Silber...*, vol. 10/II, p. 860.

²⁵ Dimitrie Moldovan (1811-1889); pe lângă diversele funcții administrative și politice, dintre care cea mai importantă, de secretar la Cancelaria Aulică a Transilvaniei între 1861-1863, s-a ocupat de exploatarea aurului având în acest sens și studii de specialitate efectuate la Academia de Montanistică de la Schemnitz.

²⁶ Cartea societăților miniere, *loc. cit.*, vol. 5.

Șuluțiu prin Ioan Șuluțiu și Iosif Șterca Șuluțiu²⁷ pe care-i regăsim ca deținători de cuxe la mina erarială *Sf. Cruce* de la Roșia Montană²⁸. Un caz interesant este reprezentat de Basiliu Bașotă/Basiota care deținea părți de mină la *Maria Magdalena* de la Corna; fiind totodată un pasionat de geologie, a scris și tradus o serie de lucrări pe această temă, între care cea mai semnificativă a fost *Munții Apuseni ai Transilvaniei seau studiu geologicu asupra structurei muntiloru metelici ai Transilvaniei* apărută la Blaj în 1883, fiind prima lucrare de geologie în limba română²⁹. Pe de altă parte, la exploatarea de mici dimensiuni precum cele de la Bucium, Țebea sau Roșia Montană constatăm că asocierile se făceau cel mai adesea pe criterii de rudenie. Fără a intra în amănunte, exemplificăm această realitate prin asociația minieră *Bunavestire* de la Țebea care era formată din 8 cuxe deținute de neamul Oprișa (Oprișa Jurcă,

²⁷ Iosif Șterca Șuluțiu (1827-1911). S-a născut la Câmpeni într-o familie de origine nobiliară. A fost fiul lui Ioan Șterca Șuluțiu și nepot de unchi al mitropolitului greco-catolic Alexandru Șterca Șuluțiu. Din biografia sa amintim că între 1849-1861 a ocupat mai multe funcții în administrație, din 1869 până în anul 1881 a fost consilier de tribunal. A deținut, între altele, și funcția de președinte al comitetului director al Băncii Albina din Sibiu. Date despre biografia sa în Cornel Diaconovich, *Enciclopedia română "ASTRA"*, Editura și tiparul lui W. Krafft, Sibiu, 1898.

²⁹ Bsiliu Basiota (1836-1906). S-a născut în comuna Zagra, a urmat cursurile elementare la Năsăud, cele secundare la Colegiul piarist din Cluj și la Colegiul reformat din Debrecen, apoi Academia de drept de la Sibiu. Date despre biografia sa și despre lucrarea amintită la: Gabriela Morărescu, *Evoluția cunoașterii Geologice reflectată în publicistica specifică din secolele XVIII și XIX privitoare la aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2014, p. 122-130.

Oprișa Pavel, Oprișa Lazăr, Oprișa Dumitru, Oprișa George, Oprișa Iuon); la fel în cazul multor asociații miniere de la Bucium, familiile Macavei, Crâznic, Toma, Jurca apar în numeroase cazuri³⁰.

La Roșia Montană dintre românii deținători de părți de mină se disting familiile Tobias, Șuba și Gritta. Este cazul exploatării denumită *Cetatea Romanilor cè Mare* care era constituită din 37 de cuxe deținute de Tobias Cornel și Tobias Alexandru din Abrud, Gritta Gheorghe și Gritta Romulus din Roșia Montană.

Cum afirmam deja, spre deosebire de alte regiuni aurifere, cadrilaterul aurifer al Apusenilor nu a constituit un loc de atracție predilect pentru aventurieri și căutători de aur. Cu toate acestea, de-a lungul timpului au existat câțiva „antreprenori” care au venit să-și încerce norocul aici. Unii au acționat puțină vreme în regiune fără a lăsa prea multe urme în documentele istorice, alții s-au stabilit definitiv în zonă³¹. Au existat desigur și mulți transilvăneni care, deși nu s-au stabilit în zonă, au investit în exploatările aurifere din Apuseni. Amintim în acest context

³⁰ Exemplu Asociația minieră *Dâmbu Mesilor Concordia*, înregistrată în 1878 era constituită din 25 de cuxe care aparțineau, între alții la: biserica greco-catolică din Bucium Șasa; neamul David Nicolae: Gheorghică, Șandru, Candru, Ioan, Dumitru, Culiță Vasile, David Ion Drăgan apoi neamul Macavei Alexandru din Bucium Șasa: Todor, Ionaș Arion, Danci Alexandru etc. Cf. *Cartea asociațiilor miniere*, loc. cit., vol. 5.

³¹ Cazul amintitei familii Gritta care se spune că avea origini italiene. Vezi: <http://www.formula-as.ro/2016/1212/societate-37/povestea-familiei-gritta-20615>, accesat la 11.01.2017.

doi vestiți antreprenori ai vremii: Peter Kabdebo³², mare comerciant de origine armeană din Sibiu și Antal Zacharias, comerciant și industriaș din Brașov. Primul deținea un număr de 9 cuxe la mina *Sf. Barbara* din Baia de Arieș, o exploatare rentabilă care furniza 6-8 kg de aur anual³³.

Cât privește investițiile străine în mineritul aurifer din Apuseni care au început să se extindă după 1885 pe fondul noilor modificări legislative³⁴ inițiate de guvernul de la Budapesta care a permis scoaterea peste granițele Monarhiei a aurului extras de către firmele străine, o măsură extrem de controversată într-o epocă de evident protecționism economic, trebuie precizat că ele au fost precedate de tentative ale unor antreprenori individuali care și-au încercat șansele în aceste afaceri, au precedat și au deschis calea marilor consorții străine de mai târziu. Astfel, o serie de antreprenori din Germania, de la Budapesta sau Viena și-au manifestat intenția de a prelua în arendă mine și părți de mină, atât dintre cele deținute de către stat, cât și de asociațiile miniere private. Un prim demers în acest sens l-a realizat un anume Heinrich Klein din Neustadt (Bavaria Renană). În anul 1884 acesta și-a arătat interesul să cumpere minele statului de la Băița care la momentul respectiv, din lipsă de investiții și randament, se aflau în paragină³⁵. Karl

³² Vezi: *Adressbuch der k. freien Stadt Hermannstadt, hrsg. vom Hermannstädter Bürger- und Gewerbe Verein*, Hermannstadt, 1. Jahrgang, 1891, p. 36.

³³ *Magyar Bánya Kalauz – Ungarisches Montan-Handbuch*, (BKL), 1888, p. 137.

³⁴ Sándor Vilmos, *Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867-1900*, Budapest, 1954, p. 399.

³⁵ Cornel Nicolae Nicșa, *Die Geschichte des Bergbaus in der Gemeinnde Băița...*, în *Silber und Salz in Siebenbürgen*, vol. 10/1, p. 275.

Klein a achiziționat cuxele exploatării de la Băița și a început retehnologizarea exploatării, a deschis o nouă galerie – *galeria Klein* care însă curând a fost abandonată din lipsa banilor necesari extinderii lucrărilor de amenajare. Pentru a asigura fondurile necesare, Klein a încercat să se asocieze cu un consorțiu englez care însă n-a dispus de sumele necesare realizării obiectivelor din contract și s-a retras³⁶. În aceste împrejurări, investitorul german vinde în 1889 exploatarea către societatea *Erste Siebenbürgische Goldbergbau Actiengesellschaft*, înființată pentru acest scop cu un capital social de 100.000 de fl. de către un grup de comercianți și industriași de la Budapesta și Viena. Grație amplelor investiții care au dus la deschiderea unor filoane bogate, producția a crescut spectaculos de la doar 3,40 kg de aur în 1889 la un vârf de producție de 352,99 kg în anul 1894 pentru a scădea din nou după 1900³⁷. În 1901 exploatarea a fost cumpărată de Frank Zeibig directorul Uniunii Bancare din Sibiu, o societate care la rândul ei, se afla în zona de interes a capitalului german³⁸. Noul investitor însă nu se aventurează în lucrări de amploare, iar producția scade vertiginos la sub 100 de kg anual, încât spre 1910 societatea vinde masinile și instalațiile de nouă tehnologie, iar galeriile le închiriază unor localnici. Cu aceasta se intra într-un declin evident al exploa-

³⁶ Robert Nagy, *Capitalul – forță a transformării. Rolul capitalului german în industrializarea Transilvaniei*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2011, p. 166.

³⁷ Lajos Venator, *Az első erdélyi aranybánya Részvénytársaság tulajdonát Képező boiczai Rezső czegu arany- és ezüstbánya Monographiája*, Budapest, 1899, p. 40. de menționat că între 1889-1898 societatea lui Klein a produs cu cei 530 de angajați aproximativ 13, 2 tone de aur. Cf. *Ibidem*.

³⁸ Robert Nagy, *op. cit.*, p. 171.

tării aurului la Băița, cu consecințe nefaste pentru comunitățile locale și muncitorii minieri care sunt astfel nevoiți să-și caute surse de existență în altă parte.

Dintre antreprenorii străini care și-au mai încercat norocul în mineritul aurifer din Apuseni trebuie amintit bancherul Jakab Landau din Berlin care a luat în arendă începând cu anul 1881 exploatarea de la Măgura, Toplița și Fizeș, exploatare care aparțineau statului și lucrau în pierdere și care după preluare, prin investițiile realizate au fost readuse pe profit. Tot în anul 1884 era înființată *Societatea minieră din Căienel*. Cele 100 de cuxe erau deținute de un investitor pe nume Deihardt Frigyes³⁹ din Heidenheim (Baden-Württemberg). Nu există date despre această societate minieră, cert este doar faptul că în 1904 ea a fost preluată de către firma germană *Berliner Handelgesellschaft*, iar producția realizată de cei 32 de muncitori era de aproximativ 19-20 kg de aur anual⁴⁰.

Alte două investiții au fost realizate la Stănița prin *Societatea Pannonia*⁴¹ înființată la 1884 de către antreprenorul Boér Béla din Roșia Montană și Weber Miska din Budapesta, despre care, de asemenea, nu există informații relevante în sursele istorice consultate.

Perioada anilor 1885 marca intrarea în de-a treia etapă în istoria modernă a mineritului aurifer în regiunea Apusenilor, cea a consorțiilor internaționale despre care am tratat deja în capitolul anterior.

³⁹ Inscrisă în *Cartea societăților miniere, loc. cit., vol. 8.*

⁴⁰ *BKL*, 1910, p. 150.

⁴¹ Inscrisă în *Cartea societăților miniere, loc. cit., vol. 8.*

Capitolul IV.

Efectele sociale ale mineritului aurifer

După analiza celor trei mari etape pe care le-a cunoscut mineritul aurifer din zona Apusenilor în perioada 1750-1914, se pune în mod legitim întrebarea care au fost efectele în planul dezvoltării comunitare înțelegă în sens larg, nu doar cele de la nivelul datelor cantitative care se referă la volumul investițiilor, la valoarea producției și la nivelul profitului realizat.

În primul rând, în „cadrilaterul aurifer” mineritul a constituit ocupația preponderentă a populației localnice, la care se adăuga o importantă categorie de locuitori care își câștiga existența din prelucrarea și valorificarea produselor silvice, în primul rând, a lemnului. Se adaugă la aceasta agricultura – în principal creșterea animalelor, în primul rând pentru satisfacerea nevoilor familiale de hrană și într-o mică măsură, pentru comerț. Trăind și muncind într-o zonă muntoasă, nefavorabilă agriculturii, muncitorii minieri trebuiau să-și asigure cele necesare traiului, în primul rând prin intermediul salariului pe care-l obțineau. În privința câștigului realizat de

muncitorii din industria aurului, sursele istorice existente pot îngădui într-o anumită măsură, reconstituirea modului de salarizare, a valorii acestora în raport cu prețurile și cu necesitățile de trai ale vremii.

Înainte de mijlocul secolului al XIX-lea exista un sistem tradițional diferit de la o zonă la alta și chiar de la o galerie la alta. În primul rând, valoarea salariului era calculată în funcție de natura minereului care trebuia exploatat, de adâncimea la care se lucra, conținutul de aur al minereului extras etc. Era vorba de un sistem arhaic extrem de complicat care genera o serie întreagă de situații particulare dificil de gestionat de către administrațiile miniere. Dintre cele mai cunoscute sisteme aplicate la sfârșitul secolului al XVIII-lea, unele perpetuate până la mijlocul secolului următor amintim așa numitul *Geding- Arbeit* un fel de sistem de plată în acord și *Haltarbeit* care presupunea plata după cantitatea și conținutul de minereu prețios extras¹. Acesta din urmă s-a aplicat mai întâi la minele de la Săcărâmb și Băița, fiind și foarte rentabil pentru acționarii minelor. Trebuie precizat că ziua de muncă în subteran era de 8 ore, iar cea de la suprafață (transportul minereului, pregătirea pentru stampare etc.) era de 12 ore. Firesc, salariile erau în funcție de vechime și calificare, în timp ce un simplu miner la finele secolului XVIII câștiga între 5,38-10, 17 fl./lună, un supraveghetor primea peste 20 fl./lună, iar administratorul de

¹ Aceste sisteme sunt analizate în detaliu la Al. Neamțu, „Condițiile de muncă și salarizare în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Apulum*, 1961, 4, p. 249 sqq.

mină 50 de fl.². Ca și mai târziu, nici în această perioadă, deși era o muncă incomparabil mai grea și mai periculoasă decât cea din agricultură, munca din mineritul aurifer era chiar mai prost plătită dacă ne gândim că la finele secolului al XVIII-lea, o zi de secerat costa 0,15 fl, una de coasă era 0, 34 fl³.

Abia începând cu anul 1851 se trece la un sistem de salarizare mai uniformizat. Așa numitul *Lohn-Regulativ* din 1851 a încercat să introducă o serie criterii pentru standardizarea salarizării în mineritul aurifer⁴. Principiul de bază folosit era calcularea unui necesar anual de trai pentru un muncitor cu o familie formată din 3 sau 4 persoane. Procedura de calcul se baza pe prețurile din zonă la anumite categorii de alimente (cereale, carne, slănină, untură, lapte, unt, vin, rachiu, tutun etc.), precum și alte bunuri necesare (îmbrăcăminte, încălțăminte, bunuri elementare necesare în casă, (sare, lumânări, contribuții pentru biserică). În baza acestor prețuri, calculate anual sau odată la 2-3 ani, rezulta un minim necesar de trai în urma căruia se stabilea salariul, însă trebuie subliniat că întotdeauna administrațiile miniere luau în considerare premiza că muncitorii mineri își asigurau cele necesare traiului și din agricultura pe care ei și familiile lor o practicau ca și activitate secundară. În general, în privința câștigului realizat de muncitorii din industria auriferă din anii 50 ai secolului al XIX-lea, acestea erau scăzute nu numai în comparație cu al

² *Ibidem*, p. 257.

³ *Ibidem*.

⁴ FHKÄ, *Montan Akten*, Ktn. 164, nr. 16624/1851.

altor categorii socio-profesionale, dar mai ales cu necesitățile traiului zilnic. De exemplu, în 1850 salariul unui muncitor minier se situa în medie la 36 cr./zi și 103,68 fl./an, iar în 1857 ajungea în medie 38-40 cr./zi -109,44-115,20 fl./an⁵.

Creșterea generalizată a prețurilor, mai ales începând cu anii 1854, apoi scumpirile repetate din anii ulteriori au creat o descrepanță din ce în ce mai evidentă față de nivelul de salarizare care a cunoscut doar majorări modeste, încât valoarea veniturilor reale a scăzut și, implicit, nivelul de trai al minerilor⁶.

De exemplu, la Săcărâmb cheltuielile de întreținere pentru o familie de muncitori erau stabilite în 1857 la suma de 396 florini/an, în vreme ce salariul anual era între 74,88-115,20 florini/an) așadar nu mai mult de 1/3 din nevoile elementare erau asigurate prin intermediul salariului⁷. La Roșia Montană în 1858 minimul de trai anual era socotit la 453,96 florini, în vreme ce salariul anual era în medie 150 florini⁸. Astfel se poate afirma că din punct de vedere al condițiilor sociale și de muncă, muncitorii din mineritul aurifer al Transilvaniei se găseau într-o situație precară, la limita unor posibilități și resurse elementare de trai. Salariile erau scăzute nu numai în raport cu prețurile, ci mai ales cu munca grea din mină care

⁵ Ținând cont că se lucra în medie 288 de zile/an; SJAN Alba, nr. 1038, Căpitănatul minier Zlatna, dos. nr. 1/1857-registru de calcul al salariilor permanente (18 file.)

⁶ L. Vajda, M. Mirel, „Condițiile de salarizare și revendicările minerilor de pe domeniul minier al Zlatnei în perioada 1849-1867”, *Acta Musei Napocensis*, 7, 1970, p. 273 sqq.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

dura de obicei 10 ore pe zi sau 12 ore în cazul muncitorilor de la ștampuri. Până la finele secolului al XIX-lea nici măcar la exploatările mai mari nu existau colonii pentru muncitori, aceștia fiind nevoiți să facă naveta de cele mai multe ori pe jos de la distanțe apreciabile, adesea 2-3 ore de drum.

Cum mulți dintre ei nu au renunțat definitiv la ocupațiile agricole, preferau ca vara să abandoneze lucrul din mină în favoarea unei agriculturi primitive de subzistență care oricum nu le aducea venituri semnificative. Adeseori, vara, disponibilitatea forței de muncă în minerit reprezenta o problemă, încât administratorii erau nevoiți să mărească temporar salariile pentru a-i atrage pe muncitori. Cu toate acestea, până la finele anilor 80 ai secolului al XIX-lea când marile firme miniere cu capital străin reorganizează regimul muncii și sistemul de salarizare, nu se produc schimbări semnificative, vechile practici continuând să fie predominante iar condițiile sociale și de muncă din mineritul aurifer să fie destul de precare, la limita unor posibilități și avantaje elementare pentru muncitori, la fel, ca de altfel în întreaga Transilvanie, fie că vorbim de muncitorii din industrie sau cei din agricultură⁹. Un exemplu similar îl oferă analiza situației salarizării minerilor de la exploatările statului Roșia Montană, în deceniul 9 al secolului al XIX-lea mai precis la mina Orlea,

⁹ Pentru comparații cu prețurile vremii: Iosif Marin Balog, "Prices, Wages and Consumption in Transylvania between 1850-1914. Tendencies and Developments in Rural and Urban Areas", *Romanian Journal of Population Studies*, vol. V, 2011, Supplement, p. 49-85.

unde în anul 1880 figurau ca salariați un număr de 235 de oameni¹⁰. Salariul lunar era undeva în jurul sumei de 19,60 fl., ceea ce însemna că un muncitor nu câștiga pe zi mai mult în medie de 0,70 fl¹¹. Pe baza prețurilor locale de referință, conducerea minei a calculat costul vieții pentru o familie formată din 3 persoane și care era apreciat pentru anul 1879 la suma de 41,64 fl./lună, așadar salariul mediu nu acoperea nici jumătate din necesarul lunar pentru o familie¹². Aceasta era situația în cazul minerilor angajați, una deloc fericită sub aspectul câștigurilor, însă cei mai mulți nu aveau alternativă, în afară de mineritul pe care îl practicau din generație în generație. Cea-laltă categorie de mineri care munceau în propriile exploatări, sau în întreprinderile miniere private care foloseau munca salariată, era cea mai consistentă sub aspect numeric, reprezentând peste 2/3 din totalul celor care practicau mineritul. Este greu de apreciat cât câștiga un astfel de căutător de aur, ar trebui analizate în acest sens datele de la oficiile de schimb unde se prelua aurul săptămânal sau lunar (Alba Iulia, Abrud, Brad, Baia de Criș) unde se consemnau riguros toate aceste tranzacții. Fără a intra în aceste detalii, trebuie totuși amintite aprecierile observatorilor din epocă conform cărora un șteamp

¹⁰ SJAN Alba iulia, fond nr. inv. 178 *Minele metalice ale statului. Roșia Montană*, dos. nr. 2/1880, f. 4

¹¹ În funcție de încadrare, tipul de muncă, vechime, listele de salarizare indică pentru această perioadă venituri de 0,45-1,20 fl./zi. Cf. SJAN Alba Iulia, fond cit, dos. nr. 3/1880, f. 57.

¹² *Ibidem*, f. 40; calculele cuprideanu două categorii de necesități: a) îmbrăcăminte, lemne de foc și întreținerea locuinței 119 fl./an (9,93 fl/ lună) b) alimente de bază și băuturi 380,52 fl./ an (31, 71 fl./ lună).

de tip țăranesc cu 6-12 săgeți, cum erau cele de la Roșia Montană, furniza aproximativ 15-20 de g de aur pe săptămână¹³. Dacă ar fi să dăm crezare acestor date, rezulta un câștig brut de 18,07-24,10 fl./săptămână din care, după scăderea cheltuielilor aferente, rămănea în cel mai bun caz cu 10,85-14,46 de fl. care trebuiau adesea a fi împărțiți între asociați sau membrii familiei care munceau împreună¹⁴. Oricum, cei care exploatau pe cont propriu câștigau mai bine decât minerii angajați în diverse forme, însă trebuie ținut cont că aceste venituri nu erau constante, uneori zile și săptămâni în șir de muncă susținută erau fără rezultat și doar tenacitatea și speranța mării lovituri îi motiva pe acești mineri să meargă mai departe¹⁵.

¹³ Gustav Tschermak, „Das siebenbürgische Goldfeld”, publicat în *Silber und Salz in Siebenbürgen*, vol IV, p. 366-369.

¹⁴ Calculele au o valoare foarte aproximativă; admitând că se obținea într-o săptămână cantitatea de 15-20 g. Costurile medii pentru transport erau potrivit estimărilor de 40 cr./tona de minereu, cele de stampare de 50 cr., plus alte mici costuri treceau de un fl./ tonă; cf. E. Thilo, „Studien über den Goldbergbau und die Goldgewinnung in Siebenbürgen”, *Berg- und Hüttenmännische Zeitung*, 48, no. 14, 1889, p. 133. Valoarea calculată ia ca referință prețul mediu de 1205,33 fl/kg de aur brut. Pe de altă parte, Valeriu Butură în studiul său, aprecia că cei care se ocupau cu spălarea nisipurilor aluvionare aurifere obțineau în medie 2 g/zi, ceea ce însemna un câștig de 2,41 fl./zi, în acest caz fără costuri adiacente (2,41 fl/zi x 6 zile de lucru = 14,46 fl./ săptămână. Despre spălarea aurului vezi. V. Butură, „Spălarea aurului din aluviuni și mineritul țăranesc din Munții Apuseni”, *Anuarul Muzeului Etnografic al Ttransilvaniei*, 1965-1967, p. 25-94

¹⁵ Despre modul cum goana după aur a marcat destinul și mentalitățile localnicilor, vezi lucrările recente ale unor etnologi și antropologi, care deși se referă la perioade mai apropiate de zilele noastre, se pot, în bună măsură, extrapola și asupra vremurilor trecute: Bernic Mihai, *Capitalul uman în Munții Apuseni. Apecte psiho-sociale*, Cluj, 1997; Mirela Crăsnic, *Tradiții și*

În cea de-a treia etapă care corespunde perioadei 1885-1914 și care am văzut că, mai cu seamă în cazul exploatărilor marilor firme private, se caracterizează prin transformări profunde din punct de vedere al capitalurilor investite și a tehnologiilor introduse, se remarcă schimbări benefice în salarizare și în condițiile sociale ale muncitorilor și funcționarilor. În primul rând, nevoia asigurării mâinii de lucru calificate și mai ales, menținerea unui număr constant de muncitori pe întreaga durată a anului determină firmele să construiască primele colonii care să asigure locuințe ieftine pentru muncitori. Primele astfel de colonii s-au construit la Ruda, apoi la Brad și Musari și s-au creat astfel condițiile ca în regiune să fie atrași muncitori și din alte zone ale Transilvaniei, deoarece și salarizarea reglementată pe baze mult mai clare și raționale, devenea mai atractivă. Astfel, la minele și instalațiile de prelucrare ale Societății Ruda 12 Apostoli la nivelul anului 1910 salariile oscilau între 2,50-3,30 coroane/zi¹⁶ pentru muncitorii necalificați, așadar o creștere nominală semnificativă în comparație cu anii anteriori deși cum aminteam mai sus, puterea de cumpărare a scăzut destul de mult. Și la uzina din Zlatna tehnologizările de la finele anilor 90 ai secolului al XIX-lea au determinat creșterea numărului de muncitori de la 116 câți existau în 1891 la 220 în 1910. La fel, salariile medii au

contrabandă cu aur la Roșia Montană, Abrud și Bucium, Petroșani, 2009; Paula Popoiu, *Roșia Montană, studiu etnologic*, ed. a II-a, Cluj, 2010; Erchedi Nicoleta, *Țara Moșilor. Studiu de dezvoltare rurală și geografie socială*, teză de doctorat, Cluj, 2012.

¹⁶ Fr. Schumacher, *op. cit.*, p. 105-106.

crescut de la 1,64 coroane/zi în 1900 (472,32 coroane/an) la 2,05 coroane/zi în 1910 (590,4 coroane/an)¹⁷. În schimb, la minele statului de la Roșia Montană, salariile au rămas scăzute în toată această perioadă. Astfel, dacă la nivelul anului 1901 salariul mediu era de 1,25 cor./zi, abia ajungea la 1,50 cor./zi în 1907, ceea ce însemna în continuare mai puțin decât câștiga un zilier în agricultură¹⁸. Mai trebuie amintit că adesea, în urma datoriilor pe care minerii le acumulas la magazinul societății, a datoriilor pentru medicamente sau alte nevoi urgente, se întâmpla să nu mai primească nici jumătate din salariu.

Pe de altă parte, privind lucrurile de la un nivel mai larg, din perspectiva așa-zisei teorii a avantajelor comparative, constatăm că la nivelul regional avem de-a face cu un număr de alți factori care au produs efecte pozitive care au influențat viața economică și socială a locuitorilor din regiune. Cu toate că salarizarea nu i-a avantajat pe muncitorii din regiune și că veniturile lor în comparație cu valoarea produsă erau infime¹⁹,

¹⁷ L. Vajda, „Întreprinderea... (II)”, în, *loc. cit.*, p. 82. Deși nominal salariile au crescut, în valoare reală această creștere a fost anulată de scumprile spectaculoase din 1907-1910.

¹⁸ SJAN Alba Iulia, fond *Minele metalice ale statului. Roșia Montană*, dos. Nr. 1/ 1907, f. 242, 258. Diferențele de salarii erau semnificative, în funcție de vechime: de exemplu Bucurestian Ionaș cu 15 ani vechime câștiga 1,30 cor./ zi, în schimb, Bucurestian Gyorgye (probabil fiul lui B. Ionaș) avea 2 ani vechime și câștiga doar 0,50 cor./zi. La 1907 figurau pe listele de plată ale galeriei Orlea 229 de muncitori.

¹⁹ Se estima de pildă că în anii 60 ai secolului 19 valoarea anuală a aurului extras în Transilvania era cam de 1.340.000 fl/an cf. Fr. Ritter von Hauer, „Die Goldlagerstätten Siebenbürgens”, *Österreichische Revue*, 1, 1864, p. 198-212; sau alte exemple: în perioada 1853-1862 valoarea aurului extras la

au existat o serie întreagă de beneficii pentru regiune pe care, în condițiile socio-economice ale vremii nu le găsim în alte regiuni ale Transilvaniei. În primul rând, chiar dacă în secolele XVIII-XIX statul nu avea pe agendă un set coerent de politici sociale generale, acestea s-au creat la nivel local în cazul tuturor întreprinderilor, fie că vorbim de cele private sau de cele la care însuși statul era principalul antreprenor. Nevoia de protecție și auto-protecție socială era extrem de acută în domeniul mineritului. Dintre reglementările sociale, trebuie amintite avantajele asigurate funcționarilor angajați la minele de stat apoi și la societățile private (scutiri de anumite obligații fiscale, locuințe gratuite sau foarte ieftine, diverse „emolumente”). În anul 1781 s-a înființat un sistem de pensii pentru salariații din mineritul statului; în principiu, un miner trebuia să aibă o vechime neîntreruptă de 40 de ani pentru a beneficia de pensie de la stat. De asemenea, comunitățile au căutat să-și creeze instituții de protecție în caz de boală, accidente, deces; un foarte elocvent exemplu în acest sens a fost așa-numitul Fond Pisetal al Districtului minier Abrud-Roșia Montană înființat în anul 1790, bazat pe contribuția de 1 cr. pt fiecare pisetă de aur (4,41 g) predată la Oficiul de Schimb²⁰. Din acest fond s-au plătit medicii, moașele, s-au acordat ajutoare pentru medicamente, pentru văduve și orfani și chiar, mici împrumuturi în condiții avantajoase²¹. Fondul Pisetal a constituit adesea

Săcărâmb a fost de 294.520 fl, însemnând o medie de aproximativ 30.000 fl./an cf. MNL OL, fond F 335 *Montan Akten*, 84. csomó, f. 85.

²⁰ Ioan Dordea, „Aspecte din viața socială”..., în *loc cit.*, p. 248.

²¹ SJAN Alba, fond nr. Inv. 1940 Casa de ajutor a Minelor Abrud-Roșia Montană, dos. nr. 5/1868, f. 137, 208, 278, 288 etc.

o sursă de finanțare locală indispensabilă pentru micii antreprenori aflați în situații dificile, sumele împrumutate variind de la câteva zeci la mii de florini. Uneori, astfel de împrumuturi erau cerute în numele mai multor antreprenori. Poate fi astfel amintită cererea unor locuitori din Roșia Montană din 5 octombrie 1863 care, confrunțați cu efectele devastatoare ale secetei din acel an, cer un împrumut de urgență de 100 de fl. pentru a realiza niște lucrări de amenajare a lacului Tăul Țarinii, încât să le asigure un minim de funcționare al șteampurilor²². Tot la fondul pisetal apelau unii proprietari de mine pentru a-și asigura capitalul de lucru; unii apelau la sume semnificative care depășeau suma de 1000 fl. și pentru care, pe lângă dobânda obișnuită de 8% pe an, garantau cu case, pământuri, șteampuri, părți de mină etc.²³. Un rol similar îl aveau fondurile de ajutor reciproc „lăzile frăției – Bruderlade” care avea menirea să asigure sprijinul necesar celor aflați în nevoie urgentă de mici sume și în dificultate, precum și în asigurarea unui fond de pensii. Aceste lăzi ale frăției trebuiau

²² Idem, fond cit., dos. nr. 5/1868, f. 288.

²³ Idem, dos. nr. 70/1887. Spre exemplu, Ioan și Rozalia Papp din Roșia Montană cereau un împrumut de 1000 fl. „având necesitate de bani spre continuarea băisagului”. Pentru garantarea împrumutului, pun ipotecă o casă de locuit cu două camere, împreună cu grădina. Cer ca restituirea acestui împrumut să se facă în trei ani, cu o dobândă de 8% pe an. Sunt și cazuri când debitorii nu mai pot plăti. Asa i s-a întâmplat lui Ștefan Galgoț din Roșia Montană care împrumutase 390 fl., pentru care și-a ipotecat casa și șteampurile. A plătit dobânda în valoare de 50 fl., însă administrația Fondului pisetal a trecut la executarea silită; roagă sistarea acestei executări care „i-ar ruina familia” și cere o reeșalonare a câte 60 de fl. pe an; cf. fond cit., dos. nr. 5/1868, f. 137.

să aibă în mod obligatoriu un statut aprobat de autoritatea minieră competentă din regiune²⁴. Acestora li s-a acordat o deosebită atenție și pentru faptul că reprezentau singura modalitate de reglementare a unei minime protecții sociale asigurate angajaților, drept pentru care necesitatea lor a fost explicit formulată și în legea minelor din 1854 care institua astfel un set de practici și reglementări în domeniu extrem de bine puse la punct. Această formă de protecție socială, ilustrată de istoria mineritului în acest caz, precede ceea ce numim azi responsabilitatea socială corporatistă²⁵. De asemenea, asigurarea unor servicii medicale din fondurile lăzilor frăției, pensii, asigurări pentru văduve și accidente de muncă erau de competența și au fost impuse drept obligații angajatorului. Tot în competența întreprinderilor era și instituirea patronatului asupra bisericii și școlii din raza de activitate și chiar asupra unor asociații cu scop cultural, încât se poate vorbi cu destule argumente că încă de pe atunci se practica o veritabilă responsabilitate socială de tip corporatist pe care, cu excepția Banatului, alte regiuni ale Transilvaniei nu au cunoscut-o în epocă. Câteva exemple pot fi și în acest context, ilustrative: la Ruda 12 Apostoli a existat o ladă a frăției încă de la deschiderea exploatării în 1760. Membrii acesteia erau împărțiți în trei categorii: în categoria 1 și 2 intrau muncitorii permanenți, iar în categoria 3, cei temporari. Cei din primele două categorii

²⁴ SJAN Alba, fond nr. 337 *Direcția minieră Zlatna*, dos. 3/1861, f. 23-68.

²⁵ Vezi în acest sens o analiză teoretică și istorică asupra conceptului la: Veronica Ioana Ilieș – *Relațiile publice și responsabilitatea socială corporatistă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 25-34.

plăteau o contribuție lunară de 6% din salariu, iar ceilalți 4%²⁶. Fiind o obligație impusă de legea minelor, sistemul a fost păstrat și îmbunătățit și după preluarea minei de către *Societatea Harkort'sche* din Gotha. În plus, pentru funcționari întreprinderea a constituit un fond de pensii și separat unul de asigurare. Fondul de pensii era format din două categorii: „întemeitori” și „asigurați”. În primul caz, aveau dreptul la o pensie de invaliditate în cazul în care contribuiseră o perioadă minimă de 8 ani. În al doilea caz, „asiguratul” era prevăzut cu o poliță plătită de către întreprindere la o societate de asigurări, iar după 10 ani de contribuție neîntreruptă asiguratul putea beneficia de o pensie²⁷.

Spre finele secolului 19, firmele cu capital străin au continuat și extins aceste servicii atât pentru muncitorii proprii, cât și pentru comunitățile respective. Ele au preluat patronatul asupra bisericilor și școlilor sau au construit pe cheltuială proprie spitale, cabinete medicale, școli elementare, magazine de alimente. Spre exemplu, la Brad, *Societatea Horkort'sche* a construit un spital cu 16 paturi, cabinete medicale la Crișcior, Baia de Criș, Abrud și Băița²⁸, două școli elementare la Gura Barza și Musari de care au beneficiat toți copiii, indiferent de etnie și confesiune. La Săcărâmb unde exploatarea miniere aparțineau statului la finele secolului al XIX-lea, nu exista spital, în schimb cei doi medici și farmacistul deserveau atât

²⁶ Mircea Baron, „Die Entwicklung des Goldbergbaus im Gebiet von Brad von den 1880-er Jahren bis 1948”, în vol. *Salz und Silber....*, Bd. 10, teil 1, S. 96.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Fr. Schumacher, *op. cit.*

întreprinderea minieră, cât și populația din localitate²⁹. Și în alte așezări miniere – Baia de Arieș, Băița, Abrud, Băișoara – existau medici și servicii sanitare încă de la finele secolului al XVIII-lea, medicii fiind plătiți mai slab sau mai consistent în funcție de evoluția exploatărilor. Sursele de finanțare a acestora erau atât din fondurile statului, din fondurile întreprinderii miniere, cât și din lada frăției (Bruderlade). Minerii și lucrătorii auxiliari din minerit care contribuiau la casa frăției aveau dreptul la asistență medicală gratuită, și primeau medicamentele necesare pe socoteala casei frăției de district; femeile și copiii aveau dreptul la medicamente pe socoteala medicului, acolo unde exista un sistem de contribuție comunitară pentru sănătate – așa numitul groș al familiei. În fine, oricine solicita asistența medicală, în cazul în care nu era cuprins într-un sistem de întraajutorare, trebuia să achite integral aceste servicii. Trebuie subliniat că autoritățile miniere acordau o atenție sporită asigurării regiunii cu medici de calitate, exigențele în această privință fiind mai crescute în comparație cu cei din rețeaua provincială obișnuită³⁰.

Potrivit unei legislații specifice adoptate încă de la finele secolului al XVIII-lea, domeniile miniere dispuneau de o administrație sanitară proprie, relativ independentă de cea provincială. Legea, cunoscută sub numele de *Generale Normativum in*

²⁹ L. Vajda, „Întreprinderea Minieră”... *loc cit.*, p. 80.

³⁰ Al. Neamțu, „Obligațiile medicilor montanistici din Transilvania secolelor XVIII-XIX”, în *Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente*, (coord. G Brătescu), București, 1984, p. 103 sqq.

Re Sanitatis, conținea dispoziții riguroase în privința atestatelor și diplomelor medicilor montanistici. Pentru angajare, se considerau valabile numai diplomele emise de Facultatea de Medicină din Viena (care conferea titlul de magister chirurgiae)³¹. Diplomele emise la Cluj nu erau recunoscute de autoritățile erariale, absolvenții fiind cel mult acceptați în micile localități miniere dar și cu atribuții și responsabilități reduse. Potrivit directivelor autorităților superioare de la Viena cu responsabilități în domeniul minier, îngrijirea și tratarea medicală se cuvenea tuturor funcționarilor superiori și inferiori al căror salariu anual nu depășea 500 fl./an. La fel, cărbunarii, minerii și cei care lucrau în topitorii și care contribuiau la casa frăției aveau dreptul la asistență medicală gratuită; și ceilalți supuși fiscali aveau dreptul la asistență medicală, dar aceștia trebuiau să achite costul medicamentelor³². O atenție deosebită a fost acordată vaccinărilor; începând cu anul 1801 acțiunea de vaccinare a devenit obligatorie și gratuită pentru mineri și populația săracă, iar medicii montanistici, așa cum o atestă numeroasele rapoarte, i-au acordat o deosebită atenție³³. Analiza datelor privind fondurile de care dispuneau casele de într-ajutorare din teritoriul Căpitănatului minier al Zlatnei (Lăzile Frăției) relevă faptul că la începutul secolului XX acestea dispuneau de sume considerabile. Astfel, în anul 1905 averea lor totală de ridica la 2.968.088 cor. în cazul celor aparținând întreprin-

³¹ *Ibidem*, p. 104.

³² *Ibidem*, p. 107.

³³ *Ibidem*, p. 113.

derilor de stat și 1.936.241 cor. la cele private³⁴. Existența unor astfel de servicii sanitare în regiune reprezenta fără îndoială un avantaj comparativ pentru populația din regiune, de vreme ce în alte zone din Transilvania, în afară de orașele importante, nu existau aproape nici un fel de servicii medicale³⁵.

Cu toate acestea, dat fiind profilul minier al regiunii problemele sanitare au rămas acute și numeroase în întreaga perioadă. Bolile profesionale dar și alte boli grave, precum sifilisul au reprezentat o chestiune nerezolvată, în întreaga perioadă a secolelor XVIII-XIX, cu grave consecințe în plan social și demografic. Referitor la realitățile de la finele secolului al XVIII-lea, numeroasele rapoarte sanitare³⁶ relevau situația a stării de sănătate a minerilor, arătând că munca grea în mine a acestora pricinau boli acute și cronice, iar lipsa de bani pentru

³⁴ *Ungarisches Statistisches Jahrbuch. Neue Folge*, XIII; 1905, p. 141. Spre exemplu, în cazul celor de stat, dintr-un total de venituri de 794. 146 cor. se cheltuiau astfel: pentru pensii și provizioane, 181.659; pentru ajutoare de boală, 45.580; pentru susținerea unor școli și biserici, 13.235 cor.

³⁵ Conform surselor statistice, în preajma lui 1848 în Transilvania existau aproximativ 70 de medici; apud *Istoria medicinei românești*, (coord.) V. Bologa, Edit. Medicală, București, 1972, p. 276. La nivelul anului 1856 după numeroasele măsuri din perioada neoabsolutistă, datele relevă că în Transilvania existau 87 de medici cu pregătire superioară, 149 de chirurgi (Wundärzte) și 1247 de moașe. Sumele destinate sistemului sanitar din Transilvania se ridicau în 1856 la valoarea de 72.731 fl., ceea ce reprezenta 1,08% din bugetul de cheltuieli al provinciei pe acel an. Cf. *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. Neue Folge*, 3, 1855-1857, p. 639-640 și 850.

³⁶ Astfel de rapoarte, provenind din Arhiva Tezaurariatului Montanistic al Transilvaniei au fost publicate și analizate de Al. Neamțu. Vezi în acest sens, Al. Neamțu, „Situația sanitară de pe domeniul minier al Zlatnei în anii revoluției din 1848-1849”, în *Revista Arhivelor*, 2, 1959, p. 158-174.

medicamente în condițiile unor salarii mizere era considerată principala cauză a mortalității în regiune³⁷. În general, medicii montanistici trimiși de către autoritățile vieneze au încercat să acționeze pentru combaterea bolilor profesionale și a celor sociale, atrăgând în repetate rânduri atenția autorităților despre necesitatea unor măsuri, însă de cele mai multe ori, cererile lor nu au avut o finalitate și un răspuns pe măsură. Astfel, un rol deosebit l-a avut medicul Andrei Etienne care a activat pe domeniul Zlatnei în perioada 1785-1794. Activitatea sa a fost continuată de doctorul Vasile Pop care a elaborat mai multe rapoarte detaliate în perioada 1829-1842³⁸. La rândul său, medicul cameral Ernest Decani a întocmit la solicitările autorităților de la Viena, o situație asupra numărului bolnavilor de sifilis din zona minieră a Apusenilor. Potrivit anchetei sale realizată în 1846 a depistat un număr de 283 de bolnavi, precizând totodată că în realitate, numărul lor era mult mai mare. Decani a propus construirea a trei spitale la Câmpeni, Baia de Arieș și Zlatna, estimând că era nevoie în acest sens de alocarea unei sume de 46.370 fl. Răspunsul Tezaurariatului a opinat că această sumă ar fi prea mare, și a dat dispoziție să fie convocați medicii camerali care, sub îndrumarea lui Decani, să caute posibilități mai ieftine³⁹. Era de fapt aceeași atitudine manifestată de autoritățile camerale care renunțau imediat la orice proiect care presupunea costuri mai semnificative, fie că

³⁷ Raportul medicului montanistic Alexander Savoye, în *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 162 sqq.

³⁹ *Ibidem*, p. 166.

era vorba de investiții în tehnologie, sporirea unor capacități de producție în minerit sau măsuri de îmbunătățire a situației școlare și sanitare. Întrunirea medicilor respectivi a dus la concluzia că bolnavii pot fi în principiu tratați la domiciliu, cu condiția asigurării de medicamente gratuite⁴⁰.

Nici după 1850 situația sanitară nu s-a îmbunătățit în mod radical, deși s-au făcut reale progrese în urma intervenției energice a autorităților de la Viena. În primul rând, se resimțea în continuare lipsa de medici stabili, atât pentru tratamentul medical al minerilor, cât și pentru vaccinarea copiilor. Aceștia din urmă cădeau victimă numeroaselor epidemii, documentele relevând o situație extrem de gravă în acest sens. Amintim spre exemplificare un raport din anul 1873, când știm că s-a manifestat și în Transilvania o gravă epidemie de holeră, însă nu aceasta a fost cauza principală a deceselor din Zlatna: din cele 11 decese consemnate de parohul greco-catolic de acolo pentru anul 1873 „doi oameni în vârstă au murit de moarte firească”, unul de 26 de ani, mort de oftică, restul fiind 8 copii cu vârste între trei zile și trei ani (fără a se preciza cauza exactă a morții)⁴¹. Situația a fost similară și la Abrud unde în același an, din 40 de decese doar 4 au fost din cauza holerei, 13 adulți morți de angină, restul copii sub 3 ani⁴². Despre mortalitatea infantilă, un raport medical din 1857 întocmit de medicul din

⁴⁰ SJAN Alba, fond Casa de ajutor a Minelor Abrud-Roșia Montană, dos. 1/1846 f. 1-15.

⁴¹ SJAN Alba, fond Parohia greco-catolică Zlatna, dos. nr. 1/1873, f. 114.

⁴² Idem, dos. nr. 1/1873, f. 127.

Roșia Montană, Ioan Sentpeteri arăta că din 130 de copii bolnavi, au murit de anghină un număr de 50-60⁴³.

Și alte rapoarte sanitare relevă aceeași situație dezastruoasă în zonă, cei mai mulți bolnavi fiind înregistrați la Roșia Montană, Certeje și Băița. Astfel, raportul medicului Decani din 1858 referitor la situația sanitară de pe fostul domeniu al Zlatnei arată că din 2560 de muncitori de la 10 mine, un număr de 1180 sunt înregistrați ca bolnavi. Raportul din anul următor relevă că din 2969 de muncitori au fost găsiți bolnavi un număr de 1613, dintre care au decedat 43, cele mai răspândite boli fiind malaria, tuberculoza, reumatismul, pneumonia și dizenteria, la care se adăugau numeroasele accidente de mină⁴⁴. Nici peste câteva decenii situația nu cunoscuse semnificative îmbunătățiri, aceleași categorii de boli continuând să rămână predominante în regiune⁴⁵.

⁴³ Raportul lui Sentpeteri citat la Al.Neamțu, *Situația sanitară....*, p. 171; de asemenea un raport mai vast care le integrează și pe cele ale lui Decani în MNL-OL, fond F335 *Montan Akten*, 12. csomó, nr. 61481/1861.

⁴⁴ Al. Neamțu, *Situația sanitară....*, p. 171; MNL-OL, fond F335 *Montan Akten*, „Sanität Visitation durch den Zalatna für 1866”, 69. csomó, nr. 1143/1866.

⁴⁵ SJAN Alba, fond nr. Inv. 1940 Casa de ajutor a Minelor Abrud-Roșia Montană, dos. Nr.151/1911. Aici se pot consulta numeroase rețete care conțin numele medicamentelor administrate, bolile și prețurile acestor rețete, care variau între 0,50-3,00 cor.

Capitolul V.

Evoluții demografice și structuri socio-profesionale

Analiza evoluției demografice din „cadrilaterul aurifer” pentru perioada 1850-1910 reflectă până la un punct procesele socio-economice care au avut loc în regiune. Ceea ce se poate observa în mod clar din analiza datelor demografice, coroborate cu cea a evoluției mineritului în zonă, a dinamicii exploatărilor reflectată în cantitatea aurului extras, și a numărului celor implicați în activitățile specifice mineritului aurifer, este existența unei corelații vizibile la nivelul datelor cantitative care reflectă toți acești indicatori. Fără intenția de a conferi o primordialitate absolută factorului economic asupra evoluțiilor și tendințelor demografice, se cuvin subliniate o serie de aspecte care relevă atât convergențe, cât și divergențe față de evoluțiile demografice similare de la nivelul Transilvaniei.

Evoluție demografică, „cadrilaterul aurifer” 1850-1910

	Localitate*	1850	1857	1870	1880	1890	1900	1910
1.	Abrud	2236	3798	4129	2869	2993	3341	2938
2.	Almașu Mare	1249	1339	1350	1303	1569	1358	1356
3.	Almașu Mic	386	253	355	490	399	540	518
4.	Baia de Arieș	1464	1404	1163	986	961	1057	956
5.	Baia de Criș	457	533	726	637	664	965	1001
6.	Băița	1083	1167	1238	1166	1543	1760	1220
7.	Brad	1887	1890	2433	2326	3006	3896	4272
8.	Buceș	706	700	821	791	806	800	821
9.	București	468	1259**	562	557	612	639	627
10.	Bucium	3590	3851	4076	3846	4532	4634	4066
11.	După Piatră	1747	1713	1869	1779	2078	2132	2240
12.	Căienel	146	346	434	414	594	569	597
13.	Căraci	340	338	351	271	297	284	272
14.	Certejul de Sus	749	725	746	655	745	775	768
15.	Cerbăl	344	534	574	586	576	572	568
16.	Crișcior	846	833	982	978	1295	1793	2247
17.	Curechiu	820	808	883	878	848	878	941
18.	Fizeș	169	180	426	359	436	499	458
19.	Glod	252	239	312	329	356	411	441
20.	Hărțăgani	1138	1216	1617	1390	1638	1797	1764
21.	Hondol	1708	1503	1536	1161	1315	1234	1126
22.	Luncoiu de Jos	525	534	686	583	669	644	714
23.	Porcurea/Vălișoara	326	319	376	375	361	459	478
24.	Rișca	482	457	524	430	464	512	479
25.	Roșia Montană	3132	3413	3703	3439	3361	3350	2907
26.	Ribița	568	576	677	535	693	769	892
27.	Ruda	443	442	560	433	474	1001	781

	Localitate*	1850	1857	1870	1880	1890	1900	1910
28.	Săcărâmb	2761	2364	2003	1778	1765	1547	1248
29.	Stănița	1071	1059	1134	1059	1121	1046	1097
30.	Techereu	287	232	279	327	365	403	428
31.	Trestia	450	400	464	422	499	551	589
32.	Țebea	1229	1206	1308	1046	1067	1195	1227
33.	Zlatna	2847	2928	5327	2662	3369	3823	4317
	Total populație „cadrilaterul aurifer”	34.906	38.559	43.624	36.860	41.471	45.234	44.354

* Denumirile localităților sunt preluate în forma și grafia de epocă, așa cum apar ele în recensământuri.

** Recenzată la 1857 împreună cu localitatea Șesuri vezi explicația în *Recensământul...*, p. 284.

Surse: *Recensământul din 1850 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1996. Ediția a II-a, 2004; *Recensământul din 1857 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Ediția a II-a Cluj-Napoca, 1997. *Recensământul din 1869 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 2008; *Recensământul din 1880 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1997; *Recensământul din 1900 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1999; *Recensământul din 1910 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1999.

Conform tabelului, care ia în discuție un număr de 33 de așezări încadrabile regiunii studiate¹, între 1850-1910 populația a cunoscut o creștere în cifre absolute de la 34906 locuitori la 44354, ceea ce reprezintă o creștere numerică efectivă de 9448 locuitori adică o creștere cu 27,06%

¹ Harta „cadrilaterului aurifer” (vezi p. 29) consemnează un număr de 33 de localități, pe care le-am consemnat în tabel. Deși în zonă mai existau mici așezări de munte (cătune) adiacente acestor unități administrative, ne vom opri doar asupra celor 33 unde se exploata, într-un fel sau altul, aurul.

Raportând-o la creșterea demografică la nivelul întregii Transilvanii care s-a produs în această perioadă, evoluția deși evident ascendentă, este cu mult sub media generală de 40,4%².

Ca și la nivelul întregii provincii, atât pentru perioada 1850-1857, cât și în deceniul următor asistăm la o creștere demografică de 10,46%, respectiv 24,97%. Din punct de vedere economic, regiunea se află pe un trend pozitiv, marcat de noua ambianță economică și legislativă. Exploatările particulare cunosc o extindere fără precedent. Deși se utilizau în continuare vechile procedee tehnice, cantitatea de aur extrasă cunoaște o creștere constantă în această perioadă: dacă la 1850 se producea în zonă în jur de 820 kg aur/an, la 1864 se ajunge la un maxim de 1420 kg, menținându-se o medie anuală de peste 1100 kg³.

În deceniul 1871-1880 la nivel regional asistăm la un declin demografic de 15,51%, cu mult peste media Transilvaniei. care în intervalul similar relevă o scădere a numărului populației cu 5,8%⁴. Este perioada crizei economice declanșată la 1873 care a afectat puternic activitățile miniere din regiune: astfel, dacă la 1873 existau nu mai puțin de 516 exploatări mai mari sau mai mici la care erau angrenați 8.369 de muncitori permanenți și temporari, la 1876 nu mai erau decât 383 de

² Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Cluturală Română, Clu-Napoca, 2000, p. 35.

³ *Statistisches Handbuchlein für die Österreichische Monarchie von der k.k. Direktion der administrativen Statistik*, Wien, 1864.

⁴ Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 36.

exploatări la care lucrau 6.613 muncitori⁵, majoritatea exploatărilor private de mici dimensiuni și-au suspendat activitatea ca urmare a lipsei capitalurilor și a dotărilor tehnologice rudimentare care asigurau o rentabilitate și câștiguri foarte reduse. Desigur, nu trebuie omise nici celelalte cauze demografice, în primul rând epidemia de holeră care la 1873 s-a manifestat virulent inclusiv în unele localități din zona Apusenilor.

În schimb, intervalul următor relevă o creștere demografică superoară față de media Transilvaniei, procentul fiind de 12% față de deceniul anterior, în vreme ce media provinciei pentru acest deceniu era de 8,3%⁶. În primul rând la nivelul evoluțiilor economice, asistăm la schimbarea radicală care survine în mineritul aurifer după 1884 când în regiune își face apariția capitalul stăin. Este perioada când localități precum Brad, Ruda sau Crișcior cunosc o creștere demografică spectaculoasă, aici concentrându-se cele mai importante investiții. O parte din sursa acestei creșteri demografice s-a realizat prin imigrări din afara regiunii, aceste localități devenind centre de atracție pentru cei aflați în căutarea unui loc de muncă.

Zece ani mai târziu constatăm aceeași tendință ascendentă de creștere demografică (+9,7%) față de deceniul anterior, relevându-se totodată o convergență, similară cu media Transilvaniei (9%)⁷, pe fondul unor evoluții economice pozitive

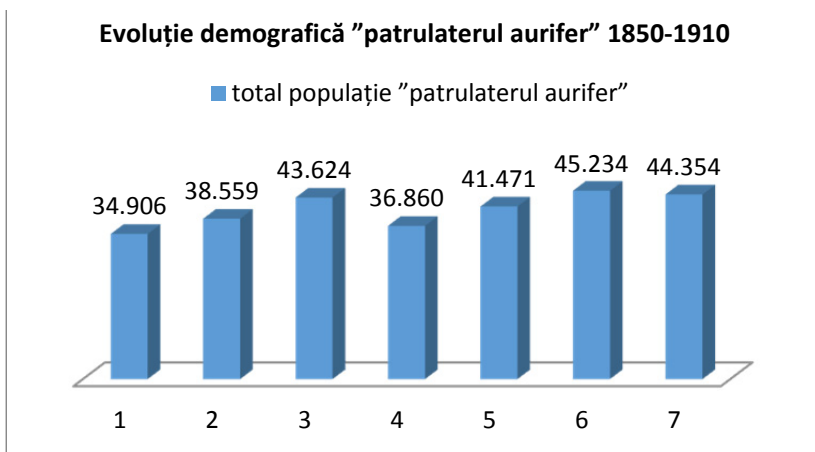
⁵ L. Vajda, „Locul mineritului din Săcărâmb în cadrul exploatării metalelor prețioase din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia* fasciculus 1, 1973, p. 68.

⁶ Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 37.

⁷ *Ibidem*, p. 45.

în general în acele zone în care sporirea volumului investițiilor, tehnologizarea și concentrarea producției la nivelul câtorva întreprinderi miniere care tind să domine mineritul aurifer în zonă atât ca producție, cât și ca număr de muncitori angajați.

În schimb, în deceniul 1901-1910 asistăm la o evoluție divergentă: dacă per ansamblu, Transilvania cunoaște o creștere demografică de 8,3%, regiunea analizată relevă un declin demografic de aproape două procente (1,94%). Situația poate părea paradoxală dacă ne gândim la faptul că activitatea minieră continuă să se intensifice și să fie dominată de o bună bucată de vreme deja de câteva mari societăți cu capital străin; pe de altă parte însă, se produce o restrângere semnificativă a micilor exploatări private ale căror terenuri sunt acum concesionate tot mai mult de către marile firme. Cu noile tehnologii pe care le implementează și finanțează, acestea limitează numărul de muncitori angajați, iar acest nivel ajunge la valoarea maximă în jurul anilor 1900, după care cunoaște o stagnare. Totodată, pe de altă parte în cazul exploatărilor statului de la Săcărâmb și Roșia Montană asistăm la o stagnare și chiar la un declin al activităților miniere pe fondul lipsei investițiilor și a tehnologizării în raport cu cerințele timpului și, în cazul Săcărâmbului, al epuizării zăcămintelor aurifere. Ca urmare, surplusul de muncitori din regiune care nu reușesc să se mai angajeze în mineritul aurului, este nevoit să aleagă calea emigrării. Una dintre destinații a fost Valea Jiului, zonă cu profil economic similar cu cea a Apusenilor, relativ apropiată geografic și care atrage în această perioadă un important contingent demografic.

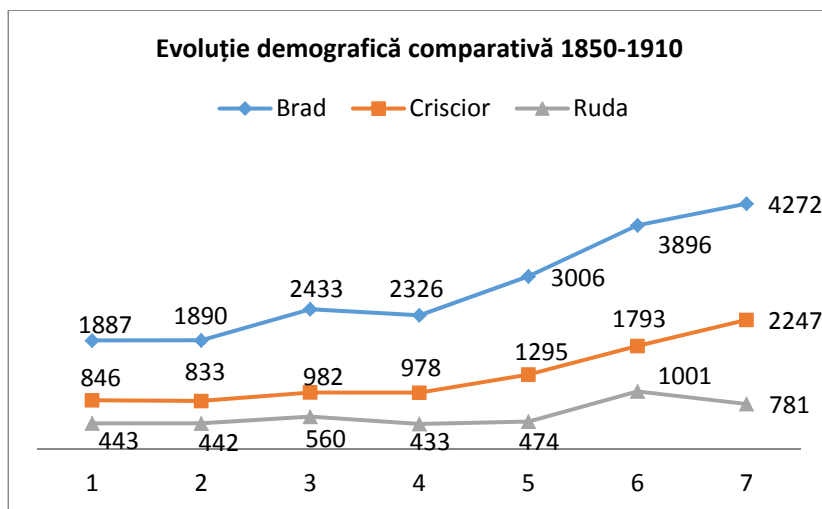
Evoluția demografică a „patrulaterului aurifer” conform datelor recensămintelor din 1850, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910

(1) (2) (3) (4) (5) (6) (7)

Relația dintre evoluțiile economice din regiunea auriferă a Apusenilor și tendințele demografice poate fi relevată și la nivel de localități. Am ales în acest sens un număr de nouă situații unde activitatea minieră s-a derulat în moduri și ritmuri diferite și specifice care însă pot fi grupate în trei modele:

Model de creștere demografică semnificativă la Brad, Crișcior și Ruda unde spre finele secolului al XIX-lea se concentrează activitatea marilor societăți cu capital străin între care cea mai importantă era *Harkort'sche Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten AG in Gotha* care avea sediul central la Brad, și care preia treptat vaste perimetre aurifere la Musari, Ruda, Valea Morii etc., rezultând cel mai vast areal minier administrat de societatea amintită în zona

Apusenilor.⁸ Aceste localități cunosc cea mai puternică creștere demografică din întregul „patrulater aurifer”: astfel la Brad la nivelul anului 1910, față de anul 1850 se înregistra o creștere demografică de 226,39%, La Crișcior de 265,60% iar la Ruda de 176,29%. (vezi graficul).

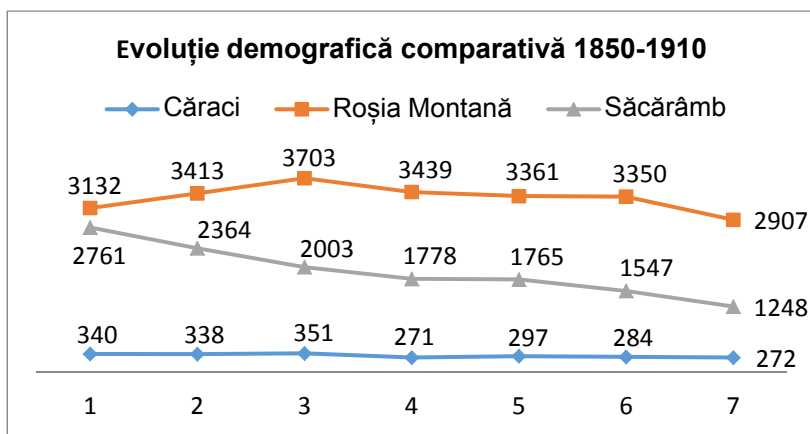

Modelul 1: creștere demografică

La Căraci, Roșia Montană și Săcărâmb surprindem cel de-al doilea model – acela al **declinului demografic**. În primul rând trebuie să consemnăm faptul că în aceste localități ponderea cea mai mare în mineritul aurifer o avea statul, cu excepția Roșiei Montane unde existau numeroase mici exploatări private. Deși toate aceste mine asiguraseră o bună producție, până spre

⁸ B.A: Wendenborn, "Die Goldindustrie in der Umgebung von Brád (Siebenbürgen)", Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ioan Doredea, (Hrsg.) *Silber und Salz...*, vol. 10, partea II, Bochum 2010, p. 1319-1356.

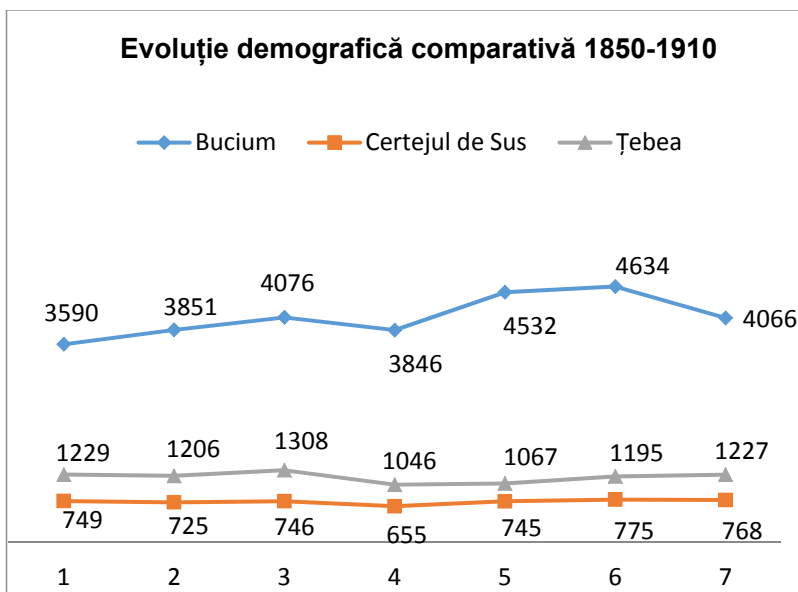
finele secolului al XIX-lea, lipsa unor investiții de amploare pe fondul scăderii concentrației minereului și a problemelor tehnice generate de exploatările subterane adesea greșit proiectate au generat o scădere a productivității și o fluctuație destul de mare a posibilităților de angajare. La Roșia Montană, scăderea demografică a fost de 7,18%, fiind de fapt vorba de un proces continuu de scădere după anul 1870. La fel se întâmplă și la Săcărâmb unde de asemenea asistăm la o scădere demografică în întregul interval 1850-1910, aici numărul populației de la 1910 fiind cu 54,79% mai mic. La Căraci scăderea a fost de 20%.

Modelul 2: scădere demografică

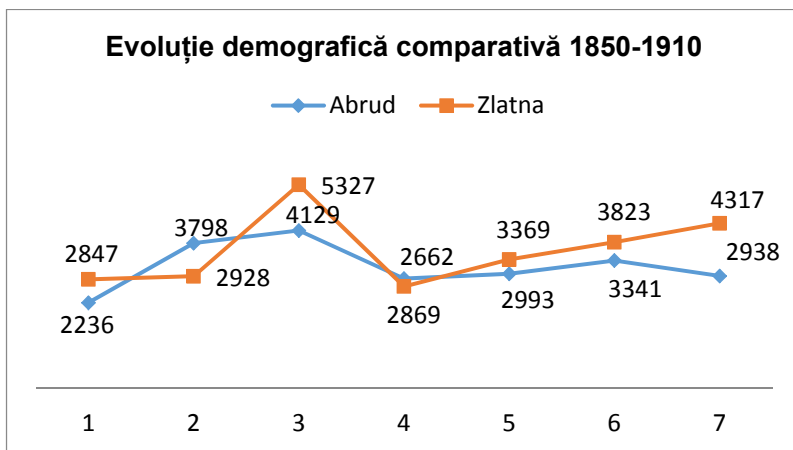
În fine, cel de-al treilea model pe care l-am numit de **„stagnare” demografică**, îl regăsim în mai multe localități din regiune. În cele trei exemple alese, mineritul se realiza mai ales prin intermediul unor mici exploatări private care asigurau

alături de agricultură modeste surse de existență pentru locuitorii zonei. Atât la Bucium, cât și la Țebea existau numeroase asemenea exploatări realizate cu mijloace tehnice tradiționale de către localnici, zonele nefiind suficient de dinamice și atractive pentru a aduce investiții semnificative și a absorbi forța de muncă din exterior. La Certeju de Sus, închiderea topitoriei în anul 1882 determină un declin semnificativ al activităților economice, încât la nivel demografic avem o creștere de doar 2,53%; la Bucium observăm o creștere de 13,25%, mult sub media regiunii (27,06%); la Țebea se relevă un caz aparte: dacă privim datele raportate la cele două extreme cronologice (1850-1910) avem o scădere demografică de 0,16%; observăm însă că în intervalul 1890-1910 creșterea este de 14,99%.

Modelul 3: „stagnare” demografică

Un alt aspect demografic care relevă gradul de modernizare a unei regiuni este ponderea populației urbane. Dintru-început trebuie precizat faptul că din cele 33 de așezări doar două aveau statut de orașe (Abrud și Zlatna). Cele două însumau la 1850 5083 de locuitori, adică 14,56% din populația regiunii studiate.⁹ La 1910 aveau 7225 locuitori, adică 16,35% din populația regiunii, ponderea procentuală fiind peste media populației urbane a Transilvaniei care la acel moment era de 12,4%.¹⁰

*Evoluție demografică comparativă
Abrud și Zlatna 1850-1910*

Cu toate acestea, nu se poate nicidecum afirma că regiunea era una urbanizată. Aceste mici orașe miniere nu aveau forța de atracție necesară, resurse și potențial pentru a deveni

⁹ Vezi datele din tabel.

¹⁰ Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 83.

centre urbane puternice. În primul rând, se bazau pe o categorie restrânsă de activități: Abrudul era un oraș minier și în plus, concentra câteva activități comerciale asigurând o piață cu cerințe modeste pentru satele din jur. La acestea se adăugau o serie de funcțiuni administrative de interes local (sediul de cerc/plasă). Conscripția fiscală de la 1750 furnizează o serie de date care definesc profilul său de oraș minier (era încadrat din punct de vedere al funcțiunii administrative ca loc taxal¹¹). În conscripția aminită era descris drept un oraș al cărui locuitori se întrețin „din extracția aurului practică cu pericolul vieții în adâncurile pământului, produsele acestea fiind preschimbate acolo în fiecare zi de luni [la Oficiul de preschimbare a aurului n.n.] fiind lipsiți de orice mijloace de subzistență datorită naturii sterile a solului, aurarii sunt și meșteșugari care pot fi considerați de stare inferioară; ei obișnuiesc să își ducă produsele pe drumuri foarte grele în locurile vecine sau mai îndepărtate”¹².

Zlatna era un important centru minier cu importante atribuții administrative¹³, aici fiind și sediul căpitănatului minier care asigura, alături de Direcția Minieră și a Salinelor de la Cluj tot ceea ce însemna coordonarea activității miniere dintr-o

¹¹ *Conscripția fiscală a Transilvaniei din 1750*, editori: Gyémánt, Ladislau, Remus Câmpeanu, A. Dörner, Edit. Enciclopedică, București, 2009, vol. 1, partea 2, p. 2467-2468.

¹² *Ibidem*, p. 2468. Potrivit aceleiași surse, în Abrud erau înregistrați la 1750: 199 arendași minieri, 3 metalurgi, 309 mineri auriferi, 28 spălători de aur, 17 ștemperi, 1 maistru minier.

¹³ Conscripția fiscală de la 1750 înregistra 43 de topitori privilegiați, 7 topitori nobili cu o sesie, 14 spălători de aur iobagi, 11 topitori iobagi, 2 mineri auriferi iobagi, 4 spălători de aur jeleri cu o sesie, 2 mineri auriferi.

bună parte a Transilvaniei. La Zlatna funcționa și tribunalul minier apelativ provincial¹⁴. Căpitănatul minier de la Zlatna, în întreaga perioadă studiată, avea practic toate prerogativele stabilite apoi în legea minelor din 1854 în materie de supraveghere și supervizare a activităților miniere, apoi cele legate de ordinea și disciplina în perimetrele miniere și uzinele metalurgice, precum și atribuții de inspecție și control al „lăzilor frației” (Bruderlade). Tot căpitănatul de la Zlatna se ocupa și cu măsurarea și avizarea concesiunilor de suprafețe miniere.

Orașul beneficia în plus de uzina metalurgică (topitoria) care concentra activitatea economică a orașului. Uzina a cunoscut diverse faze de dezvoltare, evoluția sa favorabilă fiind condiționată de lucrări de investiții și tehnologizare. Între 1850-1918 se pot distinge trei faze în evoluția uzinei din Zlatna; prima fază care durează până spre 1878 era bazată pe procedeele tradiționale de prelucrare; cea de-a doua a cuprins perioada anilor 1879-1889 când se introduce și se experimentează noul procedeu metalurgic al lui Hauch, prelucrarea minereurilor fiind îmbinată cu producția chimică. Abia după 1890 s-a trecut la un program susținut de tehnologizare iar prin amplele lucrări realizate în 1890-1893 s-a reconstruit practic întreaga uzină¹⁵. Toate aceste etape sunt detectabile și la nivelul evoluțiilor demografice ale orașului care per

¹⁴ Heinrich Schmidt, *Die Bergbehörden der österreichischen Monarchie*, Hermannstadt, 1859, p. 9 sqq.

¹⁵ Pe larg despre evoluția uzinei de la Zlatna la L. Vajda, „Întreprinderea metalurgică de la Zlatna între anii 1848-1918 (I)”, în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historia*, Fasciculus 2, 1973, p. 67-93.

ansamblul cunoaște o creștere demografică în cei 60 de ani (1850-1910) de 51,63%.

Analiza evoluției socio-profesionale a „cadrilaterului aurifer” în perioada 1750-1910 este un demers dificil din cauza lipsei datelor statistice care să prezinte o necesară continuitate și uniformitate. Până la 1900, fiecare recensământ operează cu indicatori diferiți, încât orice încercare de calcul și de comparație nu oferă date cantitative exacte: de exemplu, dacă recensământul de la 1857 înregistrează structura socială până la nivel de localități, operează însă cu rubrici diferite față de cel de la 1910. La 1857 nu sunt înregistrate explicit de exemplu persoanele ocupate în minerit și siderurgie iar numărul acestora, chiar dacă poate fi dedus din alte categorii consemnate în recensământ, nu poate fi considerat exact. Apoi lipsa datelor statistice ale recensământului din 1869 privind structura socio-profesională la nivel de localități, nu ne oferă nici în acest caz datele necesare. În aceste condiții, cu precauțiile de rigoare, vom analiza profilul socio-economic al regiunii în perspectivă comparativă, luând ca reper anul 1910, respectiv anul 1857. Componenta socială a localităților din „cadrilaterul aurifer” , atât cea de la 1857, cât și cea de la 1910 relevă profilul specific al acestora din perspectiva activităților economice care se derulau aici.

**Structuri socio-economice
în „cadrilaterul aurifer” la 1910**

Localitatea	Pop. la 1910	Ocup. în industrie	%	Ocup. în expl. miniere și siderurgie	%	Ocup. în comerț și credit	%	Ocupată în agr.	%	Zilieri	%
Abrud	2938	364	12,3	118	4,01	125	4,25	54	1,83	155	5,27
Almașu Mare	1356	17	1,25	22	1,62	0	0	549	40,48	4	0,29
Almașu Mic	518	6	1,15	0	0	2	0,38	231	44,59	0	0
Baia de Arieș	956	51	5,33	19	1,98	8	0,83	235	24,58	22	2,3
Baia de Criș	1001	110	10,98	7	0,69	27	2,69	96	9,59	0	0
Băița	1220	73	5,98	193	15,81	6	0,49	68	5,57	0	0
Brad	4272	278	6,5	120	2,8	89	2,08	803	18,79	15	0,35
Buceș	821	9	1,09	3	0,36	1	0,12	376	45,79	0	0
Bucium	4066	126	3,09	689	16,94	26	0,63	136	3,34	0	0
București	627	7	1,11	56	8,93	0	0	171	27,27	0	0
După Piatră	2240	26	1,16	1	0,04	2	0,08	777	34,68	0	0
Căienel	597	2	0,33	26	4,35	0	0	224	37,52	0	0
Căraci	272	2	0,73	7	2,57	1	0,36	123	45,22	0	0
Cerbăl	568	7	1,23	29	5,10	1	0,17	180	31,69	7	1,23
Certejul de Sus	768	20	2,6	64	8,33	3	0,39	193	25,13	4	0,52
Criscior	2247	98	4,36	354	15,75	21	0,93	317	14,1	0	0
Curechi	941	6	0,63	1	0,1	1	0,1	394	41,87	0	0
Fizeș	458	4	0,87	15	3,27	0	0	141	30,78	0	0
Glod	441	14	3,17	0	0	0	0	160	36,28	0	0
Hărtăgani	1764	21	1,19	14	0,79	0	0	618	35,03	0	0

Localitatea	Pop. la 1910	Ocup. în industrie	%	Ocup. în expl. miniere și siderurgie	%	Ocup. în comerț și credit	%	Ocupată în agr.	%	Zilieri	%
Hondol	1126	46	4,08	44	3,9	5	0,44	348	30,9	0	0
Luncoiu de Jos	714	15	2,1	3	0,42	0	0	258	36,13	0	0
Porcurea/Vălișoara	478	7	1,46	14	2,92	0	0	183	38,28	0	0
Rișca	479	14	2,92	0	0	0	0	203	42,37	6	1,25
Roșia Montană	2907	93	3,19	712	24,49	44	1,51	48	1,65	35	1,2
Ribița	892	18	2,01	0	0	0	0	304	34,08	0	0
Ruda	781	14	1,79	186	23,81	2	0,25	81	10,37	2	0,25
Săcărâmb	1248	31	2,48	279	22,35	7	0,56	36	2,88	5	0,4
Stănița	1097	8	0,72	5	0,45	0	0	508	46,3	0	0
Techereu	428	5	1,16	20	4,67	1	0,23	124	28,97	0	0
Trestia	589	11	1,86	11	1,86	0	0	189	32,08	3	0,5
Țebea	1227	11	0,89	14	1,14	2	0,16	535	43,6	0	0
Zlatna	4317	315	7,29	237	5,48	89	2,06	498	11,53	326	7,55
Total „ca-drilaterul aurifer”	44354	1829	4,12	3263	7,35	463	1,04	9161	20,65	584	1,31

* Ne referim la total populație Transilvania așa cum apare în recensământul citat mai jos.

Sursa: datele au fost selectate și prelucrate după *Recensământul din 1910. Transilvania, vol. 2, Populația după ocupații*, coord. Traian Rotaru, Cluj Napoca, 2006.

Din analiza datelor distingem astfel trei tipuri de așezări:

1. Localități cu un pronunțat caracter minier: Abrud, Băița, Bucium, Roșia Montană și Săcărâmb. Se observă ușor faptul că cea mai mare parte a populației era angrenată în activități miniere și industriale¹⁶ iar agricultura ocupa o pondere redusă în structura ocupațională: astfel la Roșia Montană spre exemplu, în anul 1857 13,94% din populație desfășura activități legate de minerit¹⁷, pentru ca la 1910 acest procent să ajungă la peste 27,68%, în vreme ce ocuparea în agricultură relevă o scădere accentuată de la 18,16 la 1,65% în anul 1910 (vezi tabelul anterior), cu mult sub media regiunii (20,51%) sau a Transilvaniei în general. Situația este valabilă și în cazul localității Bucium unde peste 20% din populație era angrenată în activități legate de minerit, în vreme ce ocupațiile agricole nu depășeau 3,34%. Desigur că în aceste cazuri trebuie ținut cont de relieful și clima care nu îngăduiau decât în foarte mică măsură desfășurarea de activități agricole. Concluzia poate fi întărită și de analiza cumulativă a celor 5 așezări amintite: practic, în toate cazurile, la nivelul anului 1910, între 16-21% din populație era angrenată în minerit și activități conexe, în timp ce agricultura deținea o pondere marginală de 1,83-5,57%.

¹⁶ Le-am numit astfel, deoarece la nivel statistic este greu de făcut o disociere clară între cele două categorii de ocupații.

¹⁷ *Recensământul din 1857 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Ediția a II-a Cluj-Napoca, 1997, p. 62-63.

2. O a doua categorie poate fi reprezentată de localitățile unde exista o complementaritate între ocupațiile specifice mineritului și cele legate de practicarea activităților cu caracter agricol. Astfel de situații găsim în Baia de Criș, Crișcior, Ruda sau Zlatna. La Baia de Criș raportul dintre ponderea celor ocupați în activități miniere și industriale era de aproximativ 11%, în vreme ce în agricultură era angrenată peste 9% din populație. La Crișcior unde activitățile miniere capătă ampolare spre începutul secolului XX, pe lângă o creștere demografică semnificativă se reflectă și la nivel social o compoziție care denotă schimbări profunde în comparație cu mijlocul secolului XIX. Astfel la dacă la 1857 doar 1,08% din locuitori erau angajați în minerit¹⁸, în 1910 exista un procent de peste 20% din populație angrenată în activități miniere, dar și agricultura își menținea o poziție importantă, de vreme ce peste 14% din populația locală continua să o practice ca și activitate principală. Zlatna, ca așezare urbană, prezintă și ea o situație specifică: gradul de ocupare al populației în activități industriale și minerit era la 1910 de 12,77%, dar și agricultura se prezenta cu o pondere de peste 11,53%, ceea ce era oricum foarte mult pentru o așezare cu statut de oraș chiar la nivelul anului 1910.

¹⁸ *Recensământul din 1857 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Ediția a II-a Cluj-Napoca, 1997, p. 290-291.

3. În fine, o a treia situație poate fi întâlnită în destul de numeroase localități din „cadrilaterul aurifer” acolo unde agricultura era sectorul care deținea o pondere predominantă, activitățile miniere fiind sub forma micilor exploatări, țărănești în marea lor majoritate. Practic, din cele 33 de localități, în 22 dintre ele agricultura deținea o pondere de peste 20% (vezi tabelul anterior). Se disting în acest sens cazurile localităților Almașu Mic, Buceș și Căraci unde populația angrenată în agricultură deținea o pondere de peste 40%.

Desigur că apelul la datele cantitative generale nu este suficient pentru a furniza o explicație satisfăcătoare asupra relației dintre dinamica activității economice din regiune și fenomenele demografice: se impune studierea mecanismelor mai profunde, a surselor creșterii și scăderii demografice, dinamica migrațiilor interne și externe, sporul natural, evoluția natalității sau a mortalității. Acestea ar depăși însă cadrul și scopul capitolului de față. Cert este însă, așa cum o pot furniza exemplele de mai sus, că a existat o relație directă și vizibilă între evoluția activităților miniere din regiune și realitățile socio-demografice.

Situația este specifică de altfel tuturor regiunilor miniere și, în general, a celor mono-industriale care depind de amplasarea activităților corelată cu existența resurselor exploatabile și relevă, alături de alți indicatori, în fond, cât de fragilă și instabilă sau nedurabilă este creșterea economică într-o astfel de regiune. Când dispare resursa naturală, când se reduce

interesul sau rentabilitatea exploatării acesteia, dispare practic și sursa de sustenabilitate a creșterii economice și demografice și, în fond, a stării materiale a populației locale care singură găsește foarte greu alternative viabile și resurse de diversificare spre domenii alternative, fiind obligată adesea să emigreze în căutarea altor surse de venit. Deși acest fenomen este astăzi extrem de vizibil în regiunea Apusenilor, se pare că lucrurile au evoluat în termeni similari și în perioada de dinaintea Primului Război Mondial.

Capitolul VI.

Școală și alfabetizare

Din punct de vedere istoric, analiza celor trei elemente de bază din ecuația: educație, disciplinare socială, crearea de aptitudini practice și antreprenoriale, conduc la ideea existenței unei relații cauzale între acestea și procesul de modernizare economică și dezvoltare comunitară. Este clar faptul că, acolo unde aceste elemente converg și sunt în extindere, procesele de modernizare capătă substanță și o mai mare durabilitate, asigurând premise spre o dezvoltare auto-susținută¹. Cu precizarea și precauția conștientizată și asumată conform căreia luarea în discuție a acestor ipoteze de lucru poate să ridice mai multe întrebări decât să formuleze răspunsuri satisfăcătoare, ne vom ocupa în cele ce urmează de relația dintre evoluțiile economice din „cadrilaterul aurifer” și efectele lor în plan școlar, al avansului alfabetizării și al asigurării unei instrucții pentru populația locală, în perspectivă comparativă cu evoluțiile de la nivelul general al provinciei transilvane în aceeași perioadă.

¹ Vezi în acest sens Angelika Westermann, (Hrsg.) *Montanregion als Sozialregion*, Husum: Mathiesen Verlag, 2012, p. 11 sqq.

Se pune astfel în mod legitim și firesc întrebarea: în ce măsură politica școlară promovată la nivel regional, școlile și comunitatea au beneficiat de pe urma activităților miniere locale, dacă statul și agenții economici locali au susținut și favorizat acest proces și dacă din acest punct de vedere, comunitățile locale au avut o situație mai favorabilă. La o apreciere istorică generală, efectele mineritului asupra școlarizării populației din regiune, respectiv progresul alfabetizării în zona Apusenilor relevă evoluții similare cu alte zone din Transilvania, dar și o sumă de particularități ce decurg din specificul regional. În primul rând, se observă încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea o mult mai evidentă implicare a statului în organizarea învățământului local, determinată în primul rând, de interese economice. Acest interes trebuie apreciat și prin prisma concepției mercantiliste, dominantă ca opțiuni de politici economice în întregul Imperiu în acea vreme și cu atât mai mult într-o regiune atât de importantă pentru asigurarea veniturilor pentru Trezoreria statului, precum „cadrilaterul aurifer”.

O încercare de periodizare a istoriei evoluției învățământului în regiunea analizată relevă existența mai multor perioade care se suprapun peste istoria generală a învățământului din Transilvania și care sunt determinate în primul rând, de politicile în materie de educație, de legislația adoptată și de efectele practice ale acestora. În acest sens, se poate vorbi pentru perioada 1780-1914 de cel puțin cinci etape principale, cu trăsături specifice (1. 1780-1790; 2. 1791-1848; 3. 1849-1859;

4. 1860-1868; 5. 1868-1918.). Admițând faptul că această diviziune cronologică pe care o propunem în urma studierii celor mai importante contribuții istoriografice mai vechi sau mai noi pe această temă poate fi considerată ușor didactică, vom analiza din această perspectivă cronologică, etapizată, și evoluțiile în plan școlar din regiunea minieră a Apusenilor.

Un prim lucru ce trebuie remarcat, este faptul că deja la finele secolului al XVIII-lea localitățile mai importante din regiune beneficiau deja, pe lângă o rețea de servicii sanitare, și de posibilitatea școlarizării, cel puțin elementare a elevilor. Interesul statului austriac pentru înființarea de școli în provincia transilvană în această perioadă este vizibil în primul rând prin multitudinea de dispoziții și relementări sintetizate în *Norma Regia* care au determinat aliniamentele principale ale politicii școlare în Transilvania până la 1805².

Introducerea *Norma Regia* a însemnat și o schimbare fundamentală a bazei învățământului în provinciile statului, care nu mai era privit drept o afacere exclusivă a bisericii, ci și a statului, încât școala devine începând cu Iosif II o adevărată problemă de stat, a cărei menire era educația copiilor și a tineretului pentru a deveni cetățeni loiali, buni, raționali și responsabili. În cazul particular al zonei miniere a Apusenilor aflată sub administrația Tezaurariatului, extinderea unui învă-

² Despre legislația respectivă vezi: Ileana Bozac, „Politica școlară a curții din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Studii și cercetări de istorie*, 1-4, (1956), p. 122 sqq; Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București: Edit. Didactică și Pedagogică, 1966, p. 28 sqq.

țământ elementar în limba germană a fost văzută drept o prioritate necesară și pragmatică, pentru ca locuitorii mineri să poată cunoaște termenii tehnici și să se poată înțelege cu personalul administrativ și cu funcționarii din întreprinderile miniere unde își desfășurau activitatea. Astfel, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea școlile elementare din zona minieră a Apusenilor erau inspectate și supervizate, pe lângă inspectorii superiori desemnați de autoritățile de la Viena și de către funcționarii întreprinderilor miniere locale, întrucât multe dintre aceste școli se aflau sub patronajul acestor întreprinderi care le asigura parțial și susținerea materială. Pentru a se realiza o educație cu finalitate practică în interesul economiei locale administrația superioară a minelor cu sediul la Zlatna (Oberhütten Wald und Reviere Verwaltung) a fost instituită ca autoritate școlară superioară, având controlul asupra tuturor școlilor din această regiune. Pe de altă parte, viziunea statului în ceea ce privește organizarea învățământului elementar a intrat în coliziune cu cea a comunităților locale, în mai multe aspecte, dintre care cel mai spinos s-a dovedit a fi limba de predare și, implicit, caracterul etnic al școlilor. Astfel, autoritățile propuneau încă în anul 1792 ca atât la Săcărâmb, cât și la Zlatna unde românii cereau înființarea unor școli proprii, să se creeze „școli unificate”, cu scopul ca toți elevii să-și însușească pe lângă limba maternă toate limbile țării (regiunii) și mai ales limba germană, considerată indispensabilă³. Se recomanda în acest sens angajarea de învățători care

³ Ileana Bozac, *Politica școlară*, p. 124.

să cunoască atât limba germană, cât și limba română pentru a se putea înțelege cu copiii, cerință greu de realizat însă în practică în condițiile locale, așa cu o atestă numeroase rapoarte care consemnau faptul că elevii români adesea nu frecventau școala pentru că nu se puteu nici cum înțelege cu învățătorul, cazul de la Băița fiind invocat în acest sens în mai multe rapoarte ale vremii⁴. Similar era cazul școlii de la Săcărâmb, unde dascălul, deși știa atât germană, cât și românește, prezenta un dezinteres total față de misiunea sa didactică, rapoartele de inspecție relevând faptul că elevii, adesea adunați ad-hoc pentru examinare de pe ulițele satului sau de la păzitul vitelor, nu posedau nici măcar abilitățile minime necesare cunoașterii scrisului și cititului⁵. Stăruințele statului austriac în epoca iosefină pentru crearea de școli de stat unificate în zona Apusenilor s-au concretizat totuși și printr-o serie de succese. Astfel, din această perioadă datează școlile mixte de la Abrud și Zlatna, Băița ca și la Săcărâmb, unde în anul 1795 funcționa deja o școală elementară comunală la care activau 2 învățători, fiind frecventată și de copii români⁶. De asemenea, la Brad fusese înființată o astfel de școală în anul 1786, în același timp fiind înființată o școală elementară mixtă la Hondol. Încă de la

⁴ *Ibidem*, p. 126.

⁵ Apud Ioachim Lazăr, „Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848)”, în *Sargeția*, XXI-XXIV (1988-1991), p. 216.

⁶ Ioachim Lazăr, *loc. cit.*, p. 220; Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București: Edit. Didactică și Pedagogică, 1971, p. 100.

Început aceste școli au fost gândite ca pe lângă asigurarea unui grad elementar de alfabetizare și însușire a limbilor locale, să asigure un nivel minim de cunoștințe din domeniul mineritului. Cu toate aceste intenții generoase, autoritățile nu au reușit să transpună în realitate acest din urmă obiectiv, în primul rând din lipsa unui personal calificat în acest sens, încât ele erau impropriu denumite școli montanistice. Doar la școala centrală din Zlatna se predau, la finele secolului XVIII anumite materii legate de minerit (desen, mineralogie) fiind însă departe de ceea ce ar fi trebuit să însemne o școală de profil⁷. Intenția autorităților montanistice austriece era ca școala de la Zlatna să se constituie, pe de o parte, într-un model pentru școlile din zonă, iar pe de altă parte, se dorea ca măcar o mică parte dintre elevii absolvenți să-și continue studiile de profil la școlile montanistice superioare din Imperiu, și la rândul lor, funcționarii mineri detașați aici, să aibă unde-și da copiii la școală și astfel să poată rămâne cât mai mult în zonă în exercitarea profesiei lor. Față de aceste intenții pragmatice însă, viziunea autorităților locale și a comunităților a fost diferită: pe de o parte, la nivel local se doreau școli separate în limba proprie, controlate de fiecare grup etnic în parte și autoritățile bisericești proprii, entități care trebuie amintit faptul că, dominați de argumente confesionale și ideologice, nu aveau o abordare pragmatică și realistă față de nevoile locale reale. Astfel, eforturile autorităților de la Viena s-au lovit de incapacitatea materială și adesea de indolența voluntară a autorităților locale, laice și ecleziastice.

⁷ Prima școală de minerit va fi înființată abia la 1835 la Săcărâmb. Vezi mai jos.

Ezitățile succesive ale autorităților vieneze de a construi un sistem de învățământ românesc pe domeniul fiscal al Zlatnei, dar și succesele doar parțiale în a crea școli mixte în perioada reformismului iosefin, ca și neimplicarea autorităților locale, au avut un efect nefast, mai ales după ce în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea reformele iosefine au fost abandonate. Ele au amânat în mod fatal, pentru multe decenii constituirea în regiune a unui sistem de învățământ elementar în limba română. Situația era extrem de lucid analizată într-un raport al vremii în care inspectorul școlar Franz Henne aprecia extrem de realist situația școlilor românești de pe domeniul fiscal al Zlatnei: *„cu toate că prejudecata împotriva școlilor românești se extinde tot mai mult în împrejurările de acum (din partea autorităților locale n.n), totuși va vedea fiecare, care are de altfel un fel de a gândi luminat, că aceasta ar fi singura cale să se dea cultură și principiile unei moralități sănătoase unei națiuni neglijate, înșelate prin neștiință și supersitții. Desigur, aceasta nu e opera câtorva ani, abia urmașii vor recolta roadele de la aceasta; totuși trebuie ca în sfârșit să ne situăm deasupra tuturor prejudecăților și să chibzuim bine dacă statului i-ar fi mai folositor dacă un milion de oameni sunt lăsați în prostie și în cea mai neagră neștiință, în loc să fie învățați cu noțiunile adevărate ale creștinismului și principiile solide ale datoriilor unui cetățean”*⁸. Evoluțiile ulterioare i-au dat dreptate pe deplin inspectorului austriac: dacă în deceniile guvernării tereziene și iosefine în zona minieră a Apusenilor se consitui-seră de bine de rău câteva școli în limba germană pentru toți

⁸ Document citat pe larg la Ileana Bozac, *loc. cit.*, p. 146-147.

copiii, indiferent de națiunea căreia îi aparțineau⁹, revocarea reformelor și subminarea eforturilor școlare ale statului austriac după 1791 de către structurile nobiliare locale de putere, a însemnat un regres evident pentru școlile din Transilvania și mai ales pentru cele românești. Practic, din acest moment asistăm la o resurecție a reacției etniilor negermane din regiune la încercarea de a se impune germana ca limbă predominantă de predare, problema limbii devenind din acest moment un element sensibil pentru români și maghiari deopotrivă, transpus nu numai în planul ideologiei naționale, ci și în cel al politicii școlare. În cazul românilor, singura instituție care putea prelua această misiune a organizării școlare era în acel context biserica. Începea astfel un lung șir de eforturi de înființare de școli elementare cu caracter confesional, însă situația materială grea, condițiile economico-geografice rămâneau obstacole omniprezente și redutabile în calea extinderii învățământului elementar confesional.

Pentru perioada 1805-1849 condițiile legislative și politice au fost și ele un obstacol greu de trecut pentru comunitățile din zona minieră a Apusenilor și pentru provincia transilvană în general. Astfel, decretul din 20 aprilie 1790 emis de împăratul Leopold II scutea autoritățile locale și nobilimea de obligativitatea întreținerii și înzestrării materiale a școlilor locale. Noua lege școlară *Ratio Educationis*, emisă la 1806 însemna un

⁹ Conform datelor destul de incomplete de altfel, astfel de școli existau la Roșia Montană (1736), Zlatna (1774), Certej (1776), Băița (1779), Săcărâmb (1780), Baia de Arieș (1784), Abrud (1786).

vădit regres față de *Norma Regia* și restaura în același timp vechile practici care anulau posibilitățile de control ale autorităților centrale ale statului față de școlile elementare, mai mult decât atât, nu prevedea nici necesitatea contribuției proprietarilor de pe domenii la susținerea școlii, calificând asemenea prevederi drept încălcări ale dreptului de proprietate¹⁰. Dovada faptului că pentru calitatea învățământului confesional nu exista nici un fel de preocupare din partea Guberniului Transilvaniei o reprezenta și faptul că acesta susținea ca postul de învățător să fie îndeplinit de către parohul sau cantorul local care în cele mai multe cazuri, nu aveau nici un fel de pregătire didactică. Mai mult decât atât, sarcina finanțării acestor școli cădea aproape exclusiv în sarcina comunităților locale care fie nu aveau resursele necesare, fie nu erau dispuse să contribuie material, atâta vreme cât nu înțelegeau pe deplin utilitatea educației școlare elementare. Se adăugau alte trei obstacole insurmontabile: lipsa învățătorilor, a manualelor, și metodele didactice total ineficiente și anacronice. Nu este de mirare astfel că la începutul secolului al XIX-lea situația învățământului confesional românesc era dezastruoasă. Datele statistice, sporadice și incomplete relevă existența în preajma anilor 1842-1843 a 282 de școli elementare ortodoxe și 409 școli greco-catolice în întreaga Transilvanie¹¹.

¹⁰ Lucia Protopopescu, *Contribuții...*, p. 22-23.

¹¹ Paul Burusanowski, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între 1848-1918*, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, p. 81; de asemenea la Ioachim Lazăr, *loc. cit.*, p. 220.

În „cadrilaterul aurifer” existau încă de la finele secolului al XVIII-lea câteva școli confesionale, între care cele greco-catolice de la Roșia Montană, Abrud și Bucium. La Săcărâmb, centru minier aflat într-o deosebită înflorire în perioada de la finele secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, pe lângă școala de stat înființată încă la 1777¹², activa începând cu anul 1815 o școală confesională mixtă greco-catolică și romano-catolică, frecventată de copiii ambelor confesiuni¹³. La scurtă vreme (în 1825), era atestată și o școală exclusiv românească, frecventată de copiii români ortodocși și greco-catolici susținută prin patronajul întreprinderii miniere care avea obligația de a contribui la întreținerea școlii indiferent de profilul ei confesional, învățătorul fiind plătit din lada frăției, iar prețul rechizitelor necesare era reținut din salariul părinților mineri. Dealtfel patronatul exercitat de către Direcția montanistică locală, în virtutea reglementărilor instituite la finele secolului al XVIII-lea de către autoritățile vieneze a fost benefic, deoarece pe lângă asigurarea unor minime resurse financiare necesare, s-a urmărit și o oarecare rigoare învățământului în aceste școli, recunoscută și de către preoții români.

Una dintre realitățile care au dominat întreaga perioadă în discuție a fost faptul că, deși statul și biserica s-au aflat într-o permanentă competiție pentru primatul și influența lor asupra școlii, nici una dintre părți nu a fost în stare să-i asigure susținerea materială necesară. Nici contribuțiile comunității

¹² Ernest Armeanca, *Săcărâmbul...*, p. 33.

¹³ Ioachim Lazăr, *loc. cit.* p. 217.

care erau modeste (8-10 cr./familie), care urmau să acopere, alături de contribuțiile în natură, 2/3 din salariul învățătorilor nu puteau fi colectate la timp¹⁴.

Stiuția deplorabilă a școlilor confesionale ortodoxe din Apuseni de la finele anului 1849 este surprinsă și de conșcripțiile bisericești întocmite în acel an care, pe lângă pagubele materiale, victimele revoluției și războiului civil, consemnează și starea școlilor¹⁵. Astfel, în raportul său, protopopul Geoagiu-lui de Jos consemna faptul că la Săcărâmb „școala e în cea mai rea stare, așa cât e pericol a intra în ea.... Iar preotul, pe lângă mare greutate din pricină că școală nu este, e silit a învăța pruncii la casa sa”¹⁶. Dealtfel, în întreg protopopiatul care cuprindea 11 parohii/localități, în nici una nu exista nici școală, nici învățător¹⁷. Similar, în protopopiatul Zarandului care reunea între altele, localitățile Brad, Țebea, După Piatră, Băița, Crișcior, din cele 48 de parohii componente, doar în două era consemnată existența câte unei școli confesionale, la Brad și Trestia. La aceasta din urmă, protopopul relata că „școală nu este, numai dascăl, însă nici oareșce pată de undeva nu are”¹⁸. La Zlatna existase școală, însă fusese incendiată cu prilejul evenimentelor din 1848, ca și

¹⁴ Lucia Protopopescu, *Contribuții*, p. 69.

¹⁵ Vezi în acest sens: *Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe*, volum întocmit de Dumitru Suci (coordonator), Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Cosmin Cosmuța, Lórand Mádly, București: Edit. Asab, 2011, partea II.

¹⁶ *Ibidem*, partea II, tabel nr. 18.

¹⁷ *Ibidem*, tabel nr. 33

¹⁸ *Ibidem*.

la Bucium unde școala era „în stare slabă”¹⁹. La Abrud, deși exista local de școală, nu era învățător, în vreme ce la Baia de Arieș exista un învățător dar acesta nu era plătit. Așadar, datele invocate relevă cvasi-absența instrucției școlare elementare suținută de biserica ortodoxă, însă nici școlile greco-catolice nu se aflau într-o situație mai bună: în preajma anului 1850 din localitățile „cadrilaterului aurifer” existau școli greco-catolice doar la Abrud, Bucium, Săcărâmb, Roșia Montană și Zlatna²⁰, însă, cu excepția celor de la Săcărâmb și de la Roșia Montană aflate sub partonajul întreprinderilor miniere ale Tezaurariatului, celelalte erau într-o situație precară. În plus, ceea ce se învăța în aceste școli era departe de cerințele minime ale momentului, deoarece așa-zișii învățători erau slab pregătiți, recrutați după criterii subiective, și chiar pentru acei învățători care se încumetau să vină în Apuseni, salariul slab, neplătit la timp, nu le îngăduia nici măcar să-și procure cele strict necesare traiului²¹. Astfel, puținii elevi care frecventau aceste școli, cu greu reușeau să învețe câteva cântări bisericești, să citească și într-o oarecare măsură, să scrie încât, potrivit celor consemnate de un observator din epocă „...adu-

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Nicolae Albu, *Istoria*, p. 100.

²¹ Elena Cernea, L. Botezan, „Un document inedit privind situația politică și administrativă a Transilvaniei din anii 1850-1853”, în *Apulum*, X (1972), p. 467 sqq; Felicia Adăscăliței, „Situația învățământului în comitatul Zarand 1861-1876, *Arhiva Someșană*, serie nouă, I, 2002, p. 293 sqq; de asemenea, date la Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei, 1848-1883*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2002, 364 pp. (Infra: Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc...*).

narea pruncilor spre a învăța numai să facă cruce și rugăciunile, nu o voi numi școală...”²².

Deceniul neoabsolutist (1850-1860) a reprezentat o perioadă de semnificative transformări sub aspectul politicii școlare în întreaga Transilvanie, sub presiunea statului care preia în mod hotărât și decisiv inițiativa în privința organizării învățământului elementar²³. Intervenția statului s-a realizat atât prin intermediul unei legislații care a întărit implicarea statului în organizarea învățământului elementar, a instituit obligativitatea acestui tip de învățământ, a delegat instituțiilor ecleziastice mai multe prerogative și responsabilități, ca și a autorităților locale, cărora li s-a impus o mai clară implicare materială în chestiunile școlare. Chiar dacă bisericilor nu le-a convenit această intervenție determinată a statului în politica școlară, ele au fost la rândul lor, obligate la o implicare mult mai evidentă și la revizuirea și îmbunătățirea propriilor standarde în școlile confesionale. Administrația austriacă a evaluat situația dramatică a învățământului din Transilvania, a apreciat și susținut totodată străduințele și aspirațiile românilor. Deși suportul financiar din partea statului a fost slab, toate mărturiile românești din epocă au recunoscut că noile foruri administra-

²² „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, Brașov, 26, 1842; Apud N. Albu, *op. cit.*, p. 10.

²³ Vezi în acest sens: Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania ctitor de școală 1850-1867*, Cluj Napoca: Echinox, 1994 (studiul introductiv). Dumitru Suci, „Aspecte privind ditiuația școlilor confesionale române și problematica celor mixte din Transilvania în epoca lui Bach”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj Napoca. Series Historica*, XLVII (2008), p. 165-189; de asemenea, Paul Brusanowski, *Învățământul confesional*, p. 99 sqq.

tive austriece au făcut în câțiva ani incomparabil mai mult pentru promovarea instrucției în rândul românilor decât se făcuse în lungul trecut al administrației nobiliare maghiare²⁴. Pe de altă parte, dacă privim datele cu destinația sumelor alocate de către stat direct pentru învățământ, ele au fost foarte mici: de exemplu la nivelul anului 1855, dintr-un total de cheltuieli la nivelul provinciei de 5.087.553 fl., pentru învățământ fuseseră alocați doar 72.310 fl., și cu toate că ele vor crește progresiv în anii următori²⁵, vor rămâne totuși insuficiente pentru cerințele momentului. Rămânea asadar în continuare în sarcina comunităților locale să finanțeze și să gestioneze o problemă cu multiple implicații economico-sociale. Ambianța economică pe fondul căreia s-a purtat politica școlară era extrem de precară: țăranii abia ieșiți din iobăgie, dezorientați pe noua cale ce urmau să o abordeze în raporturile cu foștii stăpâni de pământ, nu găseau resursele necesare, cu atât mai mult cu cât în numeroase aspecte ale vieții, relațiile bănești sau cheltuielile devin dominante. Lipsa cronică de bani pretutindeni resimțită determină comunitățile întreținătoare de școală, să caute soluții dintre cele mai diverse: plata învățătorilor în cereale, lemne de foc, zile de muncă. Sunt semne ale unor căutări și adaptări, fie ele și cu metode tradiționale, la cerințele impuse de noua ambianță economică, iar rezultatele sunt și ele contradictorii. Relatările din epocă subliniază

²⁴ Simion Retegan, *Satul românesc*, p. 21.

²⁵ Rodica Sofroni, „Situația financiară a Transilvaniei 1849-1867”, în *Acta Musei Napocensis*, 13 (1976), p. 461, (anexa 6).

ambele tipuri de realități, pozitive și negative. Multe din ele scot în evidență faptul că succesul pornește mai degrabă de la inițiative și calități personale, într-o lume care, în procesul său de modernizare, începea a valoriza tot mai mult calitățile și exemplul individual.

Pe de altă parte, cu toate că la finalul deceniului neoabsolutist, cel puțin la nivel statistic, se putea consemna o situație școlară incomparabil mai bună față de deceniile anterioare, deficiențele învățământului elementar confesional continuau să persiste, datorită unei multitudini de factori, în primul rând, cei de natură economică, dar și cei legați de formarea și pregătirea învățătorilor, de lipsa de interes a clericilor în inspectarea și supravegherea calității învățământului și mai ales, de frecventarea școlii de către copii. În fața acestei realități, autoritățile statului au luat o serie de măsuri instituționale prin înființarea unor inspectorate școlare laice, paralele cu cele bisericești²⁶, a delegat importante responsabilități comunităților locale ale căror reprezentanți principali, judele local și parohul deveneau direct responsabilizați în organizarea și supervizarea învățământului elementar.

Astfel, în această perioadă în „cadrilaterul aurifer” se constată, ca dealtfel la nivelul întregii Transilvanii, evoluții pozitive, materializate în primul rând prin înființarea de școli, inclusiv în micile așezări unde până atunci nu existase nici un fel de școală. De exemplu, în Crișcior s-a înființat o școală

²⁶ Ordonanța nr. 9561 din 8 mai 1858, publicată în *Foaia Legilor pentru Marele Principat al Transilvaniei*, nr. 5, (1858).

ortodoxă în 1850 în casa preotului unde predă fiul acestuia care era și cantor; în 1853 se înființa școală în satul După Piatră, în 1854 la Tebea și Rișculița²⁷. Până la finele anului 1858 s-au mai înființat școli la București, Luncoiul de Jos și Ribița, încât cel puțin statistic existau școli în toate localitățile mai importante din „cadrilaterul aurifer”²⁸. Realitatea de pe teren în privința calității acestui învățământ elementar era însă în continuare departe de cea consemnată în statistici, fiind ilustrativ și obiectiv surprinsă de Pavel Vasici, consilier gubernial pentru școlile ortodoxe din Transilvania. Într-un raport din 1862, Vaisci descria starea deplorabilă a școlilor din Apuseni, oferind mai multe exemple concrete precum pretura Abrudului unde la o populație de peste 48000 de locuitori români „nu exista nici o școală de doamne ajută”²⁹. Într-un alt raport, același inspector român constata în ansamblu realitatea deplorabilă: „nici edificii de școli, nici învățători, nici lefi, apoi ce e mai trist, la cea mai mare parte nici voia, nici energia și în urmă, nici înțelegerea”³⁰. Autorul raportului făcea referire în acest context și la lipsa de interes a autorităților locale, la divergențele confesionale între ortodocși și greco-catolici în chestiunea școlilor mixte, deplângând și faptul că o parte din intelectualitatea românească locală era preocupată de probleme politice și de discuții sterile care se rezumau în cele din

²⁷ Ioachim Lazăr, *Învățămintul...*, p. 54.

²⁸ Vezi tabelele statistice publicate pe baza unor conscripții bisericești din anii 1865 de către Șerban Polverejan în *Cumidava*, II, 1968, p. 161-211.

²⁹ Raportul publicat în *Amicul Școalei*, nr. 7, 18 feb. 1861, p. 49.

³⁰ *Idem*, nr. 39, 29 sept. 1862, p. 310.

urmă doar la promisiuni și amânări³¹. Una dintre soluțiile propuse în vederea înființării unor școli viabile și sustenabile de către comunitate a fost cea a creării unor școli centrale care să reunească copiii de vârstă școlară, indiferent de confesiune³². Astfel de tentative au fost la Abrud în 1855, însă aceleași divergențe confesionale au zădărnicit planul. Tot în 1855 s-au făcut încercări pentru constituirea unei școli centrale la Câmpeni care să fie susținută din arendarea veniturilor cârciumăritului și din contribuția comunelor din jur prin subscrierea dobânzilor cu care acestea participaseră la împrumutul de stat din 1854. Într-adevăr, la începutul anului 1860 s-a constituit un fond de 22000 de fl. la care au contribuit comunitățile locale, între care Câmpeni cu 5000 fl, Certege cu 1000 fl³³, însă, cu toate eforturile, nu s-a reușit înființarea ei la Câmpeni construindu-se în schimb școlile de la Baia de Arieș, Vidra de Sus și Lupșa. Ceea ce a grevat însă extrem de grav asupra învățământului elementar din „cadrilaterul aurifer” al Apusenilor, a fost lipsa unui gimnaziu care să asigure pregătirea învățătorilor; cele românești care existau la momentul respectiv, puține la număr, erau situate la mari depărtări și presupuneau cheltuieli însemnate de școlarizare. Încercările de înființare a unui gimnaziu în Țara Moșilor își au începuturile în 1850 când episcopul Andrei Șaguna începea o

³¹ *Amicul Școalei*, nr. 7, 18 feb. 1861, p. 49.

³² Romulus Felea, „Contribuții la istoria învățământului din Munții Apuseni”, în *Apulum*, XVIII, (1980), p. 355-363.

³³ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Brașov: (1860), nr. 25, p. 188.

serie de demersuri pentru înființarea a două gimnazii, unul la Brad și altul la Abrud. Eforturile însă aveau să se concretizeze mult mai târziu, abia în anul 1869, (1872) odată cu înființarea gimnaziului de la Brad³⁴.

Toate aceste ezitări și tergiversări trebuie puse și pe seama faptului că în general, în primii ani ai guvernării semi-liberale, cel puțin până spre 1864 se constată un regres evident al situației școlare în întreaga Transilvanie. Pe de o parte, revenirea în prim-plan a rolului bisericii în materie de inițiative școlare a însemnat reinstaurarea dezordinii, a delăsării, ineficienței și lipsei resurselor. După reformele administrative din 1861 și revenirea la vechea organizare, consilierii școlari și-au încetat activitatea, chiar ministerul învățământului de la Viena a fost desființat, problemele școlare revenind unui simplu consilier aflat în subordinea premierului austriac³⁵. Majoritatea surselor atestă acest recul în materie de politică școlară care însă, din fericire, a fost estompat tot de intervenția ulterioară a statului începând cu anul 1864-1865. Astfel, fostul inspector pentru școlile ortodoxe, Pavel Vasici a fost reinstituat în funcția de consilier școlar, alături de numirea lui Ioan Maior pentru școlile greco-catolice. Apreciind corect faptul că una dintre cauzele situației precare a învățământului elementar din Transilvania o reprezenta asigurarea susținerii materiale a

³⁴ Despre împrejurările înființării gimnaziului de la Brad: Ioachim Lazăr, *Învățământul...*, p. 249 sqq; de asemenea, Lupei Nestor, *Monografia Liceului „Avram Iancu” Brad*, Deva: Edit. Cetate Deva, 2009, p. 13 sqq.

³⁵ Întregul context analizat la Paul Brusanowski, *Învățământul confesional*, p. 119 sqq.

școlii și salarizarea învățătorilor de către comunități, statul a intervenit prin instituirea contractelor și angajamentelor obligatorii consemnate și asumate în scris (instrumentele fundamentale școlare³⁶), așezând susținerea școlii și a învățământului elementar, cel puțin din acest punct de vedere, pe baze mult mai sigure. Pe de altă parte, autoritățile bisericești, la solicitarea autorităților statului, au trecut și ele la o evaluare a stării școlilor confesionale³⁷. Conform rapoartelor, aceleași cauze ca și în deceniile anterioare stăteau la baza situației precare a învățământului elementar, cea mai des invocată fiind sărăcia locuitorilor și totodată, lipsa de interes față de școală și utilitatea acesteia. În contextul amintit, autoritățile bisericești de la Sibiu au sintetizat rapoartele protopopilor într-un document care oferă date despre învățământul confesional, inclusiv din zona „cadrilaterului aurifer”³⁸. Astfel, în protopopiatul Lupșei existau la nivelul anului 1864 numai trei școli confesionale ortodoxe „în stare proastă”. La Baia de Arieș unde situația era întrucâtva mai bună, salariul învățătorului era fixat la 110 fl.

³⁶ Simion Retegan, *Satul românesc...*, p. 26-27.

³⁷ Pavel Vasici, *Raportul în cauza școlilor din 1864*, în: Ștefan Pascu, Iosif Pervain (coord.), *George Bariț și contemporanii săi*, vol. II, București, 1975, p. 87-105.

³⁸ Datele sunt reunite în lucrarea *Adunarea rapoartelor de la directorii districtuali de școală în Arhidieceza greco-răsăriteană din Ardeal*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1865. Sub aspectul detaliilor, rapoartele protopopilor sunt extrem de inegale: deși Mitropolitiul Andrei Șaguna a cerut un format complet și uniformizat în privința datelor ce trebuiau trimise, unele sunt foarte generale, încât apopape că nu prezintă nici o relevanță, altele sunt extrem de rigurose întocmite și detaliate, în funcție de competența și conștiințiozitatea protopopului.

Aici comunele din jur au oferit veniturile din dobânzile împrumutului de stat în valoare de 2060 fl. pentru edificarea unei școli centrale corespunzătoare, dar care s-a realizat abia în 1870³⁹. Același raport arăta că în protopopiatul amintit existau și salarii de-a dreptul ridicole de 25-50 fl./an cerute și acordate unor învățători care, pe lângă faptul că nu aveau pregătire, nu urmăreau altceva decât să scape de obligația serviciului militar⁴⁰. În comuna Hondol, raportul protopopului Geoagiu I consemna faptul că se cumpărase loc de școală cu 240 fl. și că aici existase înainte o școală dar a fost ruinată în timpul revoluției. Între impedimentele locale, se amintea de o realitate valabilă pentru întreaga regiune, anume că autoritățile administrative locale nu acordau suficient interes școlii, la fel cum indolența părinților era un serios obstacol în calea concretizării unor inițiative de îmbunătățire a situației școlare și a frecventării școlii de către copii⁴¹. În protopopiatul Zlatnei de Jos, din cele 22 de comune, existau în 16 dintre ele școli confesionale, cele mai multe construite după anul 1850. Și în acest caz, se constată totală lipsă de implicare a comunelor politice în susținerea școlilor, singurele susținătoare ale școlii rămânând bisericile și comunitățile⁴². Mai ales în privința salarizării învățătorilor, situația din zona Apusenilor era mult mai precară decât în ale zone ale Transilvniei: în vreme ce

³⁹ Vasile Harda, „Schiță monografică a învățământului din Baia de Arieș”, în *Țara Moților*, 4, 1992, p. 133-145.

⁴⁰ Cf. *Adunarea*, 32.

⁴¹ *Ibidem*, p. 83.

⁴² *Ibidem*, p. 116.

media salariului în această perioadă se situa în jurul a 120 fl./an⁴³, la Almașu Mare de exemplu leafa învățătorului nu trecea de 100 fl.; la Săcărâmb jumătate din salariul anual (54 fl.) era plătit din fondurile întreprinderii miniere, iar încă 54 de fl. din contribuția comunității locale, aceste salarii puteau fi considerate bune în regiune, atâta vreme cât majoritatea lor erau de 50-60 fl. și nici acestea plătite consecvent de către comunități⁴⁴.

Similar, rapoartele greco-catolicilor despre starea școlii din Zlatna nu relevă o situație mai bună, cele mai mari probleme fiind legate de frecvența școlarilor. Astfel, raportul pentru anul școlar 1863-1864 consemna doar 11 elevi înscriși la școală (10 băieți și o fată), cu vârste cuprinse între 7-15 ani. În privința învățătorului de aici, Gedeon Blasianu, raportul consemna că „acesta are toate calitățile, numai că nu se străduiește a-i convinge pe poporeni să-și dea pruncii la școală”⁴⁵. Raportul învățătorului din Bucium Șasa, Simeon David preciza că în același an școlar, 1863-1864, la această școală erau înscriși un număr de 24 de elevi (12 băieți și 12 fete) cu vârste între 9-14 ani, însă frecvența școlară lăsa mult de dorit. În privința salariului învățătorului, același raport releva că Erariul Montan contribuia cu 80 fl. anual, iar comuna cu 40 fl.,

⁴³ *Hivatalos Statisztikai Közlemények, Ungarn's Volksschulen im Jahre 1869 nach ihrer Eigenschaft Comitatsweise*, Pest: 1869, p. 404.

⁴⁴ *Adunarea*, p. 128 sqq; SJAN Alba, fond *Parohia greco-catolică Zlatna*, dos. nr. 1/1874.

⁴⁵ *Idem*, dos. nr. 1/1864, f. 14-15; *Idem*, dos. nr. 1.1874, f. 61-62.

așadar învățătorul avea un salariu anual de 120 fl.⁴⁶. La Roșia Montană conscripția bisericască greco-catolică înregistra un număr de 150 de copii de școală din care 90 de băieți și 60 de fete, din care frecventau doar 50 de băieți și 18 fete, iar învățătorul slab pregătit nu era plătit, potrivit raportului, cu mai mult de 50 de fl./an⁴⁷.

Noua etapă în evoluția școlii în partea ungară a Monarhiei a fost inaugurată prin legea învățământului din anul 1868⁴⁸. Legea din 1868 reconfirma preponderența statului în materie de politică școlară și organizare a învățământului, punându-se accent pe principiul supra-confesionalității; în plus, administrația politică locală avea obligația de a înființa și a întreține școlile, a supravhegea frecvența școlară, în vreme ce bisericilor li se păstra dreptul de a înființa școli, cu aplicarea unor standarde de calitate a învățământului, dar condiționate și de respectarea unei programe școlare în care limbii maghiare îi era rezervată o pondere însemnată, fapt ce treptat, pe măsura intensificării intervenției autorităților prin măsuri legislative

⁴⁶ *Idem*, dos. nr. 1/1864, f. 22. Ulterior, în anul 1874, printr-un nou protocol, comunitatea locală se angaja să acorde, pe lângă salariul de la Erariul Montan de 80 fl., o sumă de 45 de fl./an care să se achite în două rate. Totodată, părinții pruncilor de școală se angajau ca cei trei stâneni de lemne de foc să se transporte gratuit pentru școală și locuința învățătorului. Comuna bisericească se angaja la rîndul ei, să ofere „cvartir liber cu o odaie de locuit și două grădini de legume pentru învățător” Cf. *fond. cit.*, dos. nr. 1/1874, f. 45.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 62.

⁴⁸ Pe larg despre legea nr. XXXVIII din 1868 la Paul Brusanowski, *Învățământul confesional...*, p. 209 sqq.

ulterioare, va nemulțumi tot mai mult națiunile nemaghiare. Mai mult, statul își condiționa susținerea financiară de folosirea limbii sale oficiale. La rândul ei, biserica își revendica patronajul moral asupra educației, prelua lupta cu statul pentru apărarea școlilor confesionale, încercând să le includă sub cupola autonomiei bisericești, însă nu era în stare să-și asume nici acum în suficientă măsură sarcina susținerii materiale⁴⁹. Ca urmare, misiunea susținerii materiale cădea în continuare pe seama comunităților locale, ceea ce a imprimat diferențieri profunde asupra evoluției numărului de școli și a calității acestora nu numai de la o zonă la alta a Transilvaniei, ci chiar de la un sat la altul, atâta timp cât starea materială a susținătorilor școlii, a părinților copiilor ce trebuiau să o frecventeze, era una dintre cele mai evidente condiționări. Dovada rolului de excepție pe care l-au avut comunitățile în susținerea școlii poate fi oferită de un exemplu relevant pentru regiunea studiată: gimanziul ortodox din Brad, una dintre cele mai remarcabile contribuții comunitare și creații școlare din zona Apusenilor prin mobilizarea a nu mai puțin de 92 de comune din Țara Moșilor și a Zarandului care au constituit un fond de 61.000 fl. necesar susținerii financiare și asigurării unei funcționalități la standarde foarte bune a acestei școli⁵⁰.

Fără a insista în acest context despre istoria gimnaziului din Brad, despre care s-a scris relativ în detaliu în istoriografia locală, trebuie subliniat faptul că acesta a asigurat un nivel de

⁴⁹ Simion Retegan, *Satul românesc*, p. 15.

⁵⁰ Ioachim Lazăr, *Învățămintul...*, p. 249 sqq.

școlarizare semnificativ în aria sa de influență; astfel, în perioada 1869-1880 numărul anual al elevilor care-l frecventau se situa undeva între 40-77 anual pentru ca după 1895 numărul lor să treacă de 100, anul de vârf fiind 1908, cu 171 de elevi⁵¹. Cu toate acestea, se poate considera că pentru asigurarea necesarului de învățători în regiune, gimnaziul din Brad nu și-a atins într-un totuș scopul, de vreme ce între 1872-1910 doar 62 dintre absolvenți și-au ales profesia de învățători, ceea ce este extrem de puțin pentru o regiune care avea nevoie acută de învățători calificați. Abia unul din zece prefera dăscălia, în vreme ce pe cei mai mulți îi găsim în postura de preoți, profesie care rămâne în continuare cea mai atractivă, urmată de cea de mici funcționari în domeniul administrativ sau financiar-bancar⁵².

O categorie aparte de școli care au contribuit într-o anumită măsură la pregătirea profesională a tinerilor din regiunea auriferă a Apusenilor au fost școlile de minerit (montanistice) care aveau menirea să pregătească muncitori calificați și specialiști de nivel mediu, necesari mineritului. După cea de la Zlatna care asigura însă doar parțial o pregătire profesională de profil, prima școală de minerit în sensul propriu, a fost cea de la Săcărâmb, înființată în 1835⁵³.

⁵¹ Lupei Nestor, *Monografia...*, p. 267.

⁵² Aprecierea se bazează pe analiza listelor de absolvenți din perioada 1872-1910; cf. Lupei Nestor, *Monografia*, p. 274 sqq. (Anexa).

⁵³ Despre această școală s-au scris câteva studii: Mihai Cerghidean, „Școala de minerit din Săcărâmb”, în *Sargeția*, 7, (1970); Viorel Vânătoru, „Statutul școlii montanistice de la Săcărâmb”, în *Sargeția*, p. 18-19, (1984-1985), p. 289-292; V. Wollmann, R. Slotta, Constantin Nichitean, *Die Bergschule von Nagyág*, în vol. Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ioan Doredea, (Hrsg.) *Silber und Salz...*, Band 8, Teil 1, Bochum: 2007, p. 195-216.

La școală erau acceptați absolvenții de studii elementare care aveau cunoștințe de bază de scris și citit și o comportare morală corespunzătoare. Studiile durau doi ani și jumătate iar materiile de bază erau reprezentate de matematică, geologie, mineralogie, trigonometrie și geometrie⁵⁴. Astfel, prin cursurile oferite, școala din Săcărâmb asigura cunoștințele de bază necesare oricărui tip de activitate specifică mineritului aurifer, de la cele de geologie, măsurători și probe, până la mecanică sau activități de amenajare și consolidare a galeriilor. Susținută de către administrația regală minieră, școala și-a dobândit relativ repede un prestigiu, nu numai prin faptul că era singura de acest fel din regiune, ci, în primul rând, datorită exigențelor ridicate; rigoarea disciplina și asiduitatea erau criterii primordiale ale absolvirii acestei școli, în vreme ce profesorii, reputați ingineri minieri, impuneau și ei exigențe deosebite. Durata studiilor era de doi ani și jumătate, iar din 1879 de 3 ani⁵⁵. Primul an era destinat cursurilor pregătitoare și avea rolul principal de a tria elevii capabili de a urma aceste cursuri, în condițiile în care cei mai mulți tineri lucrau deja ca mineri pentru a-și asigura existența și nu beneficiau de nici un fel de tratament preferențial față de ceilalți; astfel rata de abandon după cursul pregătitor era destul de ridicată: în anul școlar 1857/58 din 15 elevi abia 9 reușeau să treacă de cursul pregătitor⁵⁶, rata de succes fiind similară și pentru anii

⁵⁴ V. Wollmann, R. Slotta, Constantin Nichitean, *Die Bergschule...*, p. 99.

⁵⁵ *Ibidem.*, p. 201.

⁵⁶ *Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, (ÖZB), Wien, nr. 10, (1859), p. 78.

următori⁵⁷. Statutele școlii au fost elaborate abia în anul 1863⁵⁸, din acest moment fiind recunoscută drept școală de minerit de rang inferior (Bergschule)⁵⁹. Numărul anual al elevilor care frecventau școala era destul de oscilant: astfel în anii 50-60 ai secolului XIX efectivul era între 9-16 elevi⁶⁰; în deceniul 1871-1880 se situa undeva în jur de 18-20 de elevi anual⁶¹. Abia spre finele secolului se constată o creștere mai semnificativă, cu o medie de 38 de elevi anual⁶², anul de vârf fiind 1898 cu 62 de elevi. Proveniența geografică a elevilor era în general din zona Săcărâmbului, Abrud și Roșia Montană, însă ca excepții se regăseau elevi din alte zone ale Transilvaniei sau chiar din alte provincii ale Monarhiei⁶³. Rata de absolvire era însă mereu

⁵⁷ În anul școlar 1858/59 din 10 elevi înscriși la cursul pregătitor, numai unul a fost admis la cursul normal. Cf. ÖZB..., nr. 14, (1860), p. 119; în anul școlar 1862/63 în anul pregătitor erau înscriși 10 elevi cu vârste între 14-17 ani, din care 7 au fost nevoiți să repete anul școlar. cf. ÖZB..., nr. 5, (1864), p. 38.

⁵⁸ Viorel Vânătoru, *Statutul*, p. 289-292; date complete despre statutul școlii în ÖZB... nr. 5, (1864), 40; nr. 6, (1864), 47-48; nr. 7, (1864), p. 55-56.

⁵⁹ Cele de rang superior erau denumite *Bergakademie*, singura în acel moment fiind cea de la Schemnitz. Școli inferioare de minerit *Bergschulen*, mai funcționau la Baia Mare, Pribram etc. cf. ÖZB..., 23, (1866), p. 103.

⁶⁰ MNL-OL, fond *F335 Montan Akten*, 84. csomó, nr. 3802/1863; : ÖZB..., nr. 14, 1860, p. 119; idem, nr. 5, 1864, p. 38; idem, nr. 13, 1866; infra: FHKA..., fond *Montanakten*, Ktn. 521, nr. 17868/1863; Ktn. 546/1865, nr. 21672/1865; Ktn. 521, nr. 17868/1863.

⁶¹ "Magyar Statisztikai Évkönyv", (infra: MSÉ...), 1872-1880.

⁶² Calculat după MSÉ... anii 1892-1900.

⁶³ De pildă în anul 1863 printre elevi se număra un anume Schupp Friederich de 27 de ani, născut la Salzburg; având rezultate slabe este nevoit să repete anul. Cf. MNL-OL, fond *F335 Montan Akten*, 84. csomó, nr. 3802/1863, f. 65; la fel, în anul 1864 pe lista elevilor apare un anume Jannick Stefan, născut la Grosdansko, Croația, în vîrstă de 18 ani, activase înainte ca miner la mina de cupru de la Bălan. Cf. FHKA..., nr. 21672/1865.

destul de scăzută în raport cu numărul elevilor înscriși inițial, unii repetau primul an pregătitor, alții abandonau pe parcurs. Situația era similară atât pentru perioada 1860-1870, cât și ulterior: de exemplu, în anul școlar 1863-1864 din 11 elevi, încheie studiile cu succes doar 5⁶⁴. La fel, în anul școlar 1900-1901 din 61 de elevi înscriși abia 30 au absolvit cu succes studiile⁶⁵.

Până în anul 1881 limba de predare era exclusiv germana, dar în matricolele școlii găsim elevi de toate etniile; după anul 1881 limba de predare devine maghiara. Tot în această perioadă, numărul școlilor de profil crește prin înființarea a două școli similare la Baia Sprie (1873) și Roșia Montană (1896). Cât privește ponderea procentuală a românilor la aceste școli, datele statistice de la începutul sec. XX atestă o prezență între 7-18% , cu mențiunea că această pondere scade odată cu trecerea timpului⁶⁶.

Reducerea activității miniere la Săcărâmb, mai ales după 1902 se reflectă și în dinamica școlii de aici, în sensul scăderii practic la jumătate a numărului elevilor ce o frecventau. Ca urmare, autoritățile decid suspendarea cursurilor, elevii fiind îndrumați spre școlile similare de la Roșia Montană și Baia

⁶⁴ MNL-OL fond F335 *Montan Akten*, 84. csomó, nr. 3802/1863, f. 63.

⁶⁵ V. Wollmann, R. Slotta, Constantin Nichitean, *Die Bergschule...*, p. 201.

⁶⁶ Datele pe care le-am avut la dispoziție îngăduie o apreciere cu un grad mai mare de exactitate pentru perioada de după 1900; astfel, la nivelul anului 1900, românii dețineau o pondere de 18%, la 1905 de 13%, iar la 1901 de doar 7%, cu mențiunea că după 1906 școala de la Săcărâmb nu mai funcționa. Datele au fost calculate după *MSÉ...*, 1900, p. 137; idem, 1905, p. 142; idem, 1910, p. 157.

Sprie. În anul 1911 s-a încercat reluarea activității școlii de minerit de la Săcărâmb sub patronajul Societății Ruda 12 Apostoli de la Brad care asigura o finanțare de 1000 cor. pe an, fără succes, fiind închisă definitiv în anul 1914⁶⁷.

În cei aproximativ 75 de ani cât a funcționat, școala de minerit de la Săcărâmb a produs aproximativ 1213 absolvenți⁶⁸ (în medie 17 elevi/an), având un rol benefic și furnizând o resursă umană mai bine calificată și implicit, mai bine plătită pentru mineritul din zonă.

O altă școală de minerit din „cadrilaterul aurifer” a fost cea de la Roșia Montană, înființată însă abia la 1896⁶⁹. Ca scop educațional și structură de organizare, materii predate era similară cu cea de la Săcărâmb și în general, cu școlile de profil din Monarhie. Elevii aspiranți a fi admiși la aceste cursuri trebuiau să fie absolvenți de gimnaziu, iar în timpul școlarizării, făceau obligatoriu practică în mină și în activitățile auxiliare⁷⁰. Numărul elevilor era destul de redus, oscilând între 7-13 anual⁷¹. Spre exemplu, în anul 1910 în anul al III-lea erau înscriși 12 elevi cu vârste între 18-29 de ani, cea mai mare parte dintre ei

⁶⁷ V. Wollmann, R. Slotta, Constantin Nichitean, *Die Bergschule...*, p. 202.

⁶⁸ După calculele autorilor. Vezi *idem*, p. 202.

⁶⁹ Date despre școala de la Roșia Montană la Aurel Sântimbrianu, „Învăță-mântul miner de la Roșia Montană”, *Apulum*, XVIII/2, (2001), p. 147-154.

⁷⁰ Astfel, elevii din anul I făceau 5 schimburi de câte 8 ore/săptămână, iar cei de anul II și III un schimb de 8 ore și două de 16 ore/săptămână. Cf. Arhivele Naționale, Serviciul Județean Alba, fond nr. 178 *Minele Metalice ale statului. Exploatarea minieră Roșia Montană*, dos. nr. 3/1907.

⁷¹ Calculat după MSÉ, anii 1897-1911.

fiind originari din localitate, relevându-se faptul că școala era una de interes local, fără prea mare influență în regiune⁷².

Din punct de vedere al ratei și ritmului alfabetizării în „cadrilaterul aurifer”, analiza datelor centralizate privind învățământul elementar și mediu în ansamblul său, indiferent că era confesional sau de stat, relevă o situație destul de asemănătoare cu a altor zone ale Transilvaniei. De exemplu, la Săcărâmb unde am subliniat deja faptul că exista un sistem de învățământ relativ bine pus la punct, la nivelul anului 1880 rata alfabetizării era de 35,46% evoluând spre un procent de 40,54% în 1910⁷³. Un alt exemplu îl poate oferi orașul Zlatna unde rata alfabetizării la 1880 era de 19,94%, la 1910 ea îmbunătățindu-se la 37,80%⁷⁴. La Roșia Montană, rata alfabetizării la 1880 era de 20,03% pentru ca la 1910 să evolueze spre 47,60%, ceea ce însemna un ritm convergent cu cel al Transilvaniei în general. În cazul Abrudului, evoluțiile sunt ceva mai bune: privit în același orizont cronologic, constatăm un salt de la 25,19% spre 58%, ceea ce poate fi considerat un ritm superior raportat la ansamblul provinciei. Trebuie menționat însă faptul că procentelevate mai sus reprezintă cifrele medii, raportate la întreaga populație, indiferent de etnie și confesiune.

⁷² SJANAB... fond cit., dos. nr. 1/1907, f. 267.

⁷³ Cifre apropiate de media la nivelul Transilvaniei vezi: *Recensământul din 1880, Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca:1997; *Recensământul din 1900, Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca: 1999; *Recensământul din 1910, Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca: 1999.

⁷⁴ Datele calculate după recensămintele mai sus citate.

Putem astfel concluziona faptul că, în intervalul cronologic 1890-1910, situația alfabetizării în „cadrilaterul aurifer” cunoaște o relativă îmbunătățire, care se încadrează în tendințele generale pe care le regăsim în această perioadă la nivelul întregii provincii. Deși acum, în cea mai mare parte a localităților din Apuseni existau școli confesionale, comunale de stat și patronate de întreprinderile miniere, avansul alfabetizării nu a depășit mediile înregistrate la nivelul întregii Transilvanii⁷⁵.

⁷⁵ Astfel, la 1890 din totalul populației civile din Transilvania știa să scrie și citea 27,5%, iar în 1900, în jur de 35%. Dacă ne raportăm la populația cu vârstă de peste 6 ani, procentele se ridicau la 32,9, respectiv 41,1% (semnificativ mai puțin decât la nivelul întregului regat al Ungariei, unde la nivelul anului 1900 avem un procent de 59% din totalul populației de peste 6 ani. Sursa: *Ungarisches Statistisches Jahrbuch, Neue Folge*, XIII, 1905, Budapesta: 1906, p. 324.

Capitolul VII.

Viața financiar-bancară

Pe lângă alți indicatori ai modernizării economiei regionale și ai dezvoltării comunitare pe care i-am analizat deja, în cele ce urmează vom face referire la câteva aspecte care surprind evoluția băncilor și cooperativelor de credit, rolul și impactul lor asupra economiei locale.

Trebuie constatat însă de la început că, în această privință, din păcate, sursele istorice sunt destul de lacunare, circumscrise doar de cele câteva seturi de date cantitative care s-au păstrat și care se referă în majoritatea lor, la datele financiar-contabile cuprinse în bilanțurile anuale publicate în anuarele statistice ale vremii și în presa de specialitate, încât o încercare de reconstituire și analiză asupra unui asemenea subiect se va situa în mod inevitabil la un anumit nivel de generalitate. Fonduri arhivistice pentru băncile din această regiune nu s-au păstrat decât cu totul întâmplător¹, pentru o singură bancă există o

¹ Există sporadic date în fondurile arhivistice ale Tribunalelor unde, conform legii comerciale din 1875, se înregistrau și trebuiau să depună statutele toate firmele, inclusiv băncile: ex. Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, fond. Nr. inv. 277, Tribunalul Hunedoara, dos. Nr. 14 Banca *Matca* din Țebea.

mini-monografie², fiind astfel nevoiți să recompunem o istorie locală a acestor bănci din cifre seci și date statistice contabile.

Convinși totuși de utilitatea unui asemenea demers care poate ajuta la o mai completă imagine asupra celorlalte laturi ale evoluției economice din regiunea studiată, punem să vorbească datele cantitative, și în măsura posibilităților, dincolo de ele, oamenii, instituțiile și comunitățile pe care le-au servit aceste bănci.

Trebuie precizat și faptul că viața financiar-bancară în regiunea auriferă a Apusenilor începea abia spre finele secolului al XIX-lea, mai precis, în anul 1887 când avem atestată înființarea la Abrud a două instituții bancare, *Auraria*, constituită sub formă de societate pe acțiuni cu capital românesc, cea de-a doua în aceeași localitate, *Az Abrudbanyai Takarépzintár Reszvény Társaság* sub forma unei case de economii de tip cooperatist, cu capital maghiar.

Era dealtfel, o caracteristică a vieții financiar-bancare din Transilvania și din Monarhia Austro-Unagră ca fiecare națiune să-și constituie o rețea de bănci, destinată să servească propria clientelă, fără însă ca în practică să existe un separatism total și net în privința afacerilor. Spre deosebire de Europa occidentală unde sistemul financiar-bancar a apărut și evoluat în cadrele create de cerințele economiei de piață, în zonele central și est-europene, specificitățile regionale și-au pus amprenta asupra constituirii și funcționării sistemului bancar. În primul

² Ioan Ghișa, *Banca Crișana SA din Brad, 1891-1940*, Tipografia Concordia, Arad, 1942, 119 pp.

rând, pe lângă evidentul decalaj temporal față de spațiul vest-european, se cuvine observat și faptul că în spațiul Monarhiei Dunărene, caracterizat de niveluri economice diferite, de specificități etnice și culturale, adesea concurențiale și antagونية, sistemul de credit la rândul lui a fost nevoit să evolueze în aceste cadre. Lăsând la o parte marele capital destinat proiectelor majore de investiții, ale cărui fluxuri erau dirijate prin centrele financiare de la Viena, Praga sau Budapesta, trebuie observat faptul că încă din primele faze ale creării sistemului financiar-bancar s-au conturat piețe bancare regionale care gravitau în jurul unui centru propriu cu o arie de influență mai mare sau mai mică. Mai mult decât atât, în condițiile divergențelor de ordin național-politic între diversele etnii, se creează și la acest nivel financiar-bancar un soi de separatism concurențial, fiecare națiune căutând să-și creeze propriul sistem bancar, atâta vreme cât împlinirea proiectelor sociale, politice și culturale proprii nu erau posibile fără surse de capital și câtă vreme statul aloca aceste resurse după criterii adesea discriminatorii. În acest mod, națiunile nemaghiare din regiunile răsăritene ale Monarhiei au căutat să contrabalanseze proiectele centralist-uniformizatoare ale maghiarilor prin mobilizare la nivel local, inclusiv prin organizarea și susținerea unor bănci ale căror capital, adesea modest, provenea în mare parte din micile economii ale țăranilor înstăriți, ale claselor antreprenoriale și ale puținilor intelectuali locali. Și în cazul românilor, nevoia constituirii unui sistem bancar propriu a fost argumentată deopotrivă cu motivații de ordin economic dar și național-politic. Din perspectivă economică, nu trebuie

omisă necesitatea reală și tot mai acut resimțită pentru atragerea și coagularea resurselor de capital într-o regiune unde acesta era rar, scump și greu accesibil.

În Transilvania, băncile românești au apărut mult mai târziu decât ale celorlalte națiuni, la mai mult de trei decenii după ce sașii înființau la 1836 prima casă de economii la Brașov³, și după ce maghiarii, la rândul lor își înființau propria bancă de economii în 1840 la Arad⁴. Totodată, înființarea la Sibiu a primei bănci românești a determinat conturarea acestui oraș ca centru regional financiar atât pentru români, cât și pentru sașii care aveau și ei aici importante institute de credit.

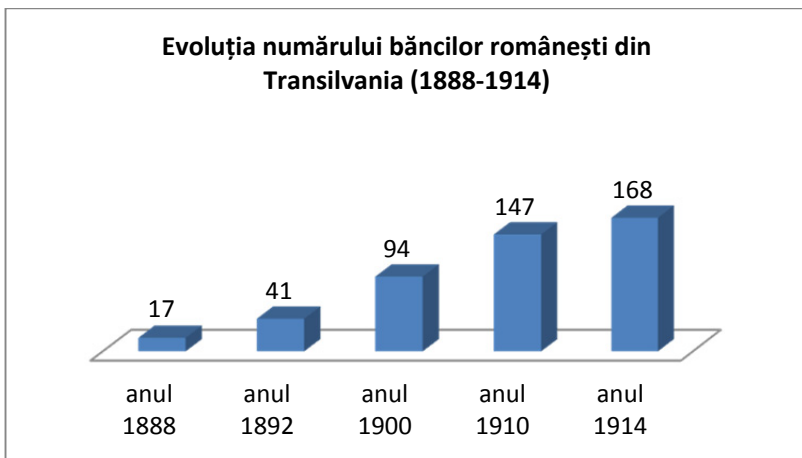
Deși realizarea de la 1872 prin constituirea Băncii Albina, cu un capital semnificativ pentru puterea financiară a românilor din acel moment, părea să reprezinte debutul în forță al acestui proces, ulterior, lucrurile au evoluat mult mai lent din cauza unui complex de factori economici-financiar, între care criza monetară din 1869, marea criză economică și financiară declanșată în 1873 care și-a manifestat efectele nefaste până spre 1885⁵. În al doilea rând, stoparea vreme de un deceniu a creării de noi bănci românești s-a datorat sferei economice limitate în care erau determinate să acționeze: agricultura și activitățile conexe, cu toate dificultățile pe care le

³ Rösler Rudolf, *Die Kreditorganisation der Sachsen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1914, p. 21.

⁴ Ottenberg Tivadar, *Az Első Aradi Takarékpénztár hatvan éve*, Arad, 1901, p. 24 sqq.

⁵ Iosif Marin Balog, "Criza economică din 1873. Manifestarea și percepția ei în economia și societatea transilvană", în *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, series, Historica*, 50, 2011, p. 51-75.

presupunea procesul de creditare în acest domeniu⁶. O analiză a evoluției numerice a băncilor românești din Transilvania relevă faptul că bazele sistemului financiar-bancar românesc din Transilvania au fost extinse în perioada 1885-1890, însă adevărata perioadă de expansiune se realizează abia după anul 1900 (vezi graficul) :

Surse: datele au fost prelucrate după următoarele lucrări: pentru anul 1890, Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania*, editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 1996, p. 25.; Nicolae Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 32; pentru anii 1900-1914, *Anuarul Băncilor Române*. Trebuie menționat faptul că sursele diferă în privința acestor date, ca urmare ele trebuie luate cu prudență. Vezi în acest sens și aprecierile lui Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 80.

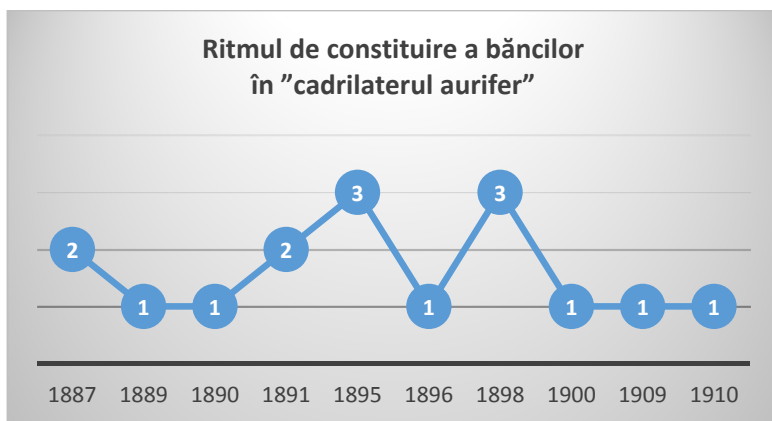
⁶ Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 77.

Ulterior, deși au crescut semnificativ numeric, între 1892-1900, băncile constituite în această perioadă au fost de mici dimensiuni, activând în localități cu populație redusă, dar au mărit astfel aria de influență a creditului românesc⁷. În perioada de după anul 1900 se poate observa faptul că sistemul de credit românesc din Transilvania era constituit în linii mari, acesta evoluând acum spre o organizare centralizată.

Pe de altă parte, trebuie subliniat faptul că deși erau relativ numeroase, băncile românești nu acopereau nici geografic nici financiar toate nevoile de credit ale populației. În general, cu excepția câtorva bănci mai mari, care erau în măsură să susțină crearea și funcționarea de agenții și filiale în diferite localități, aria de acoperire a băncilor românești era destul de redusă, la nivelul a câtorva zeci de kilometri în jurul localității unde își avea sediul. De multe ori, aceste mici bănci erau la rândul lor creditate prin reescont pentru a-și asigura lichiditățile, de către marile bănci comerciale din Monarhie sau chiar de către Banca Națională Austro-Ungară. Desigur, nu trebuie omis faptul că o parte din clientela românească era deja arondată băncilor cu capital străin sau celor maghiare și săsești care erau deja consolidate, cu tradiție și ceea ce este mai important, prezentau deja un ridicat grad de încredere. La un al treilea nivel se situau micile bănci, cele mai multe constituite pe sistem cooperatist (Reiffeisen) care, pe lângă rolul de a atrage spre fructificare economiile locale, acordau credite pe termen scurt pentru o clientelă locală, în general cu nevoi modeste de credit.

⁷ Lucian Dronca, *op. cit.*, p. 83.

Ca orizont temporal, băncile din zona auriferă a Apusenilor, s-au constituit mai târziu decât în celelalte regiuni, mai precis în cea de-a doua etapă, când se înființează de altfel cele mai multe astfel de instituții financiare, dar în marea lor majoritate, cu capitaluri reduse. Ritmul de constituire al acestor bănci și case de economii relevă că cele mai multe bănci s-au creat în anul 1895, ca și în anul 1898 (vezi graficul).

Surse: *Magyar Compass*, vol. 28, 1900-1901, Budapesta, 1901; *idem*, vol. 38, 1910-1911, Budapesta 1910; *Anuarul băncilor Române*, anul XV, 1914, Sibiu, 1915.

Din punct de vedere al dinamicii activităților economice în regiune, băncile locale apar într-o perioadă în care, cel puțin în unele localități, mineritul cunoaște o nouă etapă de expansiune, marcată de investițiile străine de capital și tehnologie. Trebuie subliniat de la început că aceste bănci locale nu aveau rolul și funcțiunea de a susține cu capitaluri activitățile economice din zonă, acesta fiind apanajul marelui capital derulat prin băncile comerciale germane și maghiare, însă ele reflectă

cel puțin faptul că acum, în perioada în care ele se constituie, crește numărul angajaților în sectorul minier și mai ales nevoia de capital în sectoarele adiacente care se dezvoltă de pe urma intensificării mineritului, adică comerțul, meșteșugurile, consumul care toate dinamizează operațiunile bănești, încât băncile apar ca expresie a nevoilor locale, modeste dar necesare. Dacă ne referim la capitalul social pe care îl coagulează aceste bănci la înființarea lor, constatăm că erau alcătuirii destul de modeste dacă menținem aprecierea din epocă după care, o bancă putea fi considerată mare dacă dispunea de un capital social la întemeiere de cel puțin 100.000 cor. În majoritatea lor, băncile românești locale au început cu capitaluri modeste care nu depășeau 20-30.000 de cor., însă în cele mai multe cazuri, s-a reușit majorarea acestuia uneori chiar în mod spectaculos.

Per ansamblu, băncile din „cadrilaterul aurifer” au reușit ca la nivelul anului 1914 să-și majoreze capitalul social cu peste 61%. Cea mai spectaculoasă creștere a înregistrat-o banca *Crișana* din Brad care în 23 de ani a reușit să-și majoreze de 14 ori capitalul inițial⁸. Ponderea și dimensiunea reală a băncilor locale din zona auriferă a Apusenilor o putem aprecia mai corect dacă o raportăm la cea a Transilvaniei în același orizont temporal. Astfel, conform datelor statistice, capitalul social însumat al băncilor românești din Transilvania era în preajma anului 1914 de 20.776.840 cor⁹, în vreme ce unui număr de 13

⁸ De la 28.296 cor. la 400.000 în anul 1914.

⁹ Cf. *Anuarul Băncilor române*, anul XI, 1910, Sibiu 1911. Această valoare reprezintă aproximativ 2% din totalul capitalului social, așadar, o pondere mar-

bănci din zona studiată le revenea suma de 1.361.670 cor, adică 6,55% din total. Trebuie precizat faptul că din numărul total de 16 bănci și case de păstrare existente în „cadrilater” în anul 1914, 8 erau cu capital exclusiv românesc, 5 cu capital mixt, iar 3 cu capital exclusiv maghiar. (vezi anexa 2). Practic, dacă luăm în considerare faptul că în anul 1914 existau în Transilvania 168 de bănci și case de păstrare¹⁰, cele 13 bănci locale cu capital românesc sau preponderent românesc reprezentau 7,73% din numărul lor total.

Un alt indicator care ilustrează dezvoltarea acestor instituții financiare este reprezentat de evoluția activelor. Potrivit procedurilor contabile ale vremii, valoarea activelor era dată de împrumuturile de diverse tipuri aflate în derulare, bunurile mobiliare și imobiliare deținute de către bancă, titluri de valoare, conturi debitoare diverse, numerarul din casă etc. Evoluția activelor însumate ale celor 16 bănci și case de economii studiate, relevă o creștere semnificativă, consonantă la nivelul fiecăreia cu evoluția afacerilor realizate. Per ansamblu, în intervalul 1900-1914 s-a înregistrat o creștere de la 2.717.498 cor. la 11.649.124 cor., adică un salt de 428,67%. (vezi anexa 4).

ginală, dacă ne gândim că în această perioadă sistemul bancar din partea ungară a imperiului însuma un capital social de 1,4 miliarde de coroane. Pentru comparație: *Magyar Kompass 1910, XVIII Évfolyam, II. Rész*, Budapest, 1911.

¹⁰ Vezi supra, graficul, p. 175.

Desigur, se pune în acest context problema cine și cum au înființat aceste bănci, care a fost proveniența și structura capitalurilor necesare întemeierii, cine și cum le-a condus? Nu vom insista pentru fiecare caz în parte asupra împrejurărilor concrete în care s-au constituit aceste bănci, dealtfel există prea puține informații concrete, cert este că toate reprezintă expresia inițiativei elitei și a antreprenorilor locali care au decis să-și mobilizeze în comun micile capitaluri de care dispuneau, cu scopul primordial de a realiza profituri, dar în egală măsură, pentru a mobiliza resursele financiare pentru realizarea unor proiecte și inițiative locale care să susțină nevoile curente de capital și pentru mici investiții, să finanțeze școlile, bisericile și activitățile culturale în absența unui sprijin din partea statului.

Astfel, analiza structurii socio-profesionale a conducerilor băncilor din regiunea auriferă a Apusenilor poate furniza date interesante și relevante asupra funcțiilor și funcționalităților la nivel local al acestor instituții financiare, și totodată, să confirme unele concluzii la care analiștii fenomenului au ajuns în studiile lor referitoare la compoziția socio-profesională a elitei financiar-bancare românești din Transilvania la finele secolului al XIX-lea și începutul sec. XX¹¹. În acest sens, ne-am

¹¹ Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania*, editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 1996; idem, *Funcții și funcționalități în sistemul de credit românesc din Transilvania până la Primul război mondial*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2006; Iosif Marin Balog, *„The Clergy’s Involvement in the Romanian Credit System from Transylvania during the Late Nineteenth and the Early Twentieth Centuries. Case Study: the*

oprit asupra a doi indicatori importanți: structura socio-profesională a comitetelor de direcțiune și a celor de supraveghere.

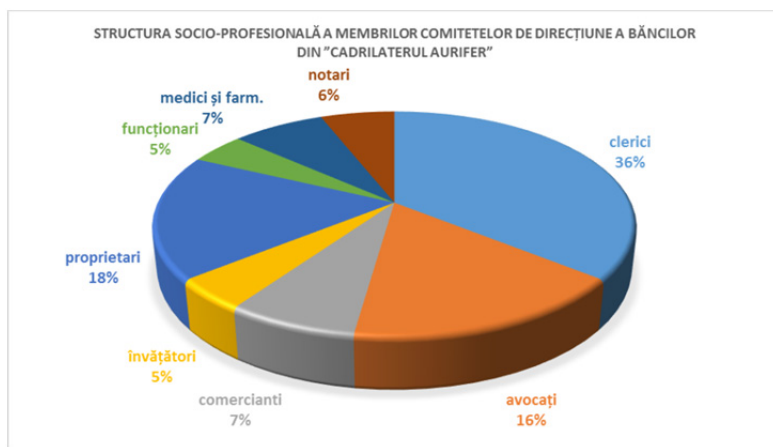
Pe lângă acționariatul care asigura capitalul necesar întemeierii și funcționării băncilor, un rol deosebit de important în fiabilitatea și buna funcționare a băncilor îl aveau comitetele de direcțiune. Acestea erau organisme executive ale băncilor care trasau liniile generale ale activității bancare în vederea asigurării bunei funcționări, a unei imagini cât mai favorabile în rândul clientelei și, totodată, a profitabilității. Atribuțiile lor erau extrem de importante și prin prisma faptului că decideau asupra tuturor afacerilor băncilor, inclusiv selecția și numirea pe posturi a funcționarilor. Hotărârile la acest nivel se luau în toate cazurile cu majoritatea absolută a voturilor.

Analiza realizată pentru un număr de 9 bănci românești din zonă (9 din 10, pentru una nu există date concrete) privind componența comitetelor de direcțiune relevă preponderența clericilor cu o pondere de 36%, cu 9 procente peste media provinciei¹², urmași de avocați în proporție de 16%, o pondere relativ similară Transilvaniei în general. Restul posturilor din comitetele de direcțiune era împărțit între alte categorii socio-profesionale, între care, o pondere însemnată o dețineau „proprietarii” cu 18% din total, fiind o medie superioară, fără a se specifica de fel de proprietari erau (funciar, deținător de imobile); foarte probabil, unii erau proprietari de mine sau de

Greek-Catholic Clergy”, în, vol. *Recruitment and Promotion among the Romanian Greek-Catholic Ecclesiastical Elite in Transylvania (1853-1918): A Collection of Studies*, (coord.) Mirela Popa-Andrei, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014. (infra: *The Clergy's Involvement...*).

¹² Iosif Marin Balog, *The Clergy's Involvement...*, p. 172.

acțiuni miniere. Această situație relevă dorința și disponibilitatea acestora de a se implica în viața bancară locală și desigur, de a-și plasa resursele de capital în acțiuni la băncile locale, încât îi putem considera chiar o categorie locală cu un profil antreprenorial destul de bine definit din acest punct de vedere; lor li se adăugau comercianții în proporție de 7 procente, o pondere similară celei vizibile la nivelul întregii provincii transilvane.

Această realitate locală relevă și un proces similar, sesizabil la scară mai largă în cadrul elitelor românești ale vremii, acela de folosire a extensiei pe orizontală a membrilor elitei bancare fără impedimente majore pentru cei care aveau resurse economice suficiente să se implice în acțiunile de înființare a băncilor, uneori chiar la mai multe¹³. Constatarea

¹³ V. Dobrescu, *Funcții și funcționalități...*, p. 115.

este valabilă și în cazul medicilor și farmaciștilor care dețineau o pondere de 7% în structurile de conducere a băncilor locale, o medie superioară, explicabilă și prin faptul că în zona minieră a Apusenilor aceste servicii medicale elememnate erau mai bine reprezentate și implementate ca urmare politicilor și a necesităților locale.

Gradul ridicat de eterogenitate sub aspectul reprezentării diferitelor grupuri socio-profesionale în structurile de conducere a băncilor locale își găsește explicația, pe de o parte în condiționările socio-economice ale regiunii, iar pe de altă parte, în capacitatea acestei elite locale de a avea prestigiul social, moral și de pregătire necesare înființării unor instituții bancare, chiar dacă ele erau modeste ca și capacitate financiară. Prezența semnificativă a preoților în structurile de conducere ale băncilor din regiune relevă influența însemnată a bisericii la nivel local, capacitatea economică apreciabilă a reprezentanților săi, dar și resursa lor de prestigiu moral care să contribuie la încrederea clientelei potențiale.

De altfel, prezența clericilor în funcția de președinți ai comitetelor de direcțiune reprezenta pentru comunitățile locale și pentru întreprinzătorii dispuși să se implice în activități bancare o garanție în plus pentru reușită, fiind inclusiv un argument în confruntarea cu rezistențele unei mentalități conservatoare, persistentă inclusiv la nivelul așa-zisei clase mijlocii rurale. Nu trebuie omis în acest context nici faptul că în absența unor alternative și posibilități care să satisfacă micile nevoi de credit, chiar bisericile își asumaseră acest rol

de creditor pe termen scurt al credincioșilor. Chiar dacă ar părea surprinzător privind din perspectiva prescripțiilor proprii ca biserica să dea bani cu dobândă, motivele asumării acestui rol au fost izvorâte din pragmatism: nu poate fi omis interesul pentru profit, însă dacă ne gândim că sumele împrumutate și rulate erau modeste, iar dobânda practică era identică cu cea a băncilor (6-8%) sau chiar mai mică, profitul nu era semnificativ. Motivul principal adesea invocat era acela de a-i feri pe membrii comunității de flagelul cămătăriei care făcea ravagii în lumea satelor prin condițiile oneroase de creditare (până la 52% pe an)¹⁴. Numeroasele intervenții ale preoților ca sătenii să nu-și năruiască averile în favoarea cămătarilor stau mărturie în acest sens (circulare, predici etc.).

Sunt multe cazuri în care parohiile își asumă rolul de creditori (desigur cele care dispuneau de oarecare avere și surse de venit stabile). Este cazul parohiei greco-catolice din Roșia Montană care avea ca surse de venit câteva șteampuri de tip țărănesc, o acțiune la mina de aur a statului, plus trei iugăre de pământ; din suma veniturilor pe 1888 care era de altfel modestă, 609 fl. (echivalentul a salariului pe un an pentru doi învățători), avea mai mult de jumătate din această sumă dată sub formă de mici credite la „privați”¹⁵, restul de bani îi aloca pentru școala elementară confesională și pentru propriile nevoi. Acest exemplu, ca și multe altele similare,

¹⁴ Cf. Ioan Ghișa, *op cit.*, p. 17.

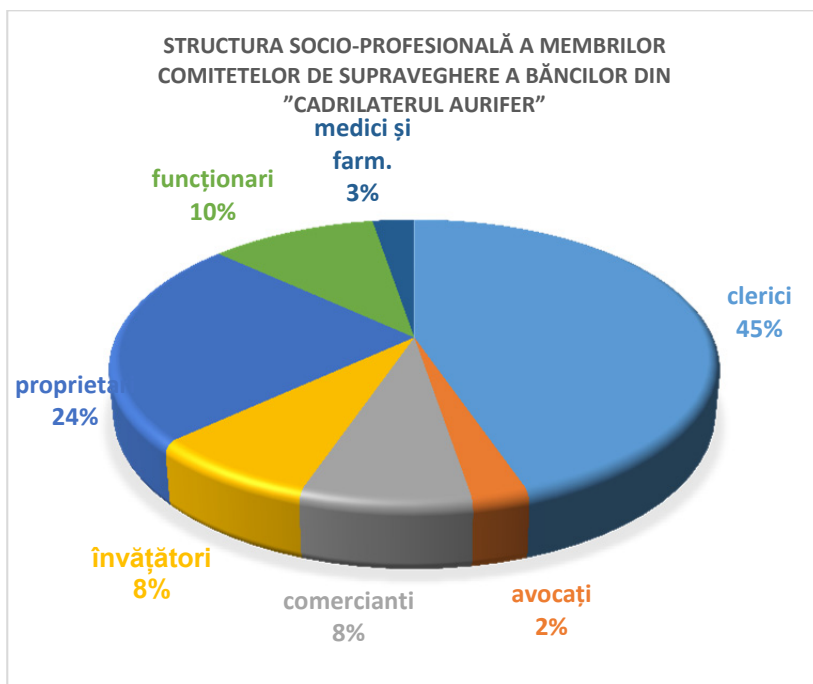
¹⁵ SJANAB, fond *parohia greco-catolică Roșia Montană*, nr. inv. 1774, dos. nr. 1/1888, f. 7.

confirmă și faptul că preoții erau familiarizați cu mecanismele elementare ale operațiunilor financiare. Era deci încă un motiv în plus și unul firesc să-i regăsim în structurile de conducere ale băncilor locale, preoții cel mai frecvent regăsindu-se în comitetele de supraveghere. Numite în epocă și comitete de cenzori sau de reviziune, ele aveau rolul de a superviza și controla toate operațiunile bancare, precum și activitățile administrative întreprinse de Comitetele de direcțiune; de asemenea verificau toate bilanțurile anuale. Fără raportul Comitetelor de supraveghere, adunările generale nu aveau dreptul de a decide asupra validării bilanțurilor și nici asupra modalității de distribuire a dividendelor și a altor beneficii financiare rezultate din profitul anual al băncilor¹⁶. Așadar, membrii comitetelor de supraveghere aveau un rol cel puțin la fel de important precum cel al direcțiunii băncilor, deoarece aveau misiunea asigurării corectitudinii operațiunilor și a managementului bancar și poate cel mai important aspect, imaginea și încrederea instituției bancare în rândul clientelei. De aceea, toate băncile, indiferent de dimensiunea lor, au acordat o atenție deosebită în selecția și alegerea membrilor comitetului de supraveghere; aceștia erau aleși de către adunările generale pentru o perioadă de trei ani, cu posibilitatea realegerii lor. Numărul lor oscila între 3-7, în funcție de

¹⁶ Nicolae Petra Petrescu, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 172; de asemenea o analiză asupra rolului comitetelor de supraveghere în sistemul bancar românesc din Transilvania la Vasile Dobrescu, *Funcții...*, p. 50-53.

mărimea băncii. Desigur membrii direcțiunii, funcționarii băncii, acționarii nu puteau face parte din comitetele de supraveghere la propria bancă, însă puteau face parte la alte bănci. În acest fel, s-a creat un sistem de inter-relații între băncile românești, benefic pentru corelarea și sincronizarea politicilor de creditare la nivelul întregii provincii. Fără îndoială, cel puțin unul-doi dintre membrii comitetului de supraveghere trebuia să posede cunoștințe de specialitate în domeniul financiar bancar: să cunoască contabilitate, să cunoască și să înțeleagă perfect tipurile de operațiuni bancare etc. Apoi cei care nu aveau neapărat studii de specialitate, fiind totuși autodidacți în domeniu, trebuiau să fie în profesia lor de bază de o corectitudine ireproșabilă, să aibă o foarte bună imagine în rândul comunității ca la rândul lor, să inspire încredere, atât la nivelul conducerii băncii, cât mai ales al clientelei și al acționarilor.

Analiza statistică asupra acestui indicator în cazul băncilor din „cadrilaterul aurifer” relevă preponderența certă a clericilor care dominau de departe această structură de conducere, cu o proporție de 45%, sau, în cifre absolute, 17 din 48, urmași de categoria așa-numitor proprietari (24%), respectiv funcționari, restul pozițiilor fiind distribuite între celelalte categorii socio-profesionale (vezi graficul următor).

Raportarea la ponderea generală a provinciei relevă o situație locală specifică prin masiva reprezentare a preoților la nivelul băncilor locale (45% față de media de doar 26% în întreaga Transilvanie, precum și buna reprezentare a proprietarilor 24% față de 9% la nivel general¹⁷.

Analiza sumară a acestor date cantitative, menite a reliefa câteva aspecte concrete privind componența socio-profesională a structurilor de conducere a băncilor din „cadrilaterul aurifer”, precum și raportarea comparativă la situația generală

¹⁷ Datele complete la V. Dobrescu, *op. cit.*, p. 50-53.; de asemenea Iosif Marin Balog, *The Clergy's Involvement...*, p. 175.

în același orizont temporal la nivelul întregii Transilvanii poate furniza și alte idei cu caracter concludziv: pe lângă remarcile făcute deja pe parcurs, se cuvin avute în vedere și altele: în primul rând regăsim la ambele niveluri „cumulul de funcții” și multiplicitatea rolurilor pe care le-a avut elita românească din Transilvania prin implicarea și prezența lor activă și concomitentă la nivelul mai multor paliere: spiritual-cultural-economic (vezi preoții), profesional-antreprenorial-cultural (cazul avocaților, al medicilor și farmaciștilor). Această caracteristică este definitorie pentru evoluția elitelor românilor transilvăneni care, în ciuda diversificării treptate și a multiplicării numerice, nu au reușit să acopere în măsură suficientă toate domeniile vieții publice, economice, culturale cerute de dinamica modernizării în epocă, realitate de altfel dovedită și argumentată deja în studii serioase de istorie, politică și culturală a elitelor¹⁸.

Ca și întregul sistem bancar din Transilvania epocii, și băncile din zona studiată au avut un scop și o funcționalitate bine definite, o adresabilitate către clientela locală și nevoile acesteia, atât în privința posibilității ei de a-și plasa economiile sau de a apela la împrumuturi pentru nevoi curente sau

¹⁸ V. Popovici, *Acte și documente privind elita politică românească din Transilvania 1869-1896*, Cluj-Napoca, Mega, 2010; Idem, *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, Mega, 2012; Idem, "The Electoral Process in the Banat (1861-1918). Statistics. Evolution. Prosopography", *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica*, LII, 2014, p. 31-44; *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*. Volum întocmit de Mirela Popa-Andrei (coord.), Diana Covaci, Ana Victoria Sima, Mihaela Bedecan, Aurelia Dan, Iosif Marin Balog, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, 455 pp.

scopuri antreprenoriale. Analiza valorii sumelor depuse de către populația locală în aceste bănci poate releva date interesante despre nivelul de prosperitate al regiunii, însă sursele puține care s-au păstrat cu privire la activitatea acestor bănci se limitează la date cantitative generale, încât nu ne putem face o imagine de pildă asupra profilului socio-economic al celor care alegeau să-și plaseze economiile în aceste bănci. Datele generale relevă că la nivelul anului 1900 valoarea „depozitelor spre fructificare” depuse în băncile din zona Apusenilor era de 2.645.139 cor. adică doar 1,21% din totalul celor peste 32.212.828 cor. cât reprezenta suma aproximativă a depozitelor în băncile românești din Transilvania la 1900¹⁹. Era foarte puțin din toate punctele de vedere! În intervalul 1900-1914 asistăm la o creștere semnificativă a valorii depunerilor cu 219%, încât valoarea depozitelor locale cu cele peste 5.794.273 cor. reprezenta deja 5,17% din totalul depozitelor din băncile românești Transilvane (care era de 111.879.978 cor.)²⁰. Semnificativ este acum nivelul de creștere local, mult superior celui mediu al provinciei care în intervalul 1900-1914 nu depășea 28,79%. Ca valoare a sumelor încredințate spre depunere, se detașa banca *Crișana* din Brad care atrăsese la 1914 peste 23,55% din totalul depunerilor în băncile studiate

¹⁹ Cifra este estimativă și aproximativă și trebuie privită cu precauție; acest fapt este recunoscut și de *Anuarul băncilor române*, 1901, Sbiu, 1900, p. 119, deoarece nu toate băncile furnizau datele complete. Rămâne importantă doar ca reper; Lucian Dronca dă o cifră de 34.953.431 cor. vezi Lucian Dronca, *op cit.*, anexa I.1

²⁰ Lucian Dronca, *op cit.*, anexa I.1.

(vezi anexa 3). Având o serioasă influență locală banca din Brad avea o clientelă numeroasă care locuia într-un areal care sub aspectul activităților miniere din acea perioadă se bucura de un real dinamism datorită masivelor investiții realizate de către capitalul străin. Și *Casa de economii din Roșia Montană* a reușit să sporească în mod spectaculos valoarea depozitelor, de peste trei ori și jumătate²¹. Stabilitatea dobânzilor și siguranța băncilor au făcut ca aceste instituții financiare să fie atractive pentru populația locală, la care s-a adăugat propaganda elitei locale, a preoților mai ales, care pledau oricând aveau posibilitatea pentru „cultivarea spiritului de cruțare în sânul poporului de rând”, slogan prezent în mai toate statutele băncilor care-l invocau drept principal scop al întemeierii lor²².

Ca și în cazul tuturor băncilor românești, atragerea depunerilor spre fructificare a fost o operațiune de bază. Potrivit practicii vremii, acestea erau în general pe termen lung (1-3 ani), ceea ce a determinat ca acești bani să fie apoi folosiți de către bănci pentru acoradrea de credite pe termene scurte (3-6 luni, numite și „sconturi de cambii”), dar și credite pe termen mai lung cu garanții ipotecare. Așadar cu funcțiune primordială de bănci de depozite, acestea foloseau economiile depuse, în absența altor surse de capital, drept surse principale de capital pentru creditare. Această situație s-a datorat capacității reduse a băncilor românești de a putea avea acces la reesconturi, deci ele nu se puteau baza decât într-o mică

²¹ Vezi Anexa la finalul volumului.

²² *Statutele băncii Crișana din Brad*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1897, 32 pp.

măsură pe capitalul atras prin creditare la alte bănci mai mari, fiind astfel obligate să lucreze cu capitalul disponibil pe plan local și să-și adapteze afacerile la această scară. Așadar, una din operațiunile de creditare cele mai des practicate au fost împrumuturile cambiale care erau în general reduse ca valoare și pe perioadă scurtă (90-180 de zile) iar dobânzile erau de 8-10% pe an. Acest tip de credite era preferat de conducerea băncilor datorită rulării mai rapide a capitalurilor și obținerii unor profituri bune și stabile. Deși nu erau adecvate pentru țăranii care aveau nevoie de capitaluri pentru rentabilizarea gospodăriilor, aveau avantajul că se acordau relativ ușor, fără garanții imobiliare. Spre exemplu, banca *Crișana* din Brad acorda preponderent acest tip de credite, peste 60% din portofoliul total în anul 1913²³. Creditul cambial era preferat în primul rând de comercianți care apelau mai ales la cambii cu acoperire ipotecară mobilă, în acest caz, garanțiile fiind reprezentate de bunuri care puteau fi ușor transformate în bani lichizi; și în acest caz banca din Brad deținea la 1914 un portofoliu însemnat din valoarea creditelor ipotecare (peste 28%)²⁴. O altă operațiune specifică a acestor bănci a reprezentat-o așa-numitele credite de obligațiuni cu cavenți (giranți) care se mai numeau și credite țărănești. Erau în general împrumuturi de valoare redusă (50-200 cor.) și erau destinate unor nevoi personale pentru organizarea unor evenimente precum nunți sau înmormântări, asigurarea capitalului de

²³ *Anuarul Băncilor Române...*, 1914, p. 59.

²⁴ *Ibidem*. Vezi și Lucian Dronca, *op cit.*, anexa X.1.

lucru, achiziționarea de animale; ca formă erau de două feluri: cu asigurare ipotecară și cu giranți. Era o formă de creditare la care se apela frecvent deoarece se acoradu relativ ușor și puteau fi restituite în rate mici, cu posibilitate de prelungire a perioadei de rambursare, desigur cu recalcularea dobânzilor aferente. Analiza portofoliilor de credite oferite de băncile studiate relevă că majoritatea covârșitoare erau axate pe creditele cambiale: astfel, *Buciumana* avea o pondere a acestor operațiuni de 94%²⁵; ²⁶ *Matca* din Țebea 93%, *Zărăndeana* 78%. Excepție făcea banca *Auraria* din Abrud, unde găsim un volum important al creditelor ipotecare de peste 28% dar este o excepție, deoarece în general, în zonă creditele ipotecare aveau o pondere marginală în portofoliul băncilor. Dobânzile la creditele cambiale variaua între 7-8% la care uneori se adăuga o proviziune de 1%.

Limitate la rolul de creditoare ale comunităților locale, băncile din zona Apusenilor, ca de altfel toate celelalte din Transilvania, și-au asumat o importantă misiune în sprijinul comunității pe care o deserveau. Se poate afirma cu destule argumente în acest sens că aceste bănci nu priveau interacțiunea cu clientela doar la acea dimensiune a relației creditor-debitor la nivel individual; în primul rând, deoarece era destul de clar circumscrisă geografic și socio-economic, clientela era privită și tratată și ca entitate colectivă față de care instituțiile financiare își conștientizau și așteptau un important rol de

²⁵ *Anuarul Băncilor Române...*, 1914, p. 179.

²⁶ *Ibidem*, p. 102, 170.

responsabilitate socială. Fondatorii, structurile de conducere ale băncilor, ei înșiși provenind în cele mai multe cazuri, de la nivelul comunităților respective, au conceput și au făcut să funcționeze aceste instituții financiare nu numai ca și alcătuiți antreprenoriale cu scopul obținerii de profituri, ci și ca mecanisme alternative de a sprijini și susține oameni, instituții locale în general, lipsite de reurse financiare și de sprijin din partea statului, cu scopul de a canaliza o parte din profiturile lor în beneficiul comunităților locale. Sunt numeroase argumente care vin să susțină această constatare. În primul rând, chiar la nivelul politicilor de creditare, adesea băncile susțineau proiecte și cereri de creditare pentru activități cu potențial multiplicator de pe urma cărora exista șansa să beneficieze și alții în afara clientului propriu-zis. Amintim în acest context hotărârea luată de banca *Crișana* de a acorda credite preferențiale pentru achiziții de vite de rasă; sau inițiativa din 1909 a aceleiași bănci de înființare din resursele proprii a unei pepiniere care să împartă gratuit pomi de soi în toate localitățile unde această activitate avea șanse de dezvoltare²⁷. S-au adăugat eforturile de a susține an de an din profitul realizat o parte din salariile învățătorilor locali, a parohiilor, a diverselor proiecte caritabile locale și celor de interes mai larg. În concordanță cu o practică răspândită la aproape toate băncile din Transilvania vremii, anual în jur de 5% din profit era destinat proiectelor cultural-filantropice. Exemplul este oferit de aceeași bancă din Brad dacă analizăm

²⁷ I. Ghișa, *op cit.*, p. 69.

bilanțul pe 1913 (oricare an am lua, se relevă cam aceeași realitate). Conform deciziei comitetului director, o parte a profitului net care se ridica în acel an la 61.643 cor., pe lângă plata dividendelor, a asigurării fondului de rezervă, tantiemele asigurate conducerii, pentru scopuri de binefacere se alocau 8200 cor. (13%)²⁸. O bună parte din fonduri erau destinate gimnaziului ortodox din localitate, diverselor parohii locale sume între 100-300 cor., dar și pepinierei de pomi din Mihăileni, 300 cor., „Astrei” etc. O parte din subsidii erau destinate unor burse pentru elevi, dar și pentru diverse destinații caritabile din întreaga Transilvanie²⁹ în spiritul unei reale solidarități naționale și a unei strategii care a caracterizat întregul sistem bancar transilvan din perioada respectivă. Per ansamblu, banca *Crișana* a alocat în perioada 1891-1914 nu mai puțin de 136.034 cor.³⁰ pentru scopuri cultural-filantropice, fiind cea mai mare susținătoare din zonă a numeroase proiecte culturale și mai ales, școlare. Chiar și micile instituții bancare își asumau, după posibilitățile lor, această misiune filantropică. De exemplu banca *Detunata* din Bucium aloca din modestul profit de 14.492 cor. realizat în 1913 pentru scopuri cultural-filantropice suma de 400 cor., (2,76%)³¹ pentru școlile locale, reuniunile de femei, corului bisericii, dar nu uita să trimită și pentru masa elevilor gimnaziului din Brașov

²⁸ *Anuarul Băncilor Române...*, 1914, p. 59.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Lucian Dronca, op cit, anexa X.c.

³¹ *Ibidem*, p. 64.

modesta sumă de 30 de cor., dar micile contribuții însumate, sosite acolo din întreaga Transilvanie au reușit să susțină an de an acest proiect și altele de acest gen³².

Aceste câteva exemple conturează concluzia conform căreia băncile din zona Apusenilor și-au asumat ca și celelate din Transilvania epocii, o importantă misiune social-filantropică într-o zonă în care resursele financiare necesare unor asemenea demersuri erau destul de puține, reușind astfel să concretizeze un efort de solidaritate comunitară, cu atât mai laudabil cu cât, pe de o parte, au reușit din posibilități și contribuții uneori extrem de modeste să susțină cele mai stricte nevoi ale școlilor și instituțiilor românești locale. Pe de altă parte, sa nu uităm funcțiunea oricărei bănci, aceea de a da credite și a realiza profit, contribuind și în acest mod la dezvoltarea economică regională în ansamblul ei.

Și totuși... în ciuda resurselor și valorilor imense extrase din minele de aur de aici, a rămas mult prea puțin în zonă, mult prea puțin încât să se genereze în mod real valoare adăugată la nivel local și dezvoltare durabilă, sustenabilă. La nivel macro- nu se poate remarca o contribuție importantă a acestor bănci la impulsivitatea activităților economice, deoarece pentru acest scop era nevoie de capitaluri care le depășeau cu mult posibilitățile. Ca urmare, funcționalitatea și contribuția lor s-a rezumat la sectoarele secundare și terțiare

³² Pentru întreaga problematică vezi Lucian Dronca, *op cit.*, p. 463, 495; la fel masa studenților din Cluj era susținută de bănci cu sume cuprinse între 3-4000 cor. anual. Vezi Dronca *op cit.*, Anexa VII.3.

Mirajul aurului

ale vieții economice locale, la nevoile stricte și elementare de capital, devenite indispensabile în contextul în care fără bani și capital nu mai putea fi imaginată o reală dezvoltare și modernizare regională.

Concluzii

Deși pe parcursul acestei încercări de sinteză asupra a ceea ce a însemnat mineritul aurului în Apusenii Transilvaniei în epoca modernă am formulat unele idei cu valoare de concluzii, altele câteva se impun a fi punctate.

În primul rând, am încercat să operez cu o cantitate apreciabilă și cu o diversitate de surse și informații istorice care să ofere răspunsuri la ipotezele formulate și mai ales la problema relației dintre resursele unei regiuni și impactul lor asupra modernizării. Este clar în primul rând că regiunea minieră studiată poate fi definită drept o regiune socială în condițiile în care mineritul reprezenta puterea și factorul dominant al configurării și a existenței unei regiuni, în care procesele socio-economice în durata lor lungă au o semnificație funcțională la toate nivelurile: administrativ, economico-social, demografic și cultural, în procesele de agregare a solidarităților și conflictelor, încât, indiferent de natura și ritmul schimbărilor, profilul fundamental al regiunii a rămas, în esență, neschimbat.

Pe parcursul celor trei etape care au marcat evoluția economico-socială a regiunii între 1750-1914 se poate constata faptul că procesul de modernizare a fost unul emanant asincron nu doar la nivel temporal, ci și spațial și de multe ori la nivelul unor comunități bine definite. Transformările s-au derulat sub forma unor fenomene dinamice și flexibile și nu au avut un grafic dinainte programat, ele fiind uneori rezultatul unor decizii impuse de către stat, dar acestea au fost adesea incomplete și nesistematice și au venit aproape întotdeauna pe fondul unui imobilism local, marcat pe de o parte de incapacitatea asigurării surselor locale necesare unor transformări modernizatoare auto-susținute și pe de altă parte, de o auto-limitare din partea comunităților locale doar la acele schimbări minimale care să le asigure existența cotidiană, fără a le bulversa modul tradițional de existență.

Aceste constatări sunt valabile pentru întreaga perioadă până la finele secolului XIX după care se poate constata începutul unui proces mai vast și mai profund de schimbare/modernizare și de dezvoltare regională.

Deși abundența resurselor naturale ar fi creat premise pentru o modernizare mai timpurie, aceasta nu s-a produs din cauza unor factori obiectivi amintiți și analizați deja: lipsa capitalurilor, constrângerile tehnologice, lipsa forței de muncă calificată, lipsa spiritului antreprenorial de tip modern, inexistența unor strategii de politici specifice realităților locale, dar și perpetuarea la nivelul comunităților locale a unor practici și concepții potrivit cărora celor mai mulți localnici le-a fost bine

atâta timp cât și-au putut asigura modestele nevoi ale existenței într-o acceptată și firească armonie cu mediul local și cu aranjamentele sociale vechi în care trăiau. În plus, predominanța exploatării aurului în mici exploatări țărănești până spre finele secolului XIX în care aceste activități erau privite de către cei mai mulți drept o sursă de asigurare a traiului zilnic, a perpetuat în rândul locuitorilor un comportament individualist adesea suspicios și ostil agregării unor inițiative economice mai complexe bazate pe asociere, solidaritate colectivă și concurență. Un bun indicator în acest sens l-a reprezentat reticența multora de a se angaja ca muncitori la exploatările mai mari deși cei mai mulți, muncind pe cont propriu, nu câștigau mai mult decât veniturile pe care le-ar fi avut din munca de salariați.

La rîndul său, statul prins între tentația de a obține mai mult din exploatările aurifere pentru care însă era nevoie de investiții, a preferat măsuri paliative locale limitate, susținând administrativ legislativ și birocratic modelul local.

Așadar, până spre 1885 sursele și ritmul modernizării regionale au fost relativ modeste, generate pe de o parte de politicile oscilante ale statului, de nevoile comunităților locale dar puternic condiționate și limitate de numeroși factori tehnologici, lipsa capitalurilor, neracordarea regiunii la mijloacele moderne de transport.

Pătrunderea capitaului străin a generat un flux de investiții masive și un aport de tehnologie care a determinat un proces de transformare ireversibilă în regiune și mai ales în

acele comunități în care s-au concentrat aceste investiții. Racordarea regiunii la rețeaua de cale ferată prin intermediul liniei Alba Iulia-Zlatna în 1895 apoi linia Arad-Hălmagiu-Brad în anul 1896, deși s-a realizat cu un evident decalaj temporal în comparație cu alte regiuni ale Transilvaniei a avut un impact economic și social semnificativ pentru deceniile care au urmat. Cu toate acestea însă, ritmul modernizării a depins și s-a circumscris profilului minier al regiunii, fără prea multe efecte derivative. Concentrarea producției și a unor investiții de capital în zonă au creat locuri de muncă, au asigurat un oarecare nivel de venituri pentru oamenii locului, evitându-se presiunile demografice însă nu s-au creat suficiente alternative încât profilul economic al regiunii a rămas tributار unei baze restrânse, generându-se astfel un model de modernizare fragil și nedurabil.

În fine, specificul regiunii cu resursele sale aurifere legendare a marcat și a modelat și mentalitățile locale. Existența cotidiană se derula între nevoia și munca pentru subzistență și febrila căutare după marea lovitură, generându-se de-a lungul generațiilor o atitudine specifică față de muncă, diferită de spiritul așezat al țăranului obișnuit cu ritmurile aparte ale existenței sale, plasată undeva între cumpătare și pragmatism, completată pe alocuri de aplecarea spre misticism, superstiții și tendința de a cheltui nesăbuit ceea ce fusese câștigat uneori cu trudă îndelungată, alteori peste noapte. Sursele istorice atestă toate aceste atitudini și modele de existență iar ideea că aurul e bogăție, loterie sau uneori blestem este fără îndoială o realitate confirmată și de istorie.

În loc de încheiere

Conform estimărilor pe care le-am realizat din sursele consultate, rezultă că în perioada 1750-1914 în „cadri-laterul aurifer” s-au produs între 220-246 tone de aur brut¹ care la prețul actual de 39 de dolari/gram ar valora 8,58-9,59 miliarde de dolari. Așadar, valoarea producției pe 164 de ani realizată, cel puțin până la 1890 cu vechile tehnologii de producție și cu randamentul pe măsura respectivelor tehnologii. Mergând mai departe cu acest exercițiu, ne putem face o imagine despre cât ar fi la valoarea de azi câștigul unui „băieș” care lucra pe cont propriu prelucrându-și miniereul aurifer într-un șteamp tradițional cu 6-12 săgeți. Sursele istorice

¹ Menționez că cifra este aproximativă, bazată pe calculul producției medii anuale a aurului predat la Oficiile de Preschimbare, preluat de statisticile vremii. Valorile sunt calculate pentru diverse perioade, vezi Cap. III al acestei cărți. Alți autori, estimează producția totală maximă la 800 tone în intervalul 1820-1918. vezi: Ilie Haiduc, *Industria aurului din România* / Ilie Haiduc; cu o prefață de d-l ministru ing. I. P. Gigurtu. – București: Imprimeriile „Adeverul”, 1940. - 392 p. În schimb, Dumitru Fodor în lucrarea *Pagini din istoria mineritului* / Dumitru Fodor. – Deva: Infomin, 2005. - 456 p., estimează producția totală la 256 de tone.

rev că, în condiții normale, se obținea cam 60-80 gr. de aur pe lună care, în valoarea de azi ar reprezenta 2340-3120 de dolari. Din această sumă, scăzând toate costurile (cam 30%), ar rezulta un câștig net de 1638-2184 de dolari pe lună.

Înainte de Primul Război Mondial, prețul aurului a fost foarte stabil. Dacă analizăm evoluția prețului între 1850-1914, constatăm că la 1850 o uncie de aur valoarea 20,67 de dolari, fluctuații destul de semnificative fiind între 1863-1877, când prețurile cunosc un trend ascendent, pentru ca în 1879 să revină la valoarea de 20,67 de dolari, preț care se va menține neschimbat până la 1914². Așadar, dacă realizăm aceleași calcule de mai sus, respectiv o producție de 60-80 gr. de aur pe lună, rezulta un câștig brut cuprins între 82,2-109,6 dolari. Convertit în moneda epocii –coroana austro-ungară, aceeași cantitate de aur obținută la prețul vremii de 3,28 cor./gram (3280 cor./kg) genera un câștig brut de 196,8-262,4 cor./lună, ceea ce, raportat la prețurile și salariile vremii era destul de puțin. Dacă raportăm însă la valoarea de azi, convertit în euro, ar fi între 984-1312 euro³.

La nivelul anului 2015 o uncie de aur valora în medie 1170 de dolari (41,28 dolari/gram)⁴. Iată deci diferența uriașă înregistrată în evoluția prețului aurului de dinaintea Primului Război Mondial și zilele noastre!

² Vezi evoluția istorică a prețului aurului la:

<http://onlygold.com/Info/Historical-Gold-Prices.asp> .

³ Raportul de echivalență estimat aproximativ la:

<http://www.1133.at/document/view/id/475> .

⁴ Datele preluate de la: <http://goldprice.org/gold-price-per-gram.html> .

Azi desigur, aurul Apusenilor nu se mai poate exploata cu tehnologia și în formele de organizare pe care le-am expus în paginile acestei cărți. Secolele de exploatare și mai ales modurile și ritmul de extracție din ultima sută de ani au făcut ca aurul accesibil, atât ca și concentrație, cât și ca rentabilitate să fie tot mai greu de găsit. Iar în multe cazuri, zăcămintele care există presupună metode de exploatare devastatoare pentru mediul natural, ale căror costuri pe termen lung nu pot fi estimate.

Tot mai mulți „antreprenori internaționali” din industria aurului își îndreaptă atenția spre aurul din cadrilaterul aurifer al Apusenilor, fiind tot mai perseverenți și insistenți în a relua exploatarea lui, pe fondul abandonării interesului statului român pentru mineritul aurifer, venind cu tehnologii noi care pot face rentabilă exploatarea și la 1-2 grame de minereu aurifer/tonă. Dar pentru ca acest aur să se transforme în lingouri care, desigur că vor lua drumul seifurilor din străinătate, vor trebui excavați munți întregi. Impactul pe termen lung va fi devastator și ireversibil și mă întreb dacă oare chiar merită sau ar fi mai bine să lăsăm aurul la locul lui, până când o generație de oameni mai înțelepți decât noi vor fi în stare să exploateze în interesul comunităților locale și al nostru ca țară.

Nu doresc să intru în nici o polemică privind oportunitatea concesiunii către firme străine a resurselor de minereu aurifer sau redeschiderea unor exploatări, însă susțin în mod ferm și clar că ele ar trebui să se facă în condițiile unei cu totul alte legislații în domeniul minier și nu cea care se află în

vigoare azi în România. De aceea, invit cititorii să lectureze referirile care se fac în paginile acestei cărți la legea minelor din 1854 și care relevă caracterul liberal și totodată protecționist al legii în interesul statului și al comunităților locale.... Și care nu relevă nicidecum cum mai cred unii, caracterul de „asupritor și jefuitor” al statului austriac și austro-ungar, dimpotrivă, aceste legi i-au făcut pe „băieșii” secolelor trecute să trateze munții și natura cu respect, dar lăsându-i pe oameni să trăiască, mai bine sau mai rău, de pe urma muncii lor. La fel, dacă ne gândim la legea interbelică a minelor din 1924 care, cu toate imperfecțiunile ei, a protejat resursele naturale și veniturile țării pe seama acestora.

Închei prin a-mi exprima fără echivoc deplinul acord cu concluziile Academiei Române expuse în rapoartele din 2009, 2011 și 2013⁵ privitoare la oportunitatea și riscurile redeschiderii unor exploatari la Roșia Montană care pe termen scurt aduc venituri semnificative investitorilor și revedențe ridicole pentru statul român, salarii pentru câteva sute de oameni (unii spun că vor fi 2-3000 să pe termen lung, consecințele economice, ecologice și culturale sunt dezastruoase și inacceptabile!

⁵ Rapoartele disponibile la:

http://www.acad.ro/rosia_montana/pag_rm04_decl.htm .

Bibliografie*

I. Izvoare

I.a. Izvoare inedite

Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv,
Finanzhofkammer, FHKA, *Montan Akten*.

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL-OL), fond F
335 *Montan Akten*.

Arhivele Naționale, Serviciul județean Alba, fond nr. inv. 337
Direcția Minieră Zlatna.

Idem, fond nr. inv. 178 *Minele metalice ale statului. Roșia Montană*.

Idem, fond nr. 337 *Direcția minieră Zlatna*.

Idem, fond Parohia greco-catolică Zlatna.

Idem, fond *parohia greco-catolică Roșia Montană*, nr. inv. 1774.

Arhivele Naționale, Serviciul județean Hunedoara, fond *Inspectoratul
geologic și minier Deva, secția Brad, registrul societăților miniere din
Zarand*.

Arhivele Naționale, Serviciul județean Hunedoara, fond *Inspectorata-
tul minier Deva/Brad. Cartea asociațiilor miniere*, vol. I-X.

* Fără a epuiza problematica subiectului, titlurile reprezintă doar acele surse care au fost folosite la elaborarea lucrării și care apar citate la subsolurile paginilor.

I.b. Izvoare editate
(colecții de documente și surse statistice)

1. *Adunarea rapoartelor de la directorii districtuali de școală în Arhidieceza greco-răsăriteană din Ardeal, Sibiu*, Tipografia Arhidiecezană, 1865.
2. *Conscripția fiscală a Transilvaniei din 1750*, editori: Gyémánt, Ladislau, Remus Câmpeanu, A. Dörner, Edit. Enciclopedică, București, 2009, vol. 1, partea 1-2.
3. *Culegere de pre'naltele patente împărătești ce au eșit pentru Transilvania, asemenea și publicațiunile și ordinațiunile cezaro- r(egescului) guberniu civil și militar. Cuprinzătoare pe periodul de la 19 iuliu 1849 până la sfârșitul lui februarie 1850 și conținătoare de catalogul stării tuturor legilor ordinațiunilor publicate pentru împărăția Austriei până la sfârșitul lui Martie 1850, în legile imperiale și foaiea guberniului, f.a.*
4. *Hivatalos Statisztikai Közlemények*, Pest, 1868-1873.
5. *Kompaß. Finanzielles Jahrbuch für Österreich Ungarn*, Wien, 1868-1874.
6. *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1872-1891, Budapest 1873-1892.
7. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 1872-1914, Budapest, 1873-1915.
8. *Österreichisches Biographisches Lexikon (ÖBL)*, 1815-1950.
9. *Recensământul din 1850 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1996. Ediția a II-a, 2004.
10. *Recensământul din 1857 – Transilvania*, ed. a II-a, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1997.
11. *Recensământul din 1880 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1997.
12. *Recensământul din 1900 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1999.
13. *Recensământul din 1910 – Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1999.
14. *Revoluția transilvană de la 1848-1849. Date, realități și fapte reflectate în documente bisericești ortodoxe*, volum întocmit de Dumitru Suciu (coordonator), Alexandru Moraru, Iosif Marin Balog, Diana Covaci, Cosmin Cosmuța, Lóránd Mády, București: Edit. Asab, 2011.

15. *Sammlung jener Gesetze und Verordnungen welche im k. Österr. Reichsgesetz-Blatte und im Verordnungsblatte des k.k. Finanz-Ministeriums von 1857 bis 1861 veröffentlicht wurden...*, (Hrsg.) Johann Baptist Kraus, Wien, 1862
16. SLOTTA, Rainer, *Silber und Salz in Siebenbürgen. Band 1: Einleitende Aufsätze, Gutachten, Reiseberichte und Katalog der Exponate : Katalog zur Ausstellung im Deutschen Bergbau-Museum vom 27. August bis 31. Dezember 2000*, Bochum, 1999.
17. SLOTTA, Rainer, *Silber und Salz in Siebenbürgen. Band 2-3: Quellen aus dem Montan-Thesaurariats-Archiv von Cluj-Napoca/Klausenburg: Katalog zur Ausstellung im Deutschen Bergbau-Museum vom 27. August bis zum 31. Dezember 2000*, Bochum, 1999.
18. SLOTTA, Rainer, *Silber und Salz in Siebenbürgen. Band 4. Einleitende Aufsätze, Reiseberichte sowie geologische und mineralogische Literatur: Katalog zur Ausstellung im Deutschen Bergbau-Museum Bochum "Das Gold der Karpaten - Bergbau in Roșia Montană" vom 27. Oktober 2002 bis zum 05. August 2003*, Bochum, 2002.
19. SLOTTA, Rainer, *Silber und Salz in Siebenbürgen. Band 5. Quellen aus dem Montan-Thesaurariats-Archiv von Cluj-Napoca/Klausenburg: Katalog zur Ausstellung im Deutschen Bergbau-Museum Bochum "Das Gold der Karpaten - Bergbau in Roșia Montană" vom 27. Oktober 2002 bis zum 5. Mai 2003*, Bochum, 2002.
20. SLOTTA, Rainer, *Silber und Salz in Siebenbürgen. Band 8. Teil 1-2: Săcărâmb (Nagyág) - die Schatzkammer Rumäniens*, Bochum 2007.
21. SLOTTA, Rainer, *Silber und Salz in Siebenbürgen. Band 10. Teil 1-2: Gold aus dem "Goldenen Viereck": der Bergbau in Brád, Offenburg (Baia de Arieș/Offenbánya), Băița (Boicza/ Pernseifen) und Baia de Criș (Altenburg/ Körösbánya)*, Bochum , 2010.
22. *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie für die Jahre 1852-1854*, Neue Folge, Wien, 1855.
23. *Tafeln zur Statistisches Handbuchlein für die Österreichische Monarchie von der k.k. Direktion der administrativen Statistik*, Wien, 1864.
24. *Ungarisches Statistisches Jahrbuch. Neue Folge*, 1905.

II. Lucrări de specialitate

II.a. Cărți

1. ABRUDEANU, I. Rusu, *Aurul Românesc. Istoria lui din vechime până azi*, ed. I, București, 1926.
2. ARMEANCA, Ernest, *Săcărâmbul: o monografie a parohiei*, Lugoj, 1932 (reed. de Lucian Mogoșan și Florin Mogoșan, Deva, 2013).
3. ALBU, Nicolae, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1971.
4. BARON, Mircea, *Din istoria mineritului aurifer în România*, Petroșani, Edit. Universitas, 2006.
5. BARON, Mircea, *Societatea „Mica” 1920-1948*, Petrosani, Edit. Universitas, 2006.
6. BERNIC, Mihai, *Capitalul uman în Munții Apuseni. Aspecte psiho-sociale*, Cluj, 1997.
7. BOLOGA, V. (coord.), *Istoria medicinei românești*, Edit. Medicală, București, 1972.
8. BOLOVAN, Ioan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Cluturală Română, Clu-Napoca, 2000.
9. BONER, Charles, *Siebenbürgen Land und Leute*, Leipzig 1868.
10. BORN, Edler Ignaz von, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenbürgen Ober- und Nider Ungarn*, Frankfurt u. Leipzig: Johann Jakob Ferber Verlag, 1774.
11. BRUSANOWSKI, Paul, *Învățăământul confesional ortodox din Transilvania între 1848-1918*, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005.
12. COTTA, Bernard von, *Ungarische und Siebenbürgische Bergorte*, Leipzig, 1862.
13. CRĂSNIC, Mirela, *Tradiții și contrabandă cu aur la Roșia Montană, Abrud și Bucium*, Petroșani, 2009.
14. DOBRESCU, Vasile, *Sistemul de credit românesc din Transilvania*, editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 1996.

15. DOBRESCU, Vasile, *Funcții și funcționalități în sistemul de credit românesc din Transilvania până la Primul Război Mondial*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu Mureș, 2006.
16. ERCHEDI, Nicoleta, *Țara Moților. Studiu de dezvoltare rurală și geografie socială*, teză de doctorat, Cluj, 2012.
17. FICHTEL, Johann Ehrenreich von, *Mineralogische Bemerkungen von den Karpaten*, Wien: Joseph Edlen von Kurybeck k.k. Hofbuchdrucker, 2 Bände, 1816.
18. FREMDLING, Rainer, TILLY, Richard, (Hrsg.) *Industrialisierung und Raum*, Stuttgart, 1979.
19. GHIȘA, Ioan, *Banca Crișana SA din Brad, 1891-1940*, Tipografia Concordia, Arad, 1942.
20. HARVEY, S. Perloff, Edgar S. Dum (ed), *Regions, Resources and Economic Growth*, Baltimore, 1960.
21. INNIS, H.A., *The fur trade in Canada. An introduction to Canadian economic history*, Toronto, Univ. Press, 1956.
22. ISARD, Walter, *Methods of Regional Anaysis*, Cambridge, Massachusetts, 1960;
23. KORUNKA, Christian, SANDGRUBER, Roman, (Hrsg.) *Regionales Wirtschaften. Eine Chance für Lebensmittelunternehmen*, Wien, 2010.
24. MACKINTOSH, W.A., *The Economic Background of dominion-provincial relations*, Toronto, 1964.
25. MORĂRESCU, Gabriela, *Evoluția cunoașterii Geologice reflectată în publicistica specifică din secolele XVIII și XIX privitoare la aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2014.
26. NAGY, Róbert, *Capitalul, forță a transformării. Rolul capitalului german în industrializarea Transilvaniei (1880-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011.
27. NEEDELMAN, L. (ed.), *Regional Analysis. Selected Readings*, Harmondsworth, 1968.
28. NESTOR, Lupei, *Monografia Liceului „Avram Iancu” Brad*, Deva: Edit. Cetate Deva, 2009.
29. OTTENBERG, Tivadar, *Az Első Aradi Takarépzntár hatvan éve*, Arad, 1901.

30. POLLARD, Sidney, (Hrsg.) *Region und Industrialisierung*, Vadenhoeck u. Ruprecht, 1980.
31. POPOIU, Paula, *Roșia Montană, studiu etnologic*, ed. a II-a, Cluj, 2010.
32. POPOVICI, Vlad, *Acte și documente privind elita politică românească din Transilvania 1869-1896*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010.
33. POPOVICI, Vlad, *Studies on the Romanian Political Elite from Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012.
34. RETEGAN, Simion, *Satul românesc din Trasilvania ctitor de școală 1850-1867*, Cluj Napoca: Editura Echinox, 1994.
35. RÖSLER, Rudolf, *Die Kreditorganization der Sachsen in Siebenbürgen*, Hermannstddt, 1914.
36. SCHMIDT, Anton, *Cronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreich Ungarn, Croatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Wien, 1834.
37. SCHMIDT, Heinrich, *Die Bergbehörden der österreichischen Monarchie*, Hermannstadt, 1859.
38. SCHUMACHER Friederich, *Die Golderzlagerstätten und der Goldbergbau der Rudaer Zwölf Apostel Gewerkschaft zu Brád in Siebenbürgen*, Berlin 1912.
39. TÓTH, Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, Edit. Academiei, București, 1955.
40. VENATOR, Lajos, *Az első erdélyi aranybánya Részvénytársaság tulajdonát Képező boiczai Rezső czegu arany- és ezüstbánya Monographiája*, Budapest, 1899.
41. WESTERMANN, Angelika, (Hrsg.) *Montanregion als Sozialregion*, Husum: Mathiesen Verlag, 2012.

II.b. Studii și articole

1. ADĂSCĂLIȚEI, Felicia, „Situția învățământului în comitatul Zarand 1861-1876, *Arhiva Someșană*, serie nouă, I, 2002.
2. BALOG, Iosif Marin, “Criza economică din 1873. Manifestarea și percepția ei în economia și societatea transilvană”, în *Anuarul*

Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, series, Historica, 50, 2011.

3. BALOG, Iosif Marin, „Efectele socio-economice ale mineritului în „Patrulaterul aurifer al Apusenilor” în perioada 1850-1914”. *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica. LII, 2014.*
4. BALOG, Iosif Marin, “Prices, Wages and Consumption in Transylvania between 1850-1914. Tendencies and Developments in Rural and Urban Areas”, *Romanian Journal of Population Studies, vol. V, 2011, Supplement.*
5. BALOG, Iosif Marin, “Vienna’s Economic policies în Transylvania 1850-1867”, *Transylvanian Review, Vol. XXII, Supplement, no. 2, 2013, eds. Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Cristian Luca, p. 44-76.*
6. BARON, Mircea, „Die Entwicklung des Goldbergbaus im Gebiet von Brad von den 1880-er Jahren bis 1948”, în vol. *Salz und Silber...., Bd. 10, teil 1.*
7. BARTELS, Cristoph, „Zum Bergrecht in Siebenbürgen”, în vol. Rainer Slotta, Volker Wollmann, Ioan Dordea, (Hrsg.) *Silber und Salz in Siebenbürgen, Band 1., Einleitende Aufsätze, Gutachten, Reiseberichte und Katalog der Exponate, Bochum, 1999.*
8. BOZAC, Ileana, „Politica școlară a curții din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Studii și cercetări de istorie, 1-4, 1956.*
9. BUTURĂ, V., „Spălarea aurului din aluviuni și mineritul țărănesc din Munții Apuseni”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, 1965-1967.*
10. CERGHIDEAN, Mihai, în „Școala de minerit din Săcărâmb”, *Sargeția, 7, 1970.*
11. CERNEA, Elena, BOTEZAN, L., „Un document inedit privind situația politică și administrativă a Transilvaniei din anii 1850-1853”, în *Apulum, X 1972.*
12. COTTA, Bernard v., “Die Goldlagerstätten von Vöröspatak in Siebenbürgen”, în *Berg- und Hüttenmännische Zeitung, 20, 1861.*

13. DORDEA, Ioan, „Aspecte din viața socială a lucrătorilor de la exploatarea Roșia Montană în secolul XIX”, în *Revista Arhivelor*, 65, no. 1-2, 2003.
14. FELEA, Romulus, „Contribuții la istoria învățământului din Munții Apuseni”, în *Apulum*, XVIII, 1980.
15. GOUTON, Thomas, “Natural Resource and Regional Development. An Assessment of Dependency and Comparative Advantage Paradigms”, în *Economic Geography*, vol. 79, no. 1, 2003.
16. GÜNDISCH, Gustav, “Deutsche Bergwerksiedlungen in dem siebenbürgischen Erzgebirge”, în vol. *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte*, Köln-Weimar-Wien, 1987.
17. GYLFASSAN, Thorvaldur, “Natural Resources, Education and Economic Development”, în *European Economic Review*, 45, 2001.
18. HARVEY, Charles, TAYLOR, Peter, “Mineral Wealth and Economic Development. Foreign Direct Investments in Spain (1851-1913)”, în *Economic History Review*, vol. 40, no. 2, 1987.
19. HAUCH, A., Über die jetzigen Verhältnisse des siebenbürgische Goldbergbaues und die zu seiner Unterstützung nothwendig gewordenen Hütten- Betriebsreformen, în *Berg- und Hüttenmännische Zeitung*, 35, 1876.
20. HAUER, Franz von, „Der Goldbergbau von Vöröspatak in Siebenbürgen“, în *Jahrbuch der k.k. Geologische Reichsanstalt*, 2, 1851.
21. HEIT, Alfred, “Zwischen Gallia und Germania, Frankreich und Deutschland. Konstanz und Wandel raumbestimmender Kräfte”, în *Trier historische Forschungen*, 12, 1987.
22. HIRSCHMAN, A.O., “A generalized linkage approach to Development”, *Essays in Trespassing, Economics, Politics and Beyond*, Cambridge University Press, 1981.
23. KNUNKE, R., “Trade and Politics of the Zollverein Era”, în *Journal of Economic History*, Spring, 1978.
24. LAZĂR, Ioachim, „Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848)”, în *Sargeția*, XXI-XXIV 1988-1991.

25. LUMPERDEAN, Ioan, Rudolf Gräf, Thomas Nägler, „Economie și structuri sociale”, în *Istoria Transilvaniei*, eds. Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, vol. III, 2008.
26. LUMPERDEAN Ioan, GRÄF, Rudolf, „Dualismul austro-ungar: realități, disparități și asperități economice”, în vol. (coord. Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan), *Călător prin Istorie. Omagiu Profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2010.
27. LUMPERDEAN, Ioan, „Regional Economy: Conceptual, Historical and Methodological Approaches”, în vol. (coord. Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf), *Regional Economy and Community Development in Transylvania, Highland Banat and Bucovina in the 19th Century. A Collection of Studies*, Edit. Argonaut&Symphologic Publishing, 2015.
28. MARSHALL, J. D., „Why study regions? Some historical considerations”, în *The Journal of Regional and Local Studies*, vol. 6, no. 1, Spring 1986, p.
29. MÄRZ Eduard, SOCHER, Karl, „Währung und Banken in Cisleithanien”, *Die Habsburger Monarchie 1848-1918*, Band I., Wien, 1973.
30. NEAMȚU, Al., „Societățile pe acțiuni și proveniența capitalului în industria extractivă a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului XVIII”, în *Acta Musei Napocensis*, 7, 1970.
31. NEAMȚU, Al., „Condițiile de muncă și salarizare în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea”, în *Apulum*, 1961, 4, p. 243-268.
32. NEAMȚU Al., „Obligațiile medicilor montanistici din Transilvania secolelor XVIII-XIX”, în *Apărarea sănătății ieri și azi. Studii, note și documente*, (coord. G Brătescu), București, 1984.
33. O'BRIEN, P.K., „Do we have a Tipology for the Study of European Industrialization in the 19th Century?”, în *Journal of European Economic History*, vol. 15, Fall 1986.
34. PAPP Karl v., „Die Goldgruben von Karács und Czebe in Ungarn”, în *Zeitschrift für Praktische Geologie*, Wien, 1906.

35. PAVEL, Teodor, „Reforma monetară de la 1892 și extracția aurului din Munții Apuseni la finele secolului 19 și începutul secolului 20” în vol. *Omagiu profesorului Magyari András* (ed.) Pál Judit, Rűsz Fogarasi Enikő, Cluj Napoca, Prea Universitară Clujeană, 2002.
36. POŠEPNÝ, František, “Zur Geologie des siebenbürgischen Erzgebirges” *Jahrbuch der kaiserlich-königliche Geologischen Reichsanstalt*, 18, 1868, Wien, 1868.
37. SÂNTIMBREANU, Aurel „Învățământul minier de la Roșia Montană”, în *Apulum*, XVIII/2, 2001.
38. SCHÜNEMANN, Konrad, “Die Wirtschaftspolitik Josephs II. in der Zeit seiner Mitregentschaft”, în *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Wien, 1933.
39. SOFRONI, Rodica, „Situația financiară a Transilvaniei 1849-1867”, în *Acta Musei Napocensis*, 13, 1976.
40. SUCIU, Dumitru, „Aspecte privind situația școlilor confesionale române și problematica celor mixte din Transilvania în epoca lui Bach”, în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj Napoca. Series Historica*, XLVII, 2008.
41. SUPPLE, Barry, “The State and the Industrial Revolution”, în vol. *The Fontana Economic History of Europe*, ed. Carlo M. Cipolla, Collins Fontana Books, London, 1973.
42. THILO, E., “Studien über den Goldbergbau und die Goldgewinnung in Siebenbürgen”, în *Berg- und Hüttenmännische Zeitung*, 48, no. 14, 1889.
43. VAJDA, Ludovic, „Locul mineritului din Săcărâmb în cadrul exploatării metalelor prețioase din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia* fasciculus 1, 1973.
44. VAJDA, L., „Întreprinderea metalurgică de la Zlatna între anii 1848-1918 (I)”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, series Historia, Fasciculus 2*, 1973.
45. VÂNĂTORU, Viorel, „Statutul școlii montanistice de la Săcărâmb”, în *Sargeția*, 1984-1985.

46. WILLIAMSON, Jeffrey G., "Regional Inequality and the Process of National Development: a Description of the Patterns", în *Economic Development and Cultural Change*, vol. 13, no. 4, part. 2, 1965.
47. WOLLMANN, V., SLOTTA, R., NICHITEAN, Constantin, *Die Bergschule von Nagyág*, în *Salz und Silber...*, Bd. 8, Teil 1, Bochum, 2007.
48. WOLLMANN, V., "Der Bergbau von Brad und Umgebung (in Crișcior, Valea Arsului, Zdraholt und Musariu) von seinen Anfängen bis zur Gründung der „Mica” Gesellschaft im Jahre 1920", în *Salz und Silber...*, vol.10/1.
49. WOLLMANN, Volker, „Der Bergbau von Brad und Umgebung (in Criscior, Ruda, Valea Arsului, Zdraholt und Musariu) von seinen Anfängen bis zur Gründung der Mica Gesellschaft im Jahre 1920", în vol. *Silber und Salz...*, Bd. 10, Teil 1, Bochum, 2010.
50. WOLLMANN, Volker, "Der Bergbau von Băița, Hărțăgani, Trestia, Draica, Porcura, Căinel, Crăciunești und Fizeș bis zum Ende des 20. Jahrhundert", în vol. *Silber und Salz...*, Bd. 10, Teil 1.

Presă și periodice

Allgemeiner montanistischer Schematismus des österreichischen Kaiserthums für das Jahr 1839, Wien.

Austria, Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistk, Wien, 1856-1862.

Bánya- és Kohászati Lapók, Budapest.

Gazeta Transilvaniei, Brașov.

Magyar Bánya Kalauz –Ungarisches Montan-Handbuch, Budapest.

Montan- Handbuch der Österreichischen Kaiserthums für das Jahr Wien, 1857.

Österreichische Zeitschrift für Bergbau und Hüttenwesen, Wien.

Telegraful Român, Sibiu.

Unități de măsură specifice epocii

1. Pentru greutate:

1 Zentner=56,1229 kg

D=Denar=1,096g

Drachme=1/8 unze=3,75 g

Mark=Mr= 48 Piseten=233,947 g

Libra=pfund=56 dekagramm=560,06 g

Loth=munzgewicht=1/22 pfund=17,50 g

Wiener Loth =1 Loth=17,542 g

1piset = 10 denari=5,207 Waschgold

Unze=1/16 Pfund=29,82g

1 quint=4,38 g

1 pisetă=4,41 g

2. Pentru lungime și suprafață:

O milă austriacă terestră = 7685 m.

Un stânjen vienez = 1 Wiener Klafter = 6 picioare = 1,896 m

Un jugăr unguresc = 0,43 hectare

Un jugăr cadastral = 0,57 hectare (standardizat în 1857)

Un stânjen pătrat = Quadratklafter = 3,59 mp.

Un jugăr = 1600 de stâneni pătrați

3. **Monedă:**

Înainte de 1857, un florin = 60 Cr.

După 1857 un florin = 100 cr.

În 1868 un florin v.a. = 2,60 lei românești

După 1892 coroana Austro-Ungară: un florin vechi era egal cu 2 coroane

1 fl.cM (monedă convențională; conventional Münze)

1 fl.öW (valută austriacă; österreichische Währung)

1 fl.c M= 1,05 fl öW (paritatea la 1858).

Anexe

Anexa 1

Lista societăților miniere care au activat în „Cadrilaterul aurifer” al Apusenilor în perioada 1856-1914 (1948)

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
1	Vulcoi Petru și Pavel	Bucium
2	Vulcoi Michaelis	Bucium
3	Nagykirnik Fenyvesi Egyesult Hanka Samu/ Hanca Samuil	Roșia Montană
4	Kiskirniki Lőcsei Sz. János	Corna
5	Afynis egyesult Sz. István és Jakab	Roșia Montană
6	Korna Kirnik szjt György la Sztolna Rece/ Sf. Gheorghe la Stiolna Rece	Corna
7	Korna Kirniki Sz. Nicolai la Sztolna Rece/ Sf. Nicolae la Știolna Rece	Corna
8	Szent Keresztbanya kir. Magan/Mina Statului Sf. Cruce	Roșia Montană
9	Borbala/ Sf. Barbara	Baia de Arieș
10	Nagykirnik Bonaparte/ Mina Bonaparte	Corna
11	Bei Albe Sz. Demeter/Băile Albe Sf. Dumitru.	Bucium
12	Dâmbu Mesilor Sz. Borbala/ Dâmbul Meselor Sf. Barbara	Bucium

* SJANHD, fond **Inspectoratul minier Deva /Brad cartea asociațiilor miniere** (Societățile miniere pe cuxe).

Demunirea este redată conform Registrului; după semnul / am redat denumirea în limba română, conform transcrierii sale făcută în registru după anul 1919, acolo unde aceasta exista.

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
13	Sz. Háromság în Dealu Băii Albe/ Sf. Treime	Bucium
14	Botes Sz. György/Boteș Gheorghe	Bucium
15	Vulkoi Corabia Haralambi/Haralambie	Bucium
16	Korna Kirnik Sz. Miklós alsó Glánn és Ranta/Glanu de Jos – Calul	Corna
17	Kirniki Sz. József la Tobesty/ Sf. Iosif la Tobești	Roșia Montană
18	Lety Sz. Katalin és Monulesy	Roșia Montană
19	Gaur Sz. Benedictio Tei Oki	Roșia Montană
20	Orlea Sz. József	Roșia Montană
21	Gauri Felső és alsó Ferdinand	Roșia Montană
22	Nagy Kirniki Felső Sz. László	Roșia Montană
23	Gauri alsó Varadesti	Roșia Montană
24	Nagykirniki Sz. István la Kolozsa	Roșia Montană
25	Igreni sz. Peter	Roșia Montană
26	Botes Iakab es Anna/ Botești Sf. Iacob și Ana	Bucium
27	Affinisi Sz. Anna Jaskoli	Roșia Montană
28	Kirnicel Sz. Háromság és Lajos	Roșia Montană
29	Kirnik Nepomuc Sz. János és Stiolna Vecse la Guberesty	Roșia Montană
30	Nagy Kirnik Kandin (Sz. Kostantin)	Roșia Montană
31	Kagy Kirnik Sz. György (Bokul)	Roșia Montană
32	Nagy Kirniki also Csoszas Michael és Gábríel	Roșia Montană
33	Nagy Kirnik also Batrina Sz. József	Roșia Montană
34	Orlea Sz. Háromság la Mocsirlabanya	Roșia Montană
35	Nagy Kirnik Sz. László (also Laczi)	Roșia Montană
36	Marozi Bei Albe	Bucium
37	Korabia Sz. Johann és Michael	Bucium
38	Nicolaus Peatra Despicață	Roșia Montană
39	Sz. Háomság also Werkes Roznabanya	Roșia Montană
40	Korna Kirnicel David és Ripa	Roșia Montană
41	Vorbura din Supra Stolni	Corna

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
42	Nagy Kirniki Alexandria és Sz. János Nagyarok	Corna
43	Botes la Zanoaga Josephi	Bucium
44	Konczu Maria Magdolna és Sz. János Nepomuc	Bucium
45	Botes és Nicolai	Bucium
46	Vierzig Heiligen/ 41 de Sfinți	Roșia Montană
47	Sz. Nicolaus Miskolczi	Roșia Montană
48	Botes neu Nicolai früher Caroli	Bucium
49	Korna Kirnicesti Theresia	Corna
50	Frassen Sz. Maria	Bucium
51	Nagykirniki sz. György Mancsul	Roșia Montană
52	Kirnik Paller	Roșia Montană
53	Nagykirniki Árpád	Roșia Montană
54	Korna Kirnicesti Sz. János Nepomuk	Corna
55	Găuri la Kodresty	Roșia Montană
56	Jgren Sz. Nikolaus	Roșia Montană
57	Bucsumi sz Johann Baptista/Ioan Botezătorul	Bucium
58	Bucsumi Sz. Nicolai	Bucium
59	Bucsumi Sz. Barbara és Nicolai	Bucium
60	Nagykirniki Egyesült Sz. György Hanka Dumitresi. I. Evanghelist/ Hanca Dumitresi	Roșia Montană
61	Korabia Sz. Nikolai la Faur	Bucium
62	Korabia Sz. Háromság	Bucium
63	Korabia Sz. Georg Szeteny/Săteni	Bucium
64	Korabia Sz gyorgy la Apeny/Apeni	Bucium
65	Vulkoi Jeruga	Bucium
66	Sz. Johann Baptista la Retyta/sf. Ioan Răchită	Bucium
67	Korabia Sz. Teodor la Stenuca/ Todor la Stănuță	Bucium
68	Sz. Háromság la Csretes în Frasen	Bucium
69	Nagykirnik drei König	Roșia Montană
70	Kirniki Sz. László	Roșia Montană

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
72	Gelei Egyesult Athanasie	Roșia Montană
73	Egyesult Sz. Josef Baia Mare/ Sf. Iosif Baia Mare	Roșia Montană
74	Nagy Kirnikfenyvesi Korpos Sz György/Corpoș Gheorge	Abrud
75	Nagykirniki Sz. János/ Sf Ioan din Chirnicul Mare	Roșia Montană
76	Nagykirniki Bodyest Sz. György/ Asoc. Minieră Bodești din Cârnicul Mare	Roșia Montană
77	Korna Felőli Tóth András és Sz. József	Roșia Montană
78	Kancellistabanya/Cancelișta	Roșia Montană
79	Sz. Anna la Berk/ Sf. Ana la Berc	Roșia Montană
80	Igren Sz. Jozsef la Koranda/Iosif la Corandă	Roșia Montană
81	Igreni Sz. Gábel Doniczar/la Donițar	Roșia Montană
82	Verespatak Igreni Egyesült Sz. Háromság Folyás Sz. Háromság Drumusoaje	Roșia Montană
83	Affinis Pereu Kirnikului alsó és felső Sz. Anna	Roșia Montană
84	Nagykirniki Korna felőli Sz. János	Roșia Montană
85	Sz. Theodor Dâmbu Meszilor	Bucium
86	Affinis Sz. Prekup	Abrud
87	Sz. Peter Egyesült Iohann Baptist	Cărpiniș
88	Sz. György Kolpan Egyesult és Sz. László	Roșia Montană
89	Lungest Sz. Josef	Roșia Montană
90	Franz Josef	Bucium
91	Nagykirnik Ferenc és Mozes/ Francisc și Moise	Roșia Montană
92	Orlya Sz. Mihály	Roșia Montană
93	Buturesk Sz. Benedek	Roșia Montană
94	Affinis Gauri Dreifähigkeit la Petria	Roșia Montană
95	Nagykirniki la Piatra Korbului Sz. Anna/Piatra Corbului din Chirnicul Mare	Abrud
96	Karpin Nicolai/Ștefan cel Mare	Abrud
97	Zrrobabel[!]/Principele Mircea	Roșia Montană

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
98	Affinis Sz. Georg la Morar	Abrud
99	Déak Ferencz	Abrud
100	Kaiba Sz. Miklós	Abrud
101	Nagykírniki Sz. József Zsurkulety és Budari/ la Budari	Roșia Montană
102	Nagykírniki Haba Koksesd	Abrud
103	Sz. Háromság la Hajka/ Sf. Treima Haicu	Roșia Montană
104	Karpin Bunavestire Negresty	Abrud
105	Igreni Sz. Háromság/ Sf. Treime din Igre	Roșia Montană
106	Bei Albe/Băile Albe	Bucium
107	Lety Sz. György/ Sf. Gheorghe Făureni	Roșia Montană
108	Silvester la Trandafir/La Trandafir	Roșia Montană
109	Kiskírník Sz. Mihály/ la Chirnicel	Abrud
110	Afinis Csetate Teleki László	Roșia Montană
111	Nagykírniki Sz. Simon Haba	Abrud
112	Nagykírniki Sz. József Pojana Lungă	Abrud
113	Igren Sz. Miklós la Ruptură	Roșia Montană
114	Kiskírniki Kobori Sz. László	Abrud
115	Sz. János Lóbánya	Roșia Montană
116	Nagykírník Rudolf/ Acos. Minieră Coriolan	Roșia Montană
117	Botes Sz. Demeter	Bucium
118	Nagykírniki Sz. József la Colcz/ Sf. Iosif la Colț	Abrud
119	Nagykírniki Sz. István/Sf. Ștefan din Chirnic	Roșia Montană
120	Bucsum Sz Nicolai la Trenkeloia	Bucium
121	Karpin Sz. Háromság la Vurtej és Mária Magdolna Stolnicza	Abrud
122	Nikolai Kelemenest	Abrud
123	Kiskírník Sz. Simion Mesteacănu	Corna
124	Nagykírniki Sz. Mária	Roșia Montană
125	Pink la Kolcz/Pincu la Colț	Roșia Montană
126	Gaur Sz. István Fauresti	Roșia Montană
127	Gaur Sz. István la Budos	Roșia Montană
128	Igreni Sz. Mihály	Roșia Montană

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
129	Csetate Sz. Miklós	Corna
130	Afinis Kroituri Sz. Háromság	Corna
131	Nagy Kirnik Procopius	Corna
132	Nagy Kirnik Jakabuz	Roșia Montană
133	Gauri Sz. Borbara Boltești es Filimoneni	Roșia Montană
134	Gauri Sz. Demeter la Bigyiga	Roșia Montană
135	Jgreni Sz. Demeter	Roșia Montană
136	Kiskirniki Sz. Simon Arini	Corna
137	Nagykirniki Sz. Maria Dregenesti és Purczulesti	Roșia Montană
138	Egyesült Jánosnep Mária Magdolna Vale Verde és Sz. Háromság/ Valea Limpede	Corna
139	Nagikirnik Sz György Serpest/Șerpești	Roșia Montană
140	Botes Johanni	Bucium
141	Nagikirnik Egyesült Sz. Háromság Kolosza és Sz. Péter bine se vede	Corna
142	Sz. Demeter la Hanca	Corna
143	Kis Kirniki S. József Orbán Bánya	Roșia Montană
144	Gaur Bunavestire	Roșia Montană
145	Nagy Kirniki Széchenyi István	Roșia Montană
146	Kirkirniki Sz. Háromság la Ripa	Corna
147	Orlea Sz. Barbara la Camenitz	Roșia Montană
148	Nagykirniki Sz. Márton	Roșia Montană
149	Nagykirniki Vaczesti	Roșia Montană
150	Korabia Sz. Nicolai la Tău Băilor	Bucium
151	Orlea Sz. Precup	Roșia Montană
152	Băișoara Sz. György	Bucium
153	Afinis Kraicz Sz. Demeter	Roșia Montană
154	Afinis Csetatye Sz. Jakab bine se vede	Roșia Montană
155	Pink Csetatye Sz. József és Afinis Juliana	Roșia Montană
156	Sz. György la Tufe	Bucium
157	Sz. Miklós Julianu	Roșia Montană
158	Herekai Sz. Maria	Bucium
159	Frasen la Csertes Sz. Peter	Bucium

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
160	Konczu Vipera	Bucium
161	Nagykírniki Kornafeli Adam	Corna
162	Sz. Miklos la Konczu Vurfu Zmeurisuluj	Bucium
163	Nagykírniki Korbuly Sz. Peter	Roșia Montană
164	Lety Sz. László la Hoppi	Roșia Montană
165	Sz György Dandul és Kolczu Mladinului	Roșia Montană
166	Igreni Sz. Mihály la Koranda	Roșia Montană
167	Karpin Sz. József la Feraru	Roșia Montană
168	Karpin Sz. János a Ungurilor	Corna
169	Nagykírniki Sz. Maria Baia Mică	Corna
170	Leti Kosi Sz. József	Roșia Montană
171	Sz Ioan Malakul din Dos și din Sus și Cetatea Romanilor ce Mare/Molacu	Roșia Montană
172	Igreni Sz. András la Ierugă	Roșia Montană
173	Sz. Miklós la Kornu Găurilor	Roșia Montană
174	Lety la Kos Sz. István	Roșia Montană
175	Nagykírník Fojes Sz. Maria	Corna
176	Gusztáv la Csokonas	Corna
177	Sz. Demeter Herenkej	Bucium
178	Jeremias Profeta	Bucium
179	Nicolai la Troicza	Bucium
180	Sz. Maria la Ripa	Bucium
181	Sz. Anna la Csokonas	Roșia Montană
182	Lety Sz. Demeter la Kodesel	Roșia Montană
183	Dâmbu Mesilor supt Brazi	Bucium
184	Sz. Demeter la Tufe	Bucium
185	Gauri Sz. Peter Kodosel és Vanu	Roșia Montană
186	Frasen la Kornu mai sus Johannis	Bucium
187	Igreni Baia la Szeles	Roșia Montană
188	Cetate Matei	Roșia Montană
189	Baia Florilor	Bucium
190	Găuri Sf. Anna la Mănești	Roșia Montană
191	Sf. Maria la Circu Sperlii	Bucium

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
192	Nagy Kirniki Sz. Josef Stolnicza	Roșia Montană
193	Nagykirniki Duma	Roșia Montană
194	Sz. Miklós la Cireș	Roșia Montană
195	Korabia Sz. Maria Gyorgyenilor	Bucium
196	Orlea Sz. Mihály la Tufe	Roșia Montană
197	Orlea Sz György la ciclu se subt cale	Roșia Montană
198	Kiskirniki Bunavestire la colț	Corna
199	Nagykirniki Transilvania	Corna
200	Kiskirniki Sz. György	Corna
201	Nagykirniki Baia Roșia	Roșia Montană
202	Găuri Sz. Miklós Borza	Roșia Montană
203	Gyalu Mormuntului Sz. Borbala	Stănija
204	Sz. Peter în Dâmbu Medrii	Stănija
205	Sz György în Dâmbu Tisii la Dâmbu Miskii	Stănija
206	Miklos la Malicza	Stănija
207	Josef subt dealu Ungurului	Stănija
208	Sz. János din Vale	Stănija
209	St. György din Dâmbu Popii	După Piatră
210	Boiczai kir. és Tarsuláti Rezsvény	Băița
211	Bunavestire	București
212	Szfregyel Sz. Miklós	Băița
213	Rudai 12 Apostol/Ruda 12 Apostoli	Crîșcior
214	Zdraholczi Evangelista János/ Sf. Ioan Evanghelistul	Crîșcior
215	Buju Vezuri Sz. Demeter	Țebea
216	Vezura Sz. János	Țebea
217	Sz. Miklós în Dealu Ungurilor	Stănija
218	Petri la Câmp	Țebea
219	Măgura Bunavestire la Câmp	Țebea
220	István la Tufe	Țebea
221	Sz. Barbara la Fața Coacăzului	Stănija
222	Szfregyel fünf Prinzen	Băița
223	István	Căraci

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
224	Eszter	Căienel
225	Sz. Háromsag Dealu Coacăzului la Colț	Stănița
226	Sz. Miklós Fața Drăgănesii	Stănița
227	Szfregyel Sz. László	Băița
228	Szfregyel Mindszent	Băița
229	Szfregyel új Miklós	Băița
230	Szfregyel Sz. András	Băița
231	Szfregyel Borbala	Băița
232	Nicolai Măgura Băi	Hărțăgani
233	Szfregyel Maria	Băița
234	Miklos la Părău Maliczi	Stănița
235	Tivadar	Ruda
236	Maria fața Draganyesi	Stănița
237	Sz. József	Stănița
238	Miklós Krucsebaja	Stănița
239	Sz. Kerest	Căzănești
240	Sz. György sub Dyalu Tisii în Dâmbu Niculi	Stănița
241	Cernești Coasta Albă	Roșia Montană
242	Sz. György la colțu Luciului	Corna
243	Nagykírník Hunyadi Mátyás	Corna
244	Afiniș Culcătoriu Sándor	Roșia Montană
245	Egyesült Sz. Demeter és Sz. György la Tufe	Bucium
246	Nagy Kírník Póderinka	Corna
247	Afinis Găuri Sz. Maria	Roșia Montană
248	Igrendy Egyesült Sz. Peter és Sz. Mihály	Roșia Montană
249	Hreczegai Maria la Dosu Măguri	Hărțăgani
250	Orleai Sz. Péter	Roșia Montană
251	Egyesült Sz. György és János	Stănița
252	Afinis Csiszi Sz. Háromság	Roșia Montană
253	Orlai Sz. Simion	Roșia Montană
254	Igrendi Sz. Miklós	Roșia Montană
255	Botesi Sz. Anna	Bucium
256	Gauri also Varadesd	Roșia Montană

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
257	Dupepiatră István	După Piatră
258	Janos Evang. la Haba	Corna
259	Nagy Kirniki István Hampou	Roșia Montană
260	Orlea Sz. György sub Prekup	Roșia Montană
261	Igeny Sz. György Krisenesti	Roșia Montană
262	Kolinki Sz. Miklós	Rovina
263	Sz. Miklós Părau Konuczului	Bucium
264	Băi Albe la Dosu /Baia armenilor	Bucium
265	Egyesült Sz Miklós Tăuri és Sz. Háromság	Bucium
266	Matyesata Sz. Peter/Măteșata Sf. Petru	Crișcior
267	Vajdajai Sz. József	Roșia Montană
268	Igreni Sz Erzebeth/Igre Elisabeta	Roșia Montană
269	Lety Szent Ferencz (desf. in 1889)	Roșia Montană
270	Barakka Sz. József/Baraca	Roșia Montană
271	Băișoara Rothschild	Bucium
271	Sz. György la Sultz/ Sf. Gheorghe Șuluțiu	Roșia Montană
273	Sz. Benedek Buturesc/asoc. Minieră Buturesc	Roșia Montană
274	Isten Adomanya/ Dorul lui Dumnezeu	Roșia Montană
275	Igeni Sz. András la Ierugă	Roșia Montană
276	Sz. György Csobesti/la Ciobești	Bucium
277	Sz. Regina (desf. în 1910)	Roșia Montană
278	Korna felöli Tóth András Sz Josef/Toth Andrei	Roșia Montană
279	Sz. György Casandra/ Casandra	Roșia Montană
280	Frasin Sz. Demeter	Bucium
281	Patria	Abrud
282	Nagykirkiki Péter és Pál	Roșia Montană
283	Affinis Czais Gabriel	Roșia Montană
284	Affinis Csetate Déak Ferencz/ Asoc. minieră Mihai Vodă	Roșia Montană
285	Dâmbu Mesilor/ Concordia	Bucium
286	Herkoi Sz. György/ Hărăcoi Sf. Gheorghe	Bucium
287	Herekoi Sz. Nicolai	Bucium
288	Boteș Paraskiva	Bucium

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
289	Affinis Karpinis Sz János/ La Morar	Roșia Montană
290	Sz. Endre Baia Mică (radiată în 1888)	Roșia Montană
291	Affiniș Sz. Háromság la Czife/ Sf. Treime Opinci	Roșia Montană
292	Patria Romana (radiată în 1888)	Bucium
293	Baia Albă Constandin	Bucium
294	Sf. Maria	Curechi
295	Naykirkini Sz. Lucáts (desființată în 1911)	Roșia Montană
296	Bucsum Sf. Ioan la Dâmbul	Bucium
297	Sz. Miklós Rosacza	Roșia Montană
298	Bucsum Alexander (radiată în 1886)	Bucium
299	Victoria la Dos	Bucium
300	Santa Treime	Bucium
301	Nagy Kirnik Urmosy/ Mina de Argint	Roșia Montană
302	Csertesi Sz. Háromság	Bucium
303	Korabiai Soica Iuon/Butura	Bucium
304	Igrenyi Bela/Bela din Igre	Roșia Montană
305	Felső és also Ferdinand/Ferdinand I	Roșia Montană
306	Roma	Boteș
307	Sz. Kerest la Verci	Roșia Montană
308	Sz. Ferencz	Roșia Montană
309	Vulcoj Peter Pál	Bucium
310	Illiana/Ileana din Sohodol	Sohodol
311	Stefania	Roșia Montană
312	Vulkoi Michaelis	Bucium
313	Sz. Peter és Pál	Crișcior
314	Vale Sz. Háromság/ Luperia	Crișcior
315	Botesi Károly Valea Dosului	Bucium
316	Rothschild	Bucium
317	Sz. Endre	Bucium
318	Sz. Anna	Hărțăgani
319	Sz Erzsebet Bucium	Bucium
320	Trajan	Căraci

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
321	Ferencz és József/Coproșești	Roșia Montană
322	Harmonia	Bucium
323	Iakab és Anna	Bucium
324	Sz. János	Roșia Montană
325	12 Apostoli	Ruda
326	Egy Sz Miklos és Béla/Despicata	Roșia Montană
327	Antal	Scărișoara
328	Găuri Sz. János	Roșia Montană
329	Csertesi Sz. József/Mărul Roșu	Bucium
330	Auraria Nouă	Bucium
331	Béla és Olajos/Valeriana	Stănija
332	Kajanelli Erczbányai Tarsulát	Căienel
333	Bucsumi Sz. Mária	Bucium
334	Cezbei Sz Peter és Pál/ Sf Petru și Pavel din Țebea	Țebea
335	Stanijai Pannonia/Dacia	Stănija
336	Czebe Sz. György/ Asoc. minieră Baia Buciumanilor	Țebea
337	Gauri Sz. János és Borbara/ La Țigani	Roșia Montană
338	Csetatyie Karpini Maria Valeria	Corna
339	Nagy Kirniki Sz. Antal/Napoleon	Roșia Montană
340	Patria Romana és Alexander Zenogu	Bucium
341	Czebei Bunavestire la Câmp	Țebea
342	Csiresata Sz. Háromság	Crișcior
343	Curetyi Sz. Florea	Curechi
344	Galtyi Sz. János	Crișcior
345	Sz. Háromság	București
346	Alexander Bositz	Roșia Montană
347	Florența	Bucium
348	Konstantin és Helena	Crișcior
349	Cioturi Sz. László	Corna
350	Herekoi Sz. Péter/ Hărăcoi Sf. Petru	Bucium
351	Bucsum Zapodea/ Zapodea	Bucium

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
352	Sz. Demeter Hanka sub Lilieci	Roșia Montană
353	Botesi California	Bucium
354	Szent János	București
355	Huplea Paraskiva	Bucium
356	Sz János/Plopi	Roșia Montană
357	Medreana	Săliște
358	Magyar Nemzet	Stănija
359	Offenbányai Ferencz	Baia de Arieș
360	Stănija Fericești	Stănija
361	Ormingyai Gyula/ Iuliu din Ormindea	Ormindea
362	Omrmingyai Arany	Ormindea
363	Kurety Rudolfi/Radu	Curechi
364	Affinis Parau Kirnikului	Roșia Montană
365	Valea Arsului Sz. Anna	Crișcior
366	Salisbury la Konczu/Anglia	Bucium
367	Podelei Hungaria/ Avram Iancu	Podele
368	Nagykirniki Sz. János	Corna
369	Kiskirniki Sz. Háromság/ Sf. Treime Cârnicel	Corna
370	Calvaria	Bucium
371	Sz. Josef Lelia	Roșia Montană
372	Sz. György Iepura/ Epura	Roșia Montană
373	Sz. Miklós la colțul Zmeurișului	Bucium
374	Nagykirniki Korbuly Sz. Péter	Roșia Montană
375	Lety Sz. László la Plopi	Roșia Montană
376	Egyesult Sz. György és Kolosi Mladinului	Roșia Montană
377	Igreni Sz. Mihály la Kornada	Roșia Montană
378	Glodi Sz. János és József	Glod
379	Karpin Sz. József la Feraru	Roșia Montană
380	Karpin Sz. János a ungurilor	Corna
381	Nagykirniki Sz. Maria Baia Mică	Corna
382	Piatra corbului Sz. György	Corna
383	Lety Kosi Sz. József	Roșia Montană
384	Aranyszaju Sz. János la Kokosu	Zlatna

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
385	Societatea băilor unite Sz Joan Malakul	Roșia Montană
386	Igreni Sz. András la Ierugă	Roșia Montană
387	Sz. Miklós la Kornu Găurilor	Roșia Montană
388	Lety la Kos Sz. István	Roșia Montană
389	Nagykírník Kornafelőli Fojes Sz. Maria	Corna
390	Gusztáv	Corna
391	Sz. Mikós Dosz	Almașu Mare
392	Sz. Demeter Herekoj	Bucium
393	Ieremias Profeta	Bucium
394	Nicolaus la Troiță	Bucium
395	Sz. Maria la Ripa	Bucium
396	Geyzia Márton	Strâmbul
397	Sz. Anna la Csokenas	Roșia Montană
398	Lety Sz. Demeter la Kodeșel	Roșia Montană
399	Dâmbul Mesilor supt Brazi	Bucium
400	Sz. Demeter la Tufe	Bucium
401	Gauri Kodesel und Vanu	Roșia Montană
402	Bucsumer Frasin la Cornu mai sus	Bucium
403	Igreni Baia lui Szeles	Roșia Montană
404	Facza Afinșitului Ieruga Veche	Almașu Mare
405	Csetatye Mathei	Roșia Montană
406	Sz. Péter Prepestenie	Zlatna
407	Ruszina Három Király	Zlatna
408	Baia Florilor	Bucium
409	Topliczer Nicolai	Toplița
410	Gauri Sz. Anna la Manyest	Roșia Montană
411	Sz. Maria la Czircu Sperli	Bucium
412	Nagykírníki Sz. József Stolnicza	Roșia Montană
413	Nagy Sándor	Zlatna
414	Nagykírníki Duma	Roșia Montană
415	Sz. Miklós la Csires	Roșia Montană
416	Korabia Sz. Maria Gyorgyenilor	Bucium
417	Orlai Sz. Mihály la Tufe	Roșia Montană

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
418	Kiskirniki Bunavestire la Kolcz	Corna
419	Sz. György sub vertejul lui Budij Podu Haneșului	Almașu Mare
420	Nagykirniki Transilvania	Roșia Montană
421	Kiskirniki Sz. György	Corna
422	Fortsetzung der Gewerkschaft des Bergwerks in Nagyág	Săcărâmb
423	Nagykirniki Baia Roșie	Roșia Montană
424	Găuri Sz. Miklós Borza	Roșia Montană
425	Nagykirniki Hanka Samu	Roșia Montană
426	Dumbrava Katharina	Zlatna
427	Csernesti Koasta Albă	Roșia Montană
428	Sz. György la Colțu Liczului	Corna
429	Nagykirniki Hunyádi Matias	Corna
430	Polgár	Zlatna
431	Uj Concordia/Boteș Concordia Nouă	Bucium
432	Stanijai Hungária	Stănija
433	Felvaczai Gizella/Gizella din Vața de Sus	Vața de Sus
434	Prigogyesti Hercules	Prihodiște
435	Igreni Sz. András la Ierugă/Gârjobu	Roșia Montană
436	Nagykirniki Sz. János Molidu	Roșia Montană
437	Kajian Simion la Jakabutz/ Iacabuț	Roșia Montană
438	Arnand	Roșia Montană
439	Ferencz és Péter	Crișcior
440	Bucsumi Sz. István	Bucium
441	Bucsumi Sz. Albert	Bucium
442	Arpad/ Irina	Roșia Montană
443	Sz Nicolaus Miskolczi/Sf.Nicolae Mișcolți	Roșia Montană
444	Sz. János la Cserniczana/Cernițana	Bucium
445	Saguna Sz. Andras/ Asoc.min. Andrei Șaguna	Roșia Montană
446	Kornai Sz. Mihályi és Gábor Kocesd	Corna
447	Tizenharom Vertanu/13 martiri	Crișcior

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
448	Lupsai Sz. István/ Asoc. Minieră Ștefan din Lupșa	Lupșa?
449	Felső Lunkoj Sz. Háromság/Horia	Luncoiu de Sus
450	Maria Menybementele Felső Verkes/ Vercheșul de Sus	Roșia Montană
451	Kerestelő Sz. János/Krișănești	Roșia Montană
452	Sz. Lukács/Sf. Lucaci	Luncoiu de Jos
453	Sz. Miklós la Styva Dimbu László/ Sf. Nicolae	București
454	Egyesult Sz István és Sz. Miklós	Bucium
455	Aurora	Ormindea
456	Igreni Sz. János la Berk/Ioan la Berc	Roșia Montană
457	Szűz Maria/asoc. Minieră Sf. Maria	Baia de Criș(?)
458	Igreni Sz. János Lorincz/Boabă	Roșia Montană
459	Sz. Péter/ Sf. Petru din Curechi	Curechi
460	Kristyori Sándor (înscrișă în 1903, desființată în 1907)	Crișcior
461	Sz. Eva/Sf. Eva	Crișcior
462	Kornai Sz Josef Pojana Lungă/Poiana Lungă	Corna
463	Affinisi Sz. Prekup	Roșia Montană
464	Kiskirnikai Lőcsei Sz. János	Corna
465	Nagzkirnikai Sz. Mihály/Moșerul	Roșia Montană
466	Botesi/Roma	Bucium
467	Kristyori Sz. Lázár/ Sf. Lazăr	Crișcior
468	Kristyori Sz. Kereszt/ Sf. Cruce din Crișcior	Crișcior
469	Igreni Sz. János/ Sf Ioan din Igre	Roșia Montană
470	Sz. Háromság alsó Derkes Rizna/ Sf. Treime Râzna	Abrud
471	Bucsumi új Concordia/ Hărăcoi Concordia Nouă	Bucium
472	Jerusalemi Sz. Ferencz/Ierusalim	Roșia Montană
473	Harom Magyar Kiraly/Trei Crai	Roșia Montană
474	Orlai Szűsz Mária/Ignățești	Roșia Montană
475	Kristyori Szent Andras/Sf. Andrei	Crișcior

Nr. crt.	Demunirea societății miniere*	Locul
476	Sz. Péter és Ferencz/ Asoc. Minieră Despicata Sf. Petru	Roșia Montană
477	Kornai Sz. Dávid és Ripa/David Râpa	Corna
478	Sz. József/ Asoc. Minieră Tărtămaș	Roșia Montană
479	Sz. Gabriel/Gavrilă Gritta	Roșia Montană
480	Sz. Péter és Pal Buha/ Buha	Corna
481	Simion Gelei Anastaszia/Anastasia	Roșia Montană
482	Transylvania	Bucium
483	Szent Peter/Asoc. Minieră Sf. Petru București	București
484	Orlai Sz. István/ Asoc. Minieră Ștefan din Orlea	Roșia Montană
485	Sz. Maria Hilf/ Sf. Maria Precista	Hărtăgani
486	Kornai Sz. Gyula/Iuliu din Corna	Corna
487	Tóth András Sz. József Vinkler/Corbu	Roșia Montană
488	Kristyori Sz. Lajos/ Ludovic	Crișcior
489	Sz. Lorincz la Katalina/Asoc. Minieră Cătălina	Roșia Montană
490	Sz. László Kiraly/ regele Ladislau	Roșia Montană
491	Herczegany Aranybányák	Hărtăgani
492	Gaur Karpin Sz. Mihaly/Gaur Sf. Mihail	Roșia Montană
493	Nagykírniki Sz. Maria/ Sf.Maria Șurf	Roșia Montană
494	Erdődi Sz. György	Roșia Montană
495	Vulkoi új Ieruga/ Vulcoiu Ieruga	Bucium
496	Új Auraria Popesa/Auraria nouă Popesa	Bucium
497	Sfregyel Mindszent/Sfredel Sf. Mihai	Băița
498	Sf. Gheorghe din Cîrnicel	București

Dreptul de proprietate asupra acestor societăți miniere se înscrie în cărțile miniere începînd cu anul 1855, la 16 iulie cînd se deschide

vol. I al acestora, poz. 1-60.

Dela poz. 313 înscrise în vol. VI.

De la poz. 61 înscrise în vol. II.

De la poz. 373 înscrise în vol. VII.

De la poz 123 înscrise în vol. III.

De la poz. 431 înscrise în vol. VIII.

De la poz 196 înscrise în vol. IV.

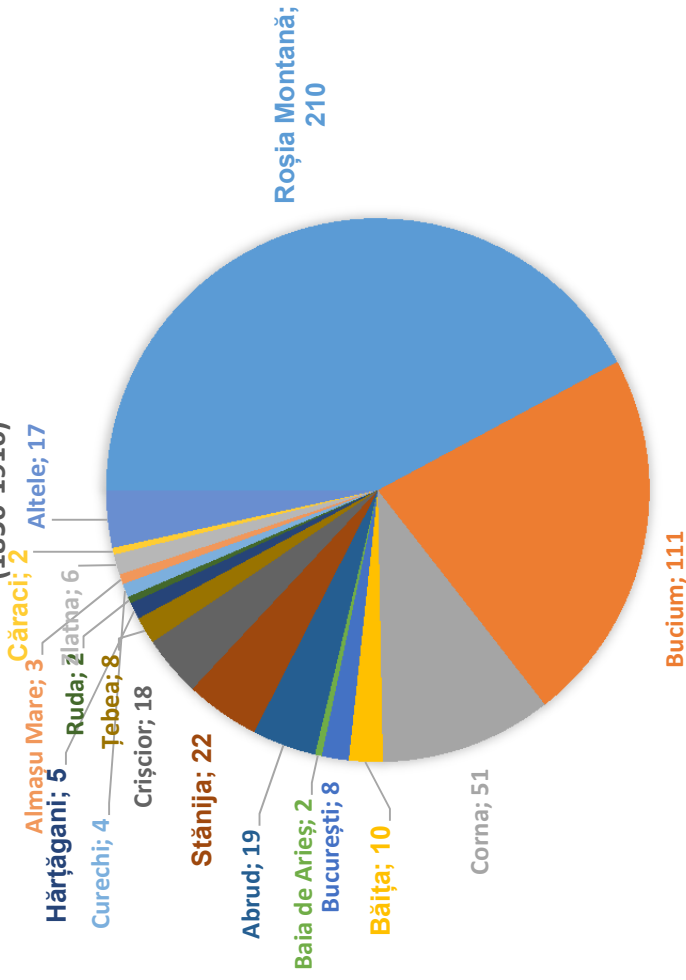
De la poz. 457 înscrise în vol IX.

De la poz. 259 înscrise în vol. V.

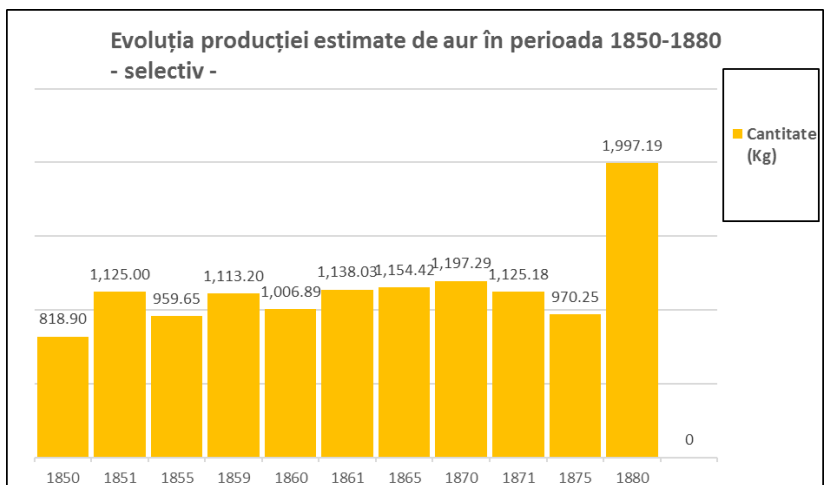
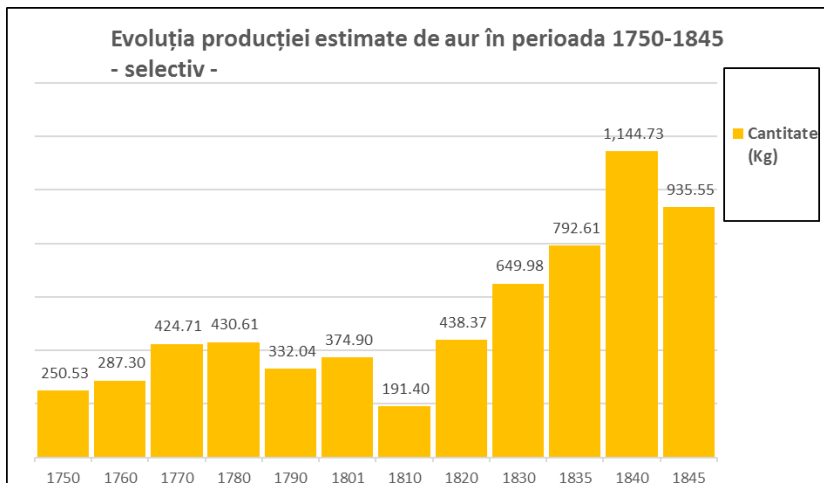
De la poz. 494 înscrise în vol. X.

REPARTIZAREA NUMERICĂ A SOCIETĂȚILOR MINIERE AURIFERE PE CUXE

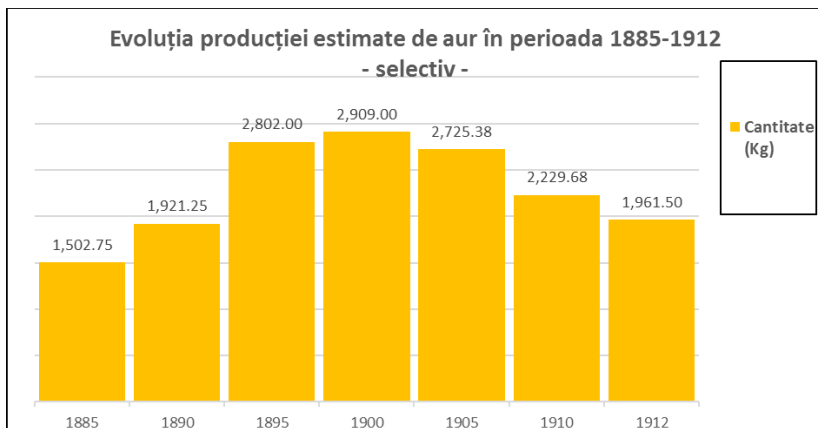
(1856-1916)

Anexa 2

Mirajul aurului

Anexa 3

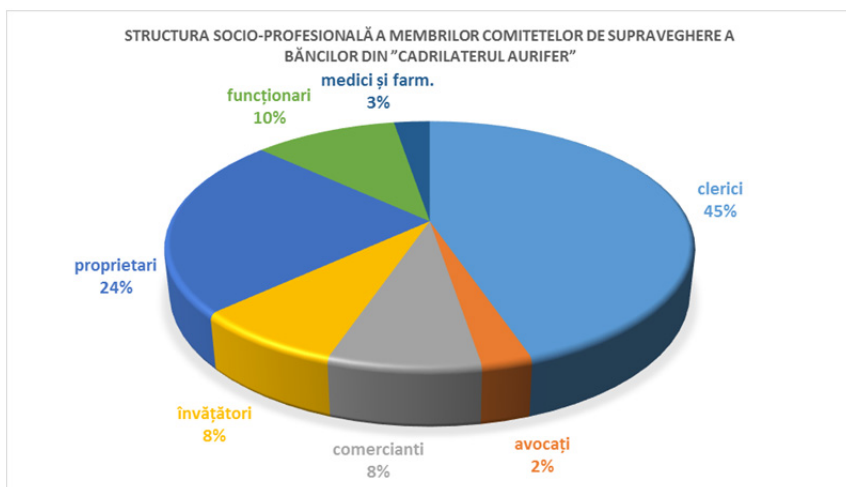
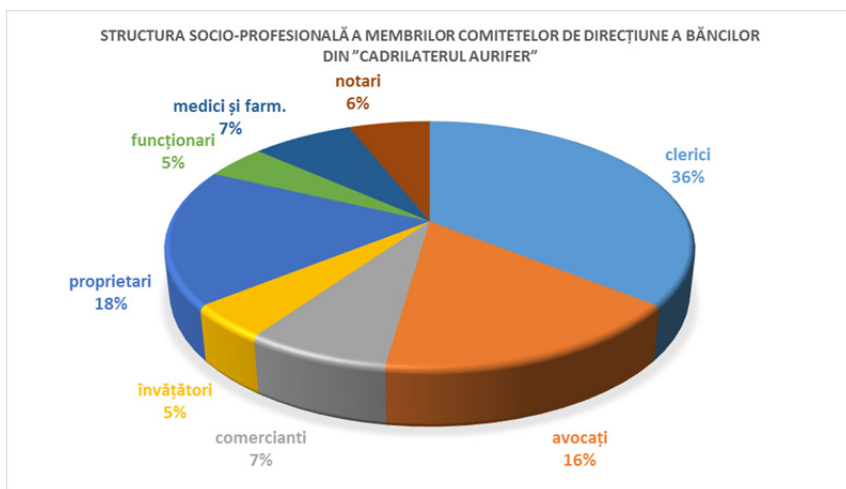
**Tabel cu băncile si cooperativele de credit
din „Cadrilaterul aurifer” al Apusenilor**

Nr. crt.	Denumirea băncii	Sediul central	Anul fondării	Capital social la înființare (în cor.)	Capital	Capital social la 1914 (în cor.)
1	Auraria (SA)	Abrud	1887	60.000	Românesc	120.000
2	Banca economică	Brad	1910	100.000	Mixt (românesc, maghiar)	300.000
3	Buciumana (reuniune de păstrare și credit)	Bucium-Poeni	1900	22.250	Românesc	22.250
4	Casa de economii Abrud	Abrud	1887	50.000	Maghiar	50.000
5	Casa de economii Băița	Băița	1896	80.000	Mixt (românesc, maghiar, german)	80.000
6	Casa de economii Baia de Criș	Baia de Criș	1891	60.000	Maghiar	100.000
7	Casa de economii Roșia Montană	Roșia Montană	1898	50.000	Mixt (românesc, maghiar)	50.000

Nr. crt.	Denumirea băncii	Sediul central	Anul fondării	Capital social la înființare (în cor.)	Capital	Capital social la 1914 (în cor.)
8	Casa de economii Zlatna	Zlatna	1890	90.000	Maghiar	90.000
9	Crișana	Brad	1891	28.296	Românesc	400.000
10	Detunata (SA)	Bucium	1895	60.000	Românesc	60.000
11	Doina (SA)	Câmpeni	1895	60.000	Românesc	60.000
12	Hondoleana (însoțire de anticipație și credit)	Hondol	1895	21420	Românesc	21420
13	Matca (SA)	Țebea	1909	84.000	Românesc	84.000
14	Munteana* (Societate de credit și păstrare)	Baia de Arieș	1889	20.000	Românesc	--
15	Zlăgneana (SA)	Zlatna	1898	50.000	Mixt (românesc, maghiar)	100.000
16	Zărăndeana	Băița	1898	32.000	Mixt (românesc, maghiar, german)	64.000
	Total			867.966		1.601.670

* desființată în anul 1908

Surse: *Magyar Compass*, vol. 28, 1900-1901, Budapesta, 1901; idem, vol. 38, 1910-1911, Budapesta 1910; *Anuarul băncilor Române*, anul XV, 1914, Sibiu, 1915.

Anexa 4

Tabel privind evoluția valorii activelor băncilor și cooperativelor de credit din „Cadrilaterul aurifer” al Apusenilor

Nr. crt	Denumirea băncii	Sediul central	Active în anul 1900	Active în anul 1914
1	Auraria (SA)	Abrud	362.180	1.071.397
2	Banca economică	Brad	--	753.864
3	Buciumana (reuniune de păstrare și credit)	Bucium-Poeni	--	120.388
4	Casa de economii Abrud	Abrud	71.176	239.999
5	Casa de economii Băița	Băița	340.345	409.427
6	Casa de economii Baia de Criș	Baia de Criș	527.869	1.953.746
7	Casa de economii Roșia Montană	Roșia Montană	137.221	381.675
8	Casa de economii Zlatna	Zlatna	551.937	673.557
9	Crișana	Brad	--	2.695.513
10	Detunata (SA)	Bucium	166.961	571.450
11	Doina (SA)	Câmpeni	309.759	1.040.835
12	Hondoleana (însoțire de anticipație și credit)	Hondol	--	113.618
13	Matca (SA)	Țebea	--	492.736
14	Munteana* (Societate de credit și păstrare)	Baia de Arieș	103.408	--

Nr. crt	Denumirea băncii	Sediul central	Active în anul 1900	Active în anul 1914
15	Zlăgheana (SA)	Zlatna	93.236	678.708
16	Zărăndeana	Băița	53.406	452.211
	Total		2.717.498	11.649.124

* desființată în anul 1908

Surse: datele au fost prelucrate după: *Magyar Compass*, vol. 28, 1900-1901, Budapesta, 1901; *idem*, vol. 38, 1910-1911, Budapesta 1910; *Anuarul băncilor române*, anul XV, 1914, Sibiu, 1915.

